

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОЧИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҲ РҶДАКӢ**

Ба ҳуқуқи дастнавис

УДК: 491.550-3: 902.7 (575.3)

БУРИЕВА ШАҲНОЗА БЕКМУРАТОВНА

**ТАҲЛИЛИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ ЛЕКСИКАИ ҲУНАРҲОИ
МАРДУМӢ ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ
(дар асоси маводи фарҳангномаи «Бурҳони қотей»)**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ
аз рӯи ихтисоси 10.02.00 – Забоншиносӣ (10.02.01 – Забони тоҷикӣ)

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои
филологӣ, дотсент **Матробиён С. Қ.**

Душанбе – 2024

Мундариҷа

МУҚАДДИМА	5
БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ҶАНБАҲОИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ ФАРҲАНГНОМАҲОИ ТОЧИКӢ (ФОРСӢ)	15
1.1. Этнолингвистика дар тафсири забоншиносон	15
1.2. Фарҳангномаҳо ҳамчун сарчашмаи асосии таҳқиқоти этнолингвистика	27
1.2.1. Маълумот доир ба фарҳангномаҳои дорои хусусиятҳои этнолингвистии тоҷику форс	31
1.2.2. Фарҳангномаи «Бурҳони қотеъ» – манбаи асосии таҳқиқоти этнолингвистика дар забоншиносии тоҷик	37
Хулосаи боби I	57
БОБИ II. ХУСУСИЁТИ ЛУҒАВӢ-СЕМАНТИКИИ ИСТИЛОҲОТИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ МАРБУТ БА ҲУНАРҲОИ БОҒАНДАГӢ, РЕСАНДАГӢ ВА ДӢЗАНДАГӢ ДАР «БУРҲОНИ ҚОТЕЪ»	59
2.1. Вожаҳои боғандагӢ	60
2.1.1. Вожаҳои ифодакунандаи номи касби боғандагӢ	61
2.1.2. Вожаҳои ифодакунандаи масолеҳи боғандагӢ	62
2.1.3. Вожаҳои ифодакунандаи абзори боғандагӢ	69
2.1.4. Вожаҳои ифодакунандаи маводи тайёри соҳаи боғандагӢ	71
2.1.4.1. Чома ва навъҳои он	72
2.1.4.1.1. Қисматҳои чома	75
2.1.4.1.2. Навъҳои чома аз рӯи ранг	76
2.1.4.1.3. Вожаҳое, ки мавриди пӯшидани чомаро ифода мекунанд	78
2.1.4.1.4. Навъҳои чомае, ки вобаста ба ҷойи истехсолашон номгузорӣ шудаанд	81
2.1.4.1.5. Вожаҳои ифодакунандаи рангзании чома	82
2.1.4.1.6. Вожаҳои ифодакунандаи абзори шустани чома	83
2.1.4.2. Почома ва навъҳои он	84
2.1.4.3. Палос ва навъҳои он	86
2.1.4.4. Навъҳои гуногуни ҷуволбофӣ	88
2.1.4.5. Вожаҳои ифодакунандаи бурёбофӣ, сабадбофӣ, зарфбофӣ	89
2.1.4.6. Матоъ ва навъҳои он	91

2.2. Вожағони ресандағӣ	94
2.2.1. Вожағои марбут ба масолеҳи соҳаи ресандағӣ	95
2.2.2. Абзори ресандағӣ ва қисматҳои он.....	100
2.2.3. Вожағои ифодакунандаи маводи тайёри ресандағӣ.....	104
2.2.4. Вожағое, ки амал ё ҳолати корро ифода мекунанд.....	105
2.2.5. Вожағои ифодакунандаи номи умумии ашхоси ба ресандағӣ машғул.....	105
2.3. Вожағони дӯзандағӣ	106
2.3.1. Вожағони марбут ба номи умумии хоси ҳунари дӯзандағӣ.....	107
2.3.2. Вожағони марбут ба масолеҳи дӯзандағӣ.....	109
2.3.2.1. Вожағони ифодакунандаи кафшдӯзӣ.....	115
2.3.2.2. Вожағони ифодакунандаи пӯстиндӯзӣ.....	121
2.3.2.3. Вожағони ифодакунандаи кӯрпадӯзӣ	124
2.3.3. Вожағони марбут ба абзори дӯзандағӣ	127
2.3.4. Вожағони марбут ба маводи тайёри дӯзандағӣ	129
Хулосаи боби II	136
БОБИ III. ТАҲЛИЛИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ ЛУҒОТ ВА ИСТИЛОҲОТИ ҲУНАРИ ПАЗАНДАҒӢ ДАР «БУРҲОНИ ҚОТЕЪ».....	138
3.1. Вожағони пазандағӣ	138
3.1.1. Номи соҳаҳои пазандағӣ ва навъи амали ҳунармандони соҳаи мазкур	139
3.1.2. Вожағони марбут ба масолеҳи хоми соҳаи пазандағӣ	141
3.1.2.1. Ғалла ва навъҳои он.....	141
3.1.2.2. Орд ё гарди орд ва мавқеи истифодаи хамир	142
3.1.2.3. Хӯришҳо	144
3.1.2.4. Нонреза.....	144
3.1.2.5. Гиёҳхое, ки ба хӯрок илова мешаванд	145
3.1.2.6. Дунба ва рӯда	147
3.1.3. Вожағони марбут ба абзори соҳаи пазандағӣ.....	148
3.1.4. Маводи тайёри соҳаи пазандағӣ.....	157
3.1.4.1. Номгӯи хӯрок вобаста ба вақт ва чойи тановули он	157
3.1.4.2. Хӯроқиҳои ширӣ	169

3.1.4.3. Навъи ҳалво ва ширинихо	171
3.1.4.4. Навъҳои нон	176
Хулосаи боби III	184
ХУЛОСА	186
Рӯйхати адабиёт	190

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзу таҳқиқ. Вожағони хунарҳои мардумӣ дар баробари яке аз муҳимтарин соҳаҳои вожашиносӣ махсуб ёфтаан, инчунин, муҳимтарин масъалаи таҳқиқоти этнолингвистикӣ низ ба шумор меравад. Зеро этнолингвистикаи муосир на танҳо ба омӯзишу таҳқиқи мероси маънавию фарҳангӣ машғул мебошад, балки ба пажӯҳиши мероси моддӣ ба дарки ҷаҳони атроф ба соҳибзабонон ёрӣ мерасонад.

Хунарҳои мардумӣ бахше аз мероси моддӣ соҳибзабонон ба ҳисоб рафта, дар давраҳои гуногуни таърихӣ ташаккул ва таҳаввул ёфтаанд. Қисмате аз хунарҳои мардумӣ, ки дар гузашта истифода мешуданд, имрӯз низ мустаъмаланд ва мардум аз онҳо васеъ истифода мебаранд.

Вожағони ҳар забонро калимаҳое ташкил медиҳанд, ки як мафҳуми мушаххасро ба таври дақиқ ифода намуда, дар ҳамаи забонҳо, новобаста аз соҳаҳои гуногун, аз қабилӣ тиббӣ, кишоварзӣ, ҳуқуқӣ, молиявӣ, илмҳои дақиқ, техникӣ ва ғайра мавҷуданд. Агар иддае аз вожаҳои соҳаҳои мазкурро дар тури таърих ҳамроҳӣ намуда бошанд, бархе дар масири таърих аз истеъмол баромадаанд ва вожаҳои нав ҷойгузини онҳо гардидаанд, ки воқеияти чунин ҳолатро танҳо фарҳангномаҳо бозгӯӣ карда метавонанд.

Вожаҳои матрук ё камистеъмоли марбут ба хунарҳои мардумӣ, танҳо дар фарҳангномаҳои қадимӣ боқӣ мондаанд ва имрӯз қисме аз онҳоро метавонем ҳамчун истилоҳи ин соҳа аз нав эҳё намоем ва мавриди истифода қарор диҳем. Аз ҷониби дигар, маҳз чунин вожаҳо бозтоби фарҳанги ниёгонамон буда, дар худ як зиндагии гузаштаро инъикос мекунанд. Аз ин рӯ, тавассути фарҳангномаҳо бо тафсири вожаҳои марбут ба соҳаи хунармандӣ бо тарзи зиндагӣ ва рӯзгори гузаштагон, ҳаёти моддӣ маънавию онҳо ошноӣ пайдо мекунем. Ҳамин зарурат ба миён омад, ки ба таҳқиқи вожағони хунарҳои мардумӣ аз назари этнолингвистӣ дар асоси фарҳангномаи «Бурҳони қотей» пардозем. Луғатномаи «Бурҳони

котеъ» яке аз фарҳангномаҳои мукамалест, ки дар асри XVII аз ҷониби Муҳаммадхусайни Бурҳон таълиф шуда, то замони мо омада расидааст.

Пажӯҳиши моддаҳои луғавии марбут ба вожагони ҳунарҳои мардумӣ ва мафҳумҳои ифодакунандаи онҳо аз муҳимтарин масъалаҳои таҳқиқоти диссертатсияи мазкур махсуб меёбад. Вале аз сабаби бисёрҷабҳа ва хеле густарда будани соҳаҳои ҳунарҳои мардумӣ на ҳамаи онҳо дар қори диссертатсионӣ фаро гирифта шудаанд, балки танҳо як қисми он, аз қабилҳои соҳаҳои бофандагӣ, дӯзандагӣ, ресандагӣ ва пазандагӣ мавриди таҳқиқоти диссертатсия қарор гирифтаанд.

Таркиби вожагони ҳунарҳои мардумӣ дар забони тоҷикӣ ниҳоят ғанӣ ва рангин мебошад. Ин ғановат дар мавҷудияти қабатҳои гуногуни маъноӣ (семантикӣ) ва гурӯҳҳои зиёди мавзуии вожаҳо, унсурҳои иқтибосӣ аз забонҳои дигар, воҳидҳои сермаънову якмаъно, муродифу ҳамгун, калимаҳои зидмаънову муодилҳо, таъбироту таркибҳои фразеологӣ, қолибҳо ва васоити махсуси калимасозу калимабандӣ ва амсоли инҳо ба назар мерасад.

Мубрамии мавзуи мазкур дар он ифода меёбад, ки дар доираи баррасиҳои илмӣ ба масъалаи таҳқиқоти этнолингвистии вожагони ҳунарҳои мардумӣ дар забони тоҷикӣ (дар асоси маводи «Бурҳони котеъ») тавачҷуҳи камтар дода шудааст. Аз ин рӯ, масъалаи мазкур зарурати омӯзиш ва таҳқиқи амиқи ҳунарҳои мардумӣ, аз қабилҳои бофандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагиро пешорӯйи мо мегузорад ва навовари мавзуи таҳқиқро инъикос менамояд.

Муҳим будани ҳамин паҳлуҳои забонро ба назар гирифта, мавзуи таҳқиқро таҳлили этнолингвистии вожагони ҳунарҳои мардумӣ дар асоси маводди «Бурҳони котеъ» интихоб намудем.

Дарачаи омӯзиши мавзӯ. Таҳқиқи вожагони ҳунарҳои мардумӣ мавзуи таҳлилу баррасии қорҳои таҳқиқотии забоншиносӣ буда, солҳои охир нисбат ба масъалаҳои назариявӣ ва амалии он тавачҷуҳ бештар зоҳир шуда истодааст.

Вожаҳои марбут ба хунари бофандагӣ дар забони тоҷикӣ аз ҷониби муҳаққиқон С. Усмонова [158], Г.В. Набиева [104], Б. Мирзоева [90] ва дигарон ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст.

Муҳаққиқ Б. Мирзоева дар рисолаи худ асосан дар бораи хунари бофандагӣ маълумот дода, онро аз назари мардумшиносӣ (этнографӣ) мавриди баррасӣ қарор дода, андешаи хешро чунин баён кардааст: «Хунари бофандагӣ яке аз касбҳои суннати халқи тоҷик буда, чараёни кори хунари мазкур аз интихоби ашёи хом, ҳаллоҷӣ намудани пахта ё пунба, бо саввачӯб задан, маҳин кардани пахта, бо чарх ресмон бофтан, ранг кардани ресмон, дар дӯкон бастании ресмонҳо ва ғайра оғоз мегардад» [90, 63].

Доир ба вожаҳои хунармандӣ, инчунин, дар қорҳои таҳқиқоти марбут ба шевашиносӣ низ маълумоти хеле ҷолиб мавҷуд аст. Аз он ҷумла, муҳаққиқон А.Л. Хромов [164], М.С. Андреев [17], Р.Л. Неменова, Ф. Ҷӯраев [114], М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраев, Б. Бердиев [196], Ш. Исмоилов [59], Н. Гадоев [41], Р. Сангинова [145], С. Хоркашев (Раҳматуллозода С.) [160], Г.З. Абдуллоева [3], И. Сулаймонов [148], С. Шердилова [172] ва дигарон ҳангоми таҳлили ин ё он шеваи забони тоҷикӣ ба масъалаи мазкур таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд.

Маврид ба зикр аст, ки аз ҷониби забоншиносони ватанӣ А. Капранов [69], Ҳ. Рауфов [123], А. Сангинов [143], Д. Баҳриддинов [25], А. Отахонова [120], Ф. Мирзоёров [200], А. Нуров [200], М.М. Маҳмудова [200] бархе аз фарҳангномаҳо, аз ҷумла, фарҳангномаи «Бурҳони қотей» барои истилоҳгузинии соҳаҳои гуногун мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Аммо бар мабной фарҳангномаи «Бурҳони қотей» дар мавриди соҳаҳои хунармандӣ, хусусан, бофандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагӣ таҳқиқоти комили илмӣ анҷом наёфтааст. Бояд ёдовар шуд, ки фарҳангномаи «Бурҳони қотей» нахуст соли 1818 дар Калкутта ба таъби мерасад. Баъдан, Муҳаммади Муин «Бурҳони қотей»-ро бо муқобала ва нақду иловаҳо дар ҷаҳон чилд солҳои 1952-56 нашр мекунад. Сипас, Амон

Нуров ба таҳияи матн ва наشري «Бурҳони қотей» пардохта, онро дар се чилд (1993, 2004, 2014) дар шаҳри Душанбе чоп мекунад. Таҳқику омӯзиши мавзуи диссертсионии мазкур бар мабноси наشري А. Нуров сурат мегирад.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ муайян кардани хусусиятҳои этнолингвистии вожаҳои хунаҳои бофандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагӣ дар забони тоҷикӣ дар асоси маводи «Бурҳони қотей» мебошад.

Қиҳати баррасии ҳадафҳои муҳимтарини таҳқиқот ҳалли масъалаҳои зерин ҳамчун **вазифаҳои асосии диссертатсия** пазируфта шудааст:

- таснифоти мавзуии моддаҳои луғавии марбут ба соҳаи хунаҳандӣ ва вижаҳои хунаҳои бофандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагӣ дар «Бурҳони қотей»;

- таҳқиқи хусусиятҳои этнолингвистии вожаҳои марбут ба хунаҳои бофандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагӣ дар асоси маводи «Бурҳони қотей»;

- муайян намудани мафҳум ва мавқеи вожаҳои марбут ба хунаҳои мардумӣ дар таҷассуми ҳаёту рӯзгори гузаштагон;

- муайян намудани вазифаҳои вожагонӣ ва роҳҳои истифодаи вожаҳои марбут ба хунаҳои бофандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагӣ дар забони тоҷикӣ;

- таҳлили хусусиятҳои маъноии вожаҳои хунаҳои мардумӣ;

- муайян ва баррасии гурӯҳи вожаҳои иқтибосӣ аз забонҳои арабӣ, туркӣ, ҳиндӣ ва дигар забонҳо дар соҳаи хунаҳандӣ дар асоси маводи «Бурҳони қотей»;

- таҳлил ва баррасии нақши вожаҳои хунаҳои мардумӣ дар забони муосири тоҷикӣ, ки дар «Бурҳони қотей» истифода шудаанд.

Объекти таҳқиқ. Объекти таҳқиқи кори диссертатсионӣ вожаҳои хунаҳои мардумӣ дар асоси маводи фарҳангномаи «Бурҳони қотей» қарор гирифтааст, ки то ҳол таҳлили этнолингвистии он аз назари муҳаққиқон дур мондааст ва ҳамчун объекти ҷудогонаи таҳқиқ бори аввал сурат мегирад.

Мавзуи таҳқиқ пажуҳиш ва баррасии этнолингвистии вожағони хунаrhoи мардумӣ дар асоси маводи фарҳангомаи «Бурҳони қотей» мебошад.

Методҳои таҳқиқ. Пажуҳиши мавзӯ бар асоси усули тасвирӣ-синхронӣ ва этнолингвистӣ (методҳои этносемантика, таҳлили чузъӣ, таҳлили тарҷей (ретроспективӣ), таҳлили диахронии гурӯҳи вожағонӣ) анҷом пазируфтааст. Инчунин, ҷиҳати муайян намудани хусусиятҳои маъноӣ ва манобеи ташаккули вожағони хунаrhoи мардумӣ аз таҳлили муқоисавӣ ва барои равшан шудани масоили мавриди таҳқиқ аз методҳои шарҳу тафсир низ истифода шудааст.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқ. Бунёди назариявии диссертатсияро асарҳои илмию назариявии олимони забоншинос, ки дар самтҳои забоншиносии кавмӣ (этнолингвистика), луғатшиносӣ, луғатнигорӣ ва шевашиносӣ таҳқиқоти боарзиш анҷом додаанд, ташкил медиҳанд. Хусусан, доир ба масоили этнолингвистии вожагон дар забоншиносии тоҷик ба назарияҳои муҳаққиқон Ш. Рустамов, С. Назарзода, М. Аламшоев, О. О. Маҳмадҷонов, С. Раҳматуллозода, О. Қосимов, С. Қ. Матробиён, Х. Кабилов, А. Мирбобоев, Ш. Некӯшоева, М. Броимшоева, М. Бобомуродова ва дигарон таъя шудааст. Ҳамчунин, дар таҳқиқоти мазкур ба андешаҳои олимони тоҷик Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев, Т. Мақсудов, М. Эшнӣёзов, М. Маҳмудов, Ш. Исмоилов, Н. Гадоев, Р. Сангинова, Ғ. Абдуллоева, И. Сулаймонов ва дигарон низ таваҷҷуҳ зоҳир шуд.

Асоси назариявии рисоларо, инчунин, асару мақолаҳои олимони маъруфи аврупоӣ ва рус В. фон Гумболдт, Ғ. Э. Сепир, Б. Уорф, Ғ. И. Буслаев, А. А. Минаев, А. А. Потебня, В. А. Звингенцев, В. М. Алпатов, Н. И. Толстой, С. М. Толстая, В. Н. Топоров, Л. Н. Виноградова, А. В. Гур, Б. Серебренников, А. Ғ. Журавлев, Вяч. Вс. Иванов, М. М. Копиленко, А. С. Герд, Е. В. Перехвалская, А. А. Плотникова, З. Д. Попова, И. А. Стернин ва дигарон ташкил медиҳанд, ки доир ба масъалаҳои назариявии этнолингвистика маълумот додаанд.

Инчунин, ҳамчун асоси назариявӣ ва амалӣ аз асарҳои таҳқиқоти марбут ба луғатнигорӣ ва вожашиносӣ, аз қабилӣ таҳқиқоти А. Капранов, Ҳ. Рауфов, А. Сангинов, М. Солиева, С. Усмонова, Г. В. Набиева, Ҳ. Маҷидов, Ҳ. Талбакова, А. Нуров, А. Мамадназаров ва дигарон истифода гардид.

Пойгоҳи асосии таҳқиқ. Диссертатсия бо истифода аз маводи фарҳанги «Бурҳони қотей» таҳия шудааст. Чихати таҳлил ва муқоиса аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ», «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ва дигар фарҳангҳои давраҳои гуногун ба монанди «Тухфат-ул-аҳбоб»-и Ҳофизӣ Убаҳӣ, «Ғиёс-ул-луғот»-и Ғиёсуддин Муҳаммад, «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ»-и Рашидӣ ва ғайра истифода бурда шудаанд.

Навовариҳои илмӣ таҳқиқ дар он инъикос меёбад, ки бори нахуст вожагонӣ ҳунари мардумӣ, аз қабилӣ бофандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагӣ дар асоси моддаҳои луғавӣ фарҳангномаи «Бурҳони қотей» аз назари этнолингвистӣ ба таври алоҳида мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар баробари ин, бори нахуст тавассути таҳлили этнолингвистии моддаҳои луғавӣ муҳимтарин ҷанбаҳои ҳаёту рӯзгори ниёгон ва урфу одату фарҳанги онҳо муқаррар карда мешавад. Ҳамчунин, муқоисаи вожаҳои марбут ба ҳунари бофандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагӣ бо истилоҳоти муосирӣ соҳаҳои мазкур ва мавриди қорбурд қарор гирифтани онҳо дар забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ бори нахуст ба роҳ монда шудааст.

Нуктаҳои асосӣ ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Моддаҳои луғавӣ фарҳангномаҳо яке аз ҷанбаҳои муҳими таҳқиқоти этнолингвистика маҳсуб шуда, дараҷаи баланди тафсири хусусиятҳои фарҳангӣ ва ҳаёту рӯзгори соҳибзабонон мебошад ва дар онҳо метавонад ташаккули таърихӣ ва инкишофи ҳар халқу миллат инъикос ёфта, ҳамчунин, манбаи муҳим барои шиносӣ ва омӯзиши таърих, фарҳанг, тамаддуни мардумони эронитабор хизмат намояд.

2. Вожагони марбут ба ҳунарҳои мардумӣ, ки дар фарҳангномаи «Бурҳони қотеъ» дарҷ ёфтаанд, инъикоскунандаи ҳаёту рӯзгор, урфу одат, фарҳанги миллии гузаштагони мардуми тоҷик мебошанд.

3. Миқдори калимаю истилоҳоти марбут ба ҳунарҳои мардумӣ бо овардани калимаҳои тоҷикӣ ва калимаҳои иқтибосӣ, аз қабилҳои арабӣ, туркӣ, ҳиндӣ ва ғайра дар фарҳангномаи «Бурҳони қотеъ» ба қор рафтаанд, ки инъикоскунандаи равобити мардуми тоҷикро бо дигар халқҳо бозтоб медиҳад.

4. Вожагони ҳунарҳои мардумӣ дар забони тоҷикӣ дар асоси моддаҳои луғавии «Бурҳони қотеъ» ҷойгоҳи махсусро ишғол менамоянд.

5. Хусусиятҳои этнолингвистии воҳидҳои луғавии вожагони марбут ба ҳунарҳои бофандагӣ ва ресандагӣ дар робита ба рӯзгори мардум таҳлил шуда, вожаҳои қадимии забони тоҷикӣ дар фарҳангномаи мазкур ошкор гардиданд, ки ба гардиш даровардани онҳо дар забони муосири тоҷикӣ аз аҳаммият холи нахоҳад буд.

6. Вожагони ҳунарҳои бофандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагӣ аз рӯи намудҳояшон ба гурӯҳҳо тасниф шудаанд. Вобаста ба таснифот вожагони ҳунарҳои мазкур дар фарҳангномаи «Бурҳони қотеъ» ба таври зер гурӯҳбандӣ мешаванд: вожаҳои ифодакунандаи номи касбу ҳунар; вожаҳои ифодакунандаи масолеҳи ҳунар; вожаҳои ифодакунандаи абзори ҳунар; вожаҳои ифодакунандаи маводи тайёри ҳунар.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқ. Дар диссертатсия масъалаи баррасии вожагони ҳунарҳои мардумӣ аз назари этнолингвистӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Диссертатсияи мазкур роҳҳои ба таҳаввулот дучор гардидан ва ташаккул ёфтани вожагони ҳунарҳои мардумӣ, аз қабилҳои бофандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагиро дар асоси моддаҳои луғавии фарҳангномаи «Бурҳони қотеъ» аз дидгоҳи назариявӣ нишон дода, дар таҳқиқот хусусиятҳои лексикӣ, манбаи ташаккули калимаҳо, вожаҳои иқтибосӣ ба таври алоҳида ва ҳамаҷониба таҳлил шуданд. Масъалаҳои дар диссертатсияи мазкур баррасишуда метавонанд барои рушди бахшҳои гуногуни илми забоншиносӣ, аз ҷумла, вожашиносӣ, шевашиносӣ, номшиносӣ,

луғатнигорӣ ва баҳусус, этнолингвистика ҳамчун маводи назариявӣ ва амалӣ хизмат намоянд.

Инчунин, натиҷаҳои бадастоварда барои муҳаққиқон ва забоншиносон ҳамчун як воситаи муҳим кумак хоҳад расонд, зеро дар ин кор роҳҳои ташаккул ва таҳаввули вожагони хунарҳои мардумӣ таҳлилу таҳқиқ карда шудааст. Маҳз далелҳои ёфтшуда роҳҳои тайкардаи забони тоҷикиро дар марҳилаҳои гуногуни инкишоф инъикос намуда, роҳҳои пешгирии хавфи ба фарҳанги миллии бегона мондани вожаҳои аслии соҳаҳои хунармандиро дар шароити ҷаҳонишавӣ нишон медиҳад.

Аҳамияти амалии таҳқиқ дар он инъикос мегардад, ки маводи диссертатсия, пеш аз ҳама, барои омӯхтани хусусиятҳои этнолингвистии моддаҳои луғавии марбут ба вожагони хунарҳои мардумӣ дар забони тоҷикӣ мусоидат мекунад. Инчунин, маводи ҷамъоварда ва таҳқиқшудаи мансуб ба вожагони хунарҳои бофандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагиро дар забони тоҷикӣ, ки имрӯз торафт ривоч ёфта истодааст, метавон дар баррасии таҳқиқоти илмӣ истифода намуд, ки хазинаи вожагони соҳавиро бо забони тоҷикӣ ғанӣ мегардонад.

Дастовардҳои диссертатсияро метавон дар донишгоҳу донишкадаҳо мавриди дарсҳои амалии вожашиносӣ, луғатнигорӣ, шевашиносӣ, номшиносӣ ва баррасии масъалаҳои этнолингвистӣ ҳамчун воситаи ёрирасони таълим истифода намуд. Ҳамчунин, диссертатсия дар навиштани асарҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, дастуру воситаҳои таълимӣ ва фарҳангномаҳо маводи фаровон дода метавонад.

Этимоднокии натиҷаҳои диссертатсионӣ дар он ифода меёбад, ки масъалаи мавриди назар бо таҳлилу баррасии андешаи муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ ба роҳ монда шуда, ҷиҳати тақвияти фикр аз асарҳои муҳаққиқони соҳа иқтибосҳо оварда шудааст. Ҳамчунин, натиҷаҳои таҳқиқот бо нуқтаҳои мушаххаси методологӣ, маводи гуногунҷанбаи таҳлилий дар мувофиқа бо мақсаду вазифаи таҳқиқ, ҳадаф ва мантиқи онҳо асос ёфта, дар он маводи мавриди таҳқиқ бо фарҳангномаҳои муосир муқоиса шудааст. Дар қор аз

методҳои нави забоншиносӣ истифода шуда, барои мустаҳкамии андеша беш аз 226 асари илмию таҳқиқотӣ ва фарҳангномаҳо мавриди қорбурд қарор гирифта шуданд.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия ба таҳқиқи вижагиҳои этнолингвистии вожағони соҳаи ҳунармандӣ дар асоси маводи фарҳангномаи «Бурҳони қотей» бахшида шудааст. Вобаста ба масъалаи таҳқиқот диссертатсия ба ихтисоси илмии 10.02.00 – Забоншиносӣ (10.02.01 – Забони тоҷикӣ) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии муҳаққиқ аз он иборат аст, ки масъалаи этнолингвистии вожағони ҳунарҳои мардумӣ дар забони тоҷикӣ (дар асоси маводи фарҳангномаи «Бурҳони қотей») бори нахуст дар шакли диссертатсияи илмӣ мавриди таҳлилу баррасии илмӣ қарор дода шуда, доир ба этнолингвистии вожаҳои марбут ба ҳунарҳои мардумӣ таҳқиқоти амиқу дурустро нишон додааст. Қамъоварии мавод, навиштани мақолаҳо оид ба мавзӯ ва суҳанронихо дар ҳамоишу конференсияҳо оид ба мавзӯи диссертатсия фаъолияти амалии рисоланавис доир ба қори диссертатсионӣ мебошад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои асосии диссертатсия дар маърузаву гузоришҳо, конференсияҳои илмию амалии Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар конференсияҳои ҳарсолаи илмию назариявии ҳайати профессорону устодони Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва дар дигар конференсияҳои минтақавию ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ мавриди муҳокимаву баррасӣ қарор гирифтааст. Диссертатсияи мазкур дар маҷлиси якҷояи шӯъбаҳои забони тоҷикӣ ва фарҳангшиносиву истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (суратчаласаи №6, аз «23»-юми июни соли 2023) муҳокима шуда, ба ҳимоя тавсия шудааст.

Татбиқи натиҷаҳои илмӣ рисола. Мухтавои асосии рисола дар 10 мақолаи муаллиф оварда шудааст, аз ҷумла, 5-тои онҳо дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудааст. Рӯйхати мақолаҳо дар охири қор замима гардидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Рисола аз муқаддима, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат буда, дар ҳаҷми 208 саҳифаи компютерӣ таҳия шудааст.

БОБИ I.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ҶАНБАҲОИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ ФАРҲАНГНОМАҲОИ ТОҶИКӢ (ФОРСӢ)

1.1. Этнолингвистика дар тафсири забоншиносон

Ҷустуҷӯи пайвастаи донишҳо ва шинохти ҷаҳонӣ далели устуворона кадам ниҳодан ҷиҳати иброи андеша ва инъикоси афкори ҷомеа доир ба ҷаҳони ихотакарда мебошад. Ҳифз намудани амсилаҳои ҷаҳонбинӣ, илмӣ, равонӣ ва фарҳанги маънавии куҳан аз забони инсон вобаста мебошад, ки он дар доираи самти алоҳидаи забоншиносӣ – этнолингвистика баррасӣ мешаванд. Барои таҳқиқоти этнолингвистика маводи муҳим – ин маводи забони қавму миллатҳо чи дар шакли шифоҳӣ ва чи хаттӣ маҳсуб меёбад.

Этнолингвистика – як соҳаи илми забоншиносӣ буда, алоқа ва муносибати байни забон ва хусусиятҳои этниқиро меомӯзад. Ин соҳаи забоншиносӣ дар ибтидои асри XX дар Амрико ба вучуд омада, донишмандони маъруф Ф. Боас, Б. Уорф ва Э. Сепир аз саромадони ин соҳа маҳсуб меёбанд, ки барои рушди инкишофи этнолингвистика саҳми худро гузоштаанд. Ҳамчунин, баъдан дар кишварҳои дигар, аз қабилҳои Россия, Франция, Олмон ва ғайра низ этнолингвистика рушд намуда, муҳаққиқони зиёде дар рушди ин самт саҳми босазое гузоштаанд. Масалан, забоншиносии амриқӣ – Эдуард Сепир дар замони худ забони қавмҳои ҳиндуаврупоиро аз ҷиҳати этнолингвистӣ таҳқиқ бурда бошад, Никита Толстой – забоншиносии рус тамоми умри худро барои аз худ намудани хусусиятҳои этнолингвистикӣ бахшидааст ва луғати мардумони славянро дар ин замина таҳия намудааст. Ба ақидаи Н. И. Толстой «Этнолингвистика забонро аз нуқтаи назари фаҳмиши инсон, хувият, рафтори одӣ ва анъанавӣ ва тасаввуроти асотирии ӯ меомӯзад» [153, 398]. Номбурда дар ҷойи дигар оид ба ин масъала иброи андеша намуда, забонро яке аз сарчашмаҳои ғанитарин ва боэътимод барои азнавсозии пешотаърих маҳсуб медонад. Ба андешаи ӯ: «Этнолингвистика воҳидҳои ҷаҳонбинӣ, равонӣ ва фарҳангии қадимии ҳифзшударо дар худ нигоҳ медорад, дар ҳоле ки он аз шакли хаттии шаҳодатдиҳандаи фарҳанги

инсоният махрум будааст» [154, 82-83]. Ин баҳсҳо боис шуданд, ки паҳлуҳои гуногуни илми забоншиносӣ шинохта шуда, марҳила ба марҳила марзҳои забониро уBUR карда, дар умқи инсонҳои гуногунзабон роҳ ёфтанд ва ҳамчун як хазинаи пур аз ганҷ дар илми забоншиносӣ хизмат карда истодааст.

Этнолингвистика ҳамчун як баҳши илми забоншиносӣ асосан ду ҷабҳаи муҳимми зиндагии инсон, яъне забон ва фарҳангро меомӯзад, ки аз оғози шинохти инсоният бо он ҳамроҳӣ ва муаррифӣ мекунад. Вобаста ба муносибати забону фарҳанг ва мероси маънавӣ аз ҷониби забоншиносон ақидаву назарияҳои зиёде рӯйи кор омаданд, ки дар ташаккули этнолингвистика дар замони муосир ва назарияҳои ин соҳаи забоншиносӣ саҳм гузоштаанд.

Дар ин робита метавон забоншиносони маъруфи Аврупо ва Амрико, аз қабилҳои К. Л. Ҳейл [180], М. Миллер [183], П. Герд [179], А. Ҳеррис [181], Р. Ласс [182], Ю. А. Левитский [77] ва дигаронро ном бурд, ки масъалаи мазкур дар асарҳои инъикос ёфтааст. Тибқи сарчашмаҳои этнолингвистика бо назарияи нисбияти лингвистии Эдуард Сепир ва Бенчамен Уорф рабт дорад, вале таъкид меравад, ки асоси онро дар замони хеле қадим гузошта будаанд. Чи тавре ки Е. В. Перехвалская қайд менамояд: «Андешаҳои Сепир бар асоси афкори назари устувор бунёд ёфта буд» [122, 88]. Яъне дар таърихи замони куҳан андешаву фаҳмиши инсон нисбат ба забон ва муносибати он мураккаб набуда, сода ба назар мерасид. Бо гузашти солҳо фаҳмиши инсоният, таҳаввулоти забон ва робитаи он бо фарҳанг ва мероси маънавӣ тағйир меёбад. Муҳаққиқон, файласуфон оид ба номгузории тамоми ашёҳои рӯйи дунё баҳсҳо анҷом дода, оид ба робитаи номи онҳо ба ашё сарчашмаҳои ҷустуҷӯ мекарданд. Ҳамаи ин баҳсҳо барои этнолингвистика замина гузоштанд. Ташаккули ақидаҳои этнолингвистии забоншиносони Рими қадим низ дар ин соҳа назаррас мебошанд. Дар асрҳои миёна баҳсҳои реалистон ва номеналистон ҳам ба ташаккули ақидаҳои этнолингвистӣ бетаъсир намонд. Дар ин давра андешаҳои ратсионалистон Антуан Арно ва Клод Лансло мавқеи худро

пайдо намуд. Ба ақидаи Е. В. Перехвалская «Аз нуқтаи назари масъалаҳои этнолингвистӣ асарҳои Арно ва Лансло фаҳмиши гузаштaro доир ба муносибати байни забону тафаккур ва забону фарҳанг ифода мекунанд. Забон ва тафаккури инсоният ба ҳамдигар мутобиқат намуда, ҳарду як мантиқро ифода мекунанд. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки сохтори ҳамаи забонҳо якхела буда, доир ба муносибати забон ва фарҳанг, доир ба нисбияти лингвистӣ ҳатто савол ҳам пайдо намешавад» [122, 102].

Этнолингвистика ҳамчун як соҳа дар илми забоншиносӣ дар асрҳои XVIII-XXI ташаккул ва инкишоф ёфта, дар он забон, ҳамчун ягона сарчашмаи ҳастии пайдории миллат, мавриди таваччуҳи фарҳангшиносону таърихнигорон, мардумшиносону забоншиносон ва дигар соҳаҳои илм қарор мегирад ва ҳамчун офарандаи олами рангини маъноҳо шинохта шудааст. Муҳаққиқони ин асрҳо ба хулосае омаданд, ки забон метавонад хусусиятҳои фарҳангии ин ё он ҷомеаро пурра инъикос кунад.

Этнолингвистика ҳамчун як баҳши илми забоншиносӣ бо соҳаҳои мардумшиносӣ, шевашиносӣ, фарҳангшиносӣ, равоншиносӣ, ҷомеашиносӣ, лаҳҷашиносӣ, фолклор, мифология ва дигар самтҳои илмҳои гуманитарӣ низ рабт дорад. Ҳар яке аз ин илмҳо дар алоҳидагӣ омӯхта шаванд ҳам, ҳамчун ҷанбаҳои омӯзиши муҳимми этнолингвистика маҳсуб меёбанд. Хусусияти қавмияти як кишвар дар дигар кишвар низ мушоҳида шавад, вале он бо забон ва фарҳанги миллии худ аз ҳамдигар фарқ карда меистанд. Фарҳанги миллии онҳо бошад тавассути забон инъикос мегардад, яъне ин соҳаҳо ба ҳамдигар ба монанди занҷир пайвастагии зич доранд.

Метавон гуфт, ки этнолингвистика маҷмуи муносибати забон ба фарҳанг маҳсуб ёфта, таҳқиқотҳои назариявӣ ва амалии муҳаққиқони барҷаста дар ин самт ҳамчун як маводи илмӣ барои минбаъда кумак хоҳад расонд.

Доир ба омӯзиши масъалаҳои гуногуни забоншиносӣ дар асрҳои XVIII-XIX маводи назариявӣ ба таври фаровон ба вучуд омада буд, ки он диққати олимони гуногуни дунёро бештар ба худ ҷалб мекард. Ин аз он

шаҳодат медиҳад, ки муҳаққиқони Аврупо, махсусан, Олмон, Фаронса, Россия ва дигар кишварҳо барои таҳқиқу баррасии масъалаҳои мазкур тавачҷуҳ зоҳир намуданд. Муҳаққиқони ин давра омӯзиши забон ва фарҳанги маънавии мардумро ҷузъи муҳим шуморида, забонро ҳамчун мероси маънавии инсон қабул намуданд ва ба таҳқиқи он диққати махсус доданд. Муҳаққиқон дар Олмон И. Г. Гердер, Вилгелм фон Хумболдт, дар Фаронса А. Мейе, Ж. Вандриес, дар Россия Ф. И. Буслаев, А. А. Минаев, Л. П. Якубинский, А. А. Шахматов, Д. К. Зеленин, Н. И. Толстой, дар Амрико Э. Сепир, Б. Уорф, Д. Хаймс ва дахҳо нафари дигарон дар ин соҳа хизмати зиёд карда, ҳамчун асосгузори соҳаҳои гуногуни илми забоншиносӣ шинохта шуда, маъруфият пайдо намуданд.

Муҳаққиқи забоншиноси рус Н. И. Толстой қайд мекунад, ки «дар забоншиносии Аврупо ақидаҳо ва назарияҳо ҷиҳати омӯхтани забону ҳувияти миллӣ нахустин шуда ба вучуд омада буданд, махсусан, дар асарҳои олимони маъруфи Олмон И. Г. Гердер (XVIII) ва Вилгелм фон Хумболдт (XIX) масъалаҳои мансуб ба этнолингвистика фаровон истифода шудаанд» [154, 182]. Муҳаққиқони он давра кӯшиш мекарданд, ки ҷиҳати дастрасии маълумот оид ба забону тафаккур ва фарҳанг усулҳои наvero коркард намоянд. Вилгелм фон Хумболдт ҳамчун забоншиноси он давра тавонист, ки барои муаррифии илму фарҳанг бунёдгузор бошад. Дар ҳақиқат, инсоният бо забону тафаккур ва фарҳанги миллӣ дар ҷомеа шинохта шудааст ва ин дастовардҳои инсонӣ дар ботини он ба таври табиӣ маҳфуз буда, он танҳо хангоми муоширати зоҳирии инсон маълум мегардад. Раванди тафаккур, муошират ва фарҳанг бо забон пайвастагӣ дошта, ҳамчун калиди ҷаҳоншинохтӣ маҳсуб меёбад. Ҳарчанд масъалаҳои мазкур баъдан дар асарҳои Ф. Буслаев, А. Афанасев ва А. Потенбня идома ёфтанд, вале коркарди ин масъаларо, ки ниҳоят ба пайдоиши этнолингвистика оварда расонд, бо номи антропологи амрикоӣ Франс Боас ва шогирдони ӯ Эдуард Сепир, Бенҷамин Ли Уорф ва дигарон алоқаманд медонанд.

Этнолингвистика дар Фаронса дар солҳои 70-уми асри XIX аз ҷониби муҳаққиқони амрикоӣ мавриди таҳқиқот қарор гирифта, мавқеи худро дар илми забоншиносӣ пайдо мекунад. Муҳаққиқ Кабакова Г.И. оид ба масъалаи мазкур чунин баёни андеша мекунад: «Агар пайдоиши этнолингвистикаи амрикоӣ ба таҳқиқоти забону фарҳанги ҳиндуҳои амрикоӣ марбут бошад, этнолингвистикаи фаронсавӣ ба таҳқиқоти этнологии аҳолии мустамликаҳои африкоӣ алоқаманд аст» [61, 24].

Саҳми олимони Фаронса Б. Потте, Ж. Калам-Гриол, Ж. Тома, Ф. Алварес-Перер ва дигарон дар таҳқиқоти этнолингвистика хеле зиёд мебошад. Ин буд, ки дар солҳои 70-уми асри XX дар байни илми забоншиносии фаронсавӣ оид ба масъалаи робитаи этнолингвистика бо дигар самтҳои забоншиносӣ, аз қабيلي забоншиносии равонӣ, забоншиносии иҷтимоӣ ва шевашиносӣ баҳс ба миён омад. Илми забоншиносӣ паҳлуҳои гуногунро дар бар гирифта, он дар натиҷаи таҳқиқоти муҳаққиқон мустаҳкам ва устувор гардидааст. Ҳар як олимони нисбат ба ин масъала фикру ақидаҳои худро пешбарӣ мекарданд. Яке пешниҳод мекард, ки усулҳои этнолингвистӣ дар асоси таҳқиқотҳои шевашиносӣ ба вучуд омадааст ва ин масъала мавриди баҳси олимони қарор мегирад. Вобаста ба ин масъала дар забоншиносии фаронсавӣ пешниҳоди Ж. Калам – Гриор нисбат ба дигар муҳаққиқон боэътимод маҳсуб ёфтааст. Номбурда пешниҳод мекунад, ки «этнолингвистика забонро дар робита бо ҷомеа ва нутқ меомӯзад, аммо сотсиолингвистика бошад, робитаи байни забон ва ҷомеаро мавриди омӯзиш қарор медиҳад» [178, 38].

Баъдан, дар Фаронса соли 1983 фарҳанги бисёрҷилдаи энциклопедии «Энциклопедияи пигмейҳои ака» ҷоп мешавад, ки он вобаста ба таҳқиқоти этнолингвистика заминаи мустаҳкаме маҳсуб ёфта, дар этнолингвистикаи фаронсавӣ дастоварди бузург мебошад [184, 48].

Метавон гуфт, ки таҳқиқоти этнолингвистика аз назари муҳаққиқони забоншиносии фаронсавӣ дур намонда, ҷиҳати омӯзиши ин самт хизматҳои назаррасе ба анҷом расонидаанд.

Дар забоншиносии Амрико ақидаҳои этнолингвистӣ нахустин маротиба аз ҷониби забоншиноси маъруф Эдуард Сепир пешниҳод шуда, масъалаи мазкур мавриди таҳқиқот қарор дода шуд ва ин таҳқиқот ба он оварда расонд, ки этнолингвистика ҳамчун як бахши алоҳидаи илми забоншиносӣ шинохта шуд. Муҳаққиқи шинохта Герд А.С. ақида дорад, ки «Этнолингвистика дар забоншиносии амрикоӣ зери истилоҳи «антропологияи фарҳангӣ» шинохта шуда, таҳқиқоти ин муҳаққиқон барои омӯзиши этнолингвистика пойдевори мустаҳкаме гузошт» [45, 382]. Ақидаи Эдуард Сепир ин буд, ки: «Нутқ – ин мероси таърихӣ ҷомеа, воситаи истифодабарии мунтазам ва дурударози иҷтимоӣ мебошад. Бо дарназардошти он ки нутқ ба мисли дигар паҳлуҳои забон он қадар таҳқиқ нашудааст, вале ҳамчун расму анъана ва санъати мардуми гуногунқавм маҳсуб меёбад» [146, 362].

Забоншиносони маъруфи амрикоӣ Эдуард Сепир ва Франсуа Боас тамоми умри худро барои таҳқиқоти масъалаҳои марбут ба этнолингвистика бахшиданд, мавқеи муносибати забону фарҳангро ошкор намуданд ва баъдан андешаву назарияҳои онҳоро шогирдаш Б. Уорф тақвият мебахшад. Э. Сепир асари худро бо номи «Забон» таълиф намуда, дар он ҷо фарқияти забонро аз фарҳанг шарҳ дода, «фарҳангро ҳамчун таҷрибаи зиндагӣ ва боварию эътиқоди инсон муаррифӣ мекунад. Забонро бошад, ҳамчун маҳорати тафаккур ва манбаи маълумоти андеша қардани ҷомеа маънидод қардааст» [146, 265].

Баъдан муҳаққиқ дар солҳои 70-уми асри XIX фишурдаи илмиеро бо номи «Мақоми забоншиносӣ ҳамчун илм» ба нашр расонида, онро ҳамчун дастоварди воқеияти иҷтимоӣ оид ба забон мешуморад. Ақидаи онҳо дар он буд, ки ҳеҷ гоҳ ду забон ба ҳам саҳт монанд буда наметавонад. Дар рӯи дунё ҷомеаҳои гуногун умр ба сар мебаранд ва ҷаҳони онҳо, забон ва фарҳанги онҳо гуногун хоҳад буд [146, 119].

Мавқеъ ва муҳтавои этнолингвистика аз назари муҳаққиқ Э. Сепир ва дигар муҳаққиқони этнолингвистика мавриди таҳлил қарор гирифта,

забонро ҳамчун роҳнамо барои муаррифии воқеияти иҷтимоии инсоният пешниҳод намуданд, яъне тавассути забон тамоми тафаккури инсон муайян ва ибраз мегардад.

Муҳаққиқи тоҷик Абдуллоева Г. дар диссертатсияи худ зери унвони «Таҳқиқи этнолингвистии вожагони соҳаи хунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор» ба масъалаи этнолингвистика тавачҷуҳ намуда, ибраз мекунад, ки «муҳаққиқони ин соҳа ба масъалаи муҳим будани қобилияти забонии одам диққати махсус дода, онро ҳамчун инъикоскунанда ва таҷассумгари фарҳанг шуморидаанд. Бо таҳқиқи худ исбот намудаанд, ки дарки олами воқеӣ барои намоёндогони ҳамаи забонҳо ва фарҳангҳо умумӣ мебошад» [154, 24].

Забоншиноси барҷастаи рус Н. И. Толстой таъкид мекунад, ки «Муҳаққиқони бузурги амрикоӣ Ч. Ф. Вёлгин ва Ҳаррис оид ба муносибати забон ва фарҳанг таҳқиқот бурда, ақида доранд, ки забон як ҳисса, қисм ва ҷузъи фарҳанг ба шумор меравад. Инчунин, пешниҳод карданд, ки гуфтор ва рафторро якҷоя бояд таҳқиқ кард ва ин ҳолатро онҳо «вазъи этнолингвистӣ» меноманд» [154, 186].

Муаллифи китоби «Этнолингвистикаи тоҷик: пажӯҳиши назариявӣ ва амалӣ» С. Матробиён қайд мекунад, ки «Барои муҳаққиқони болозикр таҳлили лингвистии муносибати забону фарҳанг на танҳо ҳамчун як воситае баҳри ба даст даровардани маълумот, балки яке аз сарчашмаҳои илмӣ доир ба забону фарҳанги мазкур мебошад.

Ин ақидаро, агар дар миёни этнолингвистон ва антропологҳои фарҳангии амрикоӣ дида бароем, тарафи муқобили онро мебинем. Онҳо забонро ҳамчун як «барнома»-и мавҷудбуда мепиндошанд ва аз таҳқиқоти генетикии ташаккули забон даст кашаанд, таҳқиқи муносибати забону фарҳангро вазифаи мардумшиносон (этнологҳо) меномиданд» [82, 21].

Қайд бояд кард, ки забон ҳамчун мероси ҳар қавму миллат ба шумор рафта, фарҳанг тавассути забон инъикос мегардад. Ин масъаларо С. Матробиён таъкид намуда, зикр мекунад, ки «пеш аз ҳама забон ҳамчун

мероси маънавии гурӯҳи этникӣ буда, он пеш аз фарҳанги моддӣ ташаккул ёфтааст ва баъдан бо он дар робитаи мутақобила қарор гирифтааст. Ҳамин масъала яке аз мавзӯҳои муҳим ва калидии этнолингвистика ба шумор меравад. Маркази асосии этнолингвистикаро омӯзиши забон ва муносибати он бо фарҳанг, инчунин, омилҳои қавмию фарҳангӣ ва қавмию равонӣ дар давраҳои гуногуни таҳаввули забон ташкил медиҳад. Масъалаи мазкур дар забоншиносии Россия дар асрҳои XIX ва XX мавриди баррасӣ қарор гирифта, таваччуҳи муҳаққиқон тавассути усулҳои гуногуни забоншиносӣ ба мазмуну муҳтавои фарҳанги мардумӣ, равоншинохтӣ ва мифологӣ зиёд мегардад. Бинобар ин, забон ҳамчун нишонаи асосии қавму халқиятҳо шумурда мешавад» [82, 23-24].

Дар таҳқиқи этнолингвистика ҳамчун омӯзиши забон ва муносибати он бо фарҳанг ақидаҳои этнолингвистии забоншиносони рус низ зиёд мушоҳида мешавад.

Муҳаққиқи барҷаста Ф. И. Буслаев бо як эътимоди қавӣ забонро ҳамчун омили асосии ҳифзу ниғаҳдошт ва интиқолдиҳандаи расму анъанаҳои фарҳангӣ медонист. Ба қавли ӯ забон ягона пулест миёни гузаштаву имрӯзаи ҳар як қавм ва ҳатто таҷассумкунандаи хотираи гузаштагон мебошад. Ӯ забонро ҳамчун ҳофизаи таърихии қавму миллат медонист [34, 21].

Ин ақидаҳо аз ҷониби забоншиносии барҷаста Потенбня А. А. ҷонибдорӣ шуда, таъкид мекард, ки забон ҳамчун сарчашмаи хусусиятҳои миллии мардум дар ҷойи аввал қарор дорад.

Ин афкори ӯро мо метавонем дар ақидаҳои гузаштагонам дарк намоем, ки то ба замони муосир омада расидааст, яъне «гуфтори нек, пиндори нек, рафтори нек» далели ин гуфтаҳои онд. Ин шиори асосии фарҳанги қадимаи ниёғони мо буда, инсонро ба он роҳнамо месозад, ки ӯ на танҳо фикру андешаи нек дошта бошад, балки сухани хуб гӯяд ва муҳимтар аз ҳама дар ҳама ҳолатҳо рафтори шоиста дошта бошад. Муошират на танҳо масъалаи илм дар бораи ахлоқи ҳамида, балки ҷузъи

муҳимми рафтори инсоният аст ва он ҳангоми эҳтиёҷоти инсон ба инсони дигар асос ёфтааст. Бинобар ин, муколама, гуфтугӯ, суҳбат ва робитаҳои забонӣ воситаи асосии муоширати одамон махсуб меёбад. Аз ин бармеояд, ки забон хушгуфториро талаб намуда, миллати ин забонҳо бо фаҳмишу ақидаҳои нек муошират намуда, инъикоскунандаи хусусиятҳои миллии мардум ба шумор мераванд. Ин нуктаро муҳаққиқи тоҷик Шодиев Р. чунин қайд менамояд: «Дар этнолингвистика ё забоншиносии қавмӣ ду масъалаи муҳимми ба ҳам алоқаманд мавҷуд аст, ки онҳоро «когнитивӣ» (аз лотинӣ *comitio* – «фаҳмиш») ва «коммуникативӣ» (аз лотинӣ *communication* – «муошират»), яъне муҳобирот ва маърифат ё дидшинохтӣ ном бурдан мумкин аст» [173, 34].

Масъалаи муносибати забон ба фарҳанг ва қавм дар нимаи дуюми асри XX ва ибтидои асри XXI зери таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор мегирад, ки он яке аз мавзӯҳои асосии этнолингвистика махсуб меёбад. Дар самти этнолингвистика аз ҷониби муҳаққиқони забоншиносии рус, аз ҷумла, Л. Н. Виноградова, А. Ф. Журавлёв, Вяч.Вс. Иванов, М. М. Капиленко, Н. И. Толстой, С. М. Толстая, Е. В. Перехвалская ва даҳҳо нафар дигарон як қатор таҳқиқотҳои илмӣ ба анҷом расонида шудаанд. Бояд қайд намуд, ки этнолингвистика дар ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, аз ҷумла, дар Тоҷикистон, маҳз таҳти таъсири забоншиносии рус ташаккул ва рушд мекунад.

Муҳаққиқи тоҷик С. Матробиён таъкид мекунад, ки «этнолингвистикаро дар забоншиносии рус метавон ба ду шоха тақсим намуд: шоҳаи аввалро этнолингвистикаи этимологӣ номидан мумкин аст, ки дар сафи пеши он Вяч. Вс. Иванов ва В. Н. Топоров меистанд ва шоҳаи дигар – этнолингвистикаи шевашиносӣ мебошад, ки бо номи Н. И. Толстой ва пайравону шогирдони ӯ марбут аст» [82, 26].

Дар асоси таҳқиқотҳои этнолингвистии муҳаққиқони рус метавон гуфт, ки онҳо нисбат ба этнолингвистика ду назар доштанд. Ин ақидаро муҳаққиқи барҷастаи рус Н. И. Толстой чунин таъкид мекунад: «Гуруҳи

аввал бо сарвари В. Н. Топоров ва Вяч.Вс. Иванов ва шогирдону пайравони онҳо, аз кабили Н. И. Толстой «этнолингвистикаро ҳамчун «фанни фарогир» медонистанд, ки тавассути усулҳои лингвистикии «накшаи ниғахдошт»-и фарҳанг, психологияи мардумӣ ва устураҳои (мифология)-и озод аз тарзҳои тафаккури расмӣ (калима, ашӯ, расму анъана ва ғ.) омӯхта мешавад» [155, 31].

Ақидаҳои Н. И. Толстой ва шогирдонаш аз он шаҳодат меод, ки этнолингвистика танҳо бахше аз забоншиносӣ набуда, он равшаншиносии мардумӣ ва дигар илмхоро дар шакли фарох меомӯзад. Метавон гуфт, ки этнолингвистика бахши гуногунпаҳлуи илми забоншиносӣ мебошад, зеро илми забоншиносӣ маҳдуд набуда, он майдони фарох барои аз худ намудани дигар соҳаҳои илм мебошад. Шогирдони Н. И. Толстой афкори таҳқиқоти ӯро пайравӣ намуда, дар заминаи он як қатор корҳои илмӣ назаррас ба анҷом расониданд. Метавон гуфт, ки забон дар тули қарнҳо ҳамчун гӯянда, ниғахдорӣ маълумоти фарҳангӣ ва муаррифгари фарҳанги инсоният эътироф шудааст.

Вобаста ба ин масъала муҳаққиқи тоҷик С. Матробиён таъкид мекунад, ки «Н. И. Толстой раванди таҳқиқотии худро раванди этнолингвистӣ номид ва вожаи «этнолингвистика»-ро ҳамчун мафҳуми алоҳида шарҳ дод. Калимаи «этнолингвистика» – этно-ин фарҳанги миллӣ буда, он дар шаклҳои этникӣ, ҳудудӣ ва шевагӣ омӯхта мешавад. Қузъи дуоми «этнолингвистика»-ро вожаи «лингвистика» ташкил медиҳад, ки се мафҳумро ифода мекунад: 1) барои омӯзиши фарҳанги миллӣ забон муҳимтарин сарчашма маҳсуб меёбад; 2) фарҳанг ҳамчун низоми аломатҳо ва ё забон дар маънои ишоратӣ (аломатӣ) калимаҳо доништа мешавад; 3) этнолингвистика мафҳумҳо ва усулҳои бештари забоншиносиро истифода мебарад» [82, 29-30].

Ҳангоми таҳлили нишонаҳои расму анъанаҳои фарҳангӣ аз нигоҳи этнолингвистӣ метавон ба ду ҷанбаи масъала таваҷҷуҳ намуд:

1) Маълумоти аз ҷиҳати фарҳангӣ муҳим метавонад ба таври расмӣ ифода карда шавад (шакли дохилии калима ё ибораи номӣ, воҳидҳои забонии ифодакунандаи мафҳумҳои асосии фарҳанг ва ғ.);

2) Иттилооти аз ҷиҳати фарҳангӣ муҳим ба таври расмӣ ифода нашуда бошад.

Дар ҳолати аввал, ибораи этнофарҳангии «хонда муқоиса кардан» дар забон хеле маълумоти воқеӣ махсуб меёбад, ҳарчанд «умқ»-и маъноӣ он метавонад гуногун бошад, зеро он ба навъҳои гуногуни иттиҳоди забонӣ ва забоншиносии умумӣ асос ёфтааст. Барои ифодаи лексикографии (фарҳангнависи) ин гуна далелҳо шакли дохилии тафсири онҳо кифоя аст, зеро ҷузъи ибораҳои фарҳангӣ асоси сермаъноии ин воҳидҳо мебошад.

Масалан, барои муқоиса дар асоси фарҳанги «Бурҳони қотей» якчанд намуна овардан мумкин аст:

а) тафсири вожаҳо тавассути нишонаҳои ба фарҳанги миллии вобасташуда: «тофта – мӯйи зулфи тофташуда ва гесу, ресмон ва абрешими тофташуда ё печондашуда ва ҳар чиз, ки онро тобида ва печида бошанд»... [196, 266-267].

б) муайян намудани маъноҳои асосии вожаҳо: «ришта – тори абрешим; ришта – ресмон; ришта – ҳар он чизе ки ришта бошанд, ба монанди пахта, пашм» [197, 69].

Ҳамин тавр, усулҳои этнолингвистика дар луғати маъноӣ-фарҳангии воҳидҳои забонӣ метавонад ҳамчун шохаҳои асосии илми забоншиносӣ баромад кунад. Барои мисол:

а) хусусиятҳои мансубияти онҳо, шарҳу тавзеҳи ашёҳои бисёрфункционалӣ, муайянкунӣ ва дар амал ҷорӣ кардан, ки метавонанд дар баъзе ҳолатҳо шарҳҳои махсусро талаб кунанд ва ба таври одӣ гирем, нишонаҳои фарҳангӣ дар он зоҳир мешаванд;

б) хусусиятҳои пайвастагиҳои низомии ягона (аз ҷумла, тавассути муайян кардани маҷмуи сермаъноии нишонаҳои фарҳангӣ);

в) нишондодҳои шуурнокии забон – воқеияти равонии ифодаи маъно дар зехни муаррификунандагони забон – бо дарназардошти доимии хувияти миллӣ, ки дар фразеологизмҳои забонӣ сабт ва дар матнҳо инъикос шудаанд;

г) синну сол, худуд, баробархуқуқӣ, иттилооти фарҳангӣ-ичтимоӣ (ин чӯзӣ сермаъноӣ ҳангоми тавсифи хусусиятҳои иловагӣ ва ба тарзи дигар баён кардан, ки ба дараҷаҳои гуногуни барои муаррифии забон мувофиқанд, муҳим аст);

д) мафҳумҳои иловагӣ ба матни фарҳангӣ тавассути расму оин, анъана, маросим, фолклор ва ғайра, ки махсусан, барои тафсири сермаъноии луғатҳои маъмулӣ аҳаммияти фарҳангӣ пайдо мекунад ва танҳо дар якҷоягӣ бо дигар воситаҳои дорои маълумоти фарҳангӣ серистеъмол мегардад.

е) тафсири маъноҳои рамзӣ, ки воҳидҳои забонӣ дар миқдори муайяни ибораҳои фарҳангӣ хосанд, бо рамзҳои дигари матни фарҳангӣ таносуб меёбад.

Муҳаққиқони забоншиносии рус В. В. Воробёв, В. А. Маслова, Э. Л. Березович чиҳати омӯхтани қисматҳои синхронии забони адабӣ ба вижагиҳои фарҳангии илми забоншиносӣ тавачҷуҳ намуда, зикр мекунанд, ки этнолингвистика вижагиҳои инъикоси этникӣ, фарҳанги миллӣ ва лаҳҷавиро таҳқиқ мекунад. Чунончи В. В. Воробёв қайд мекунад: «Объекти омӯзиш дар этнолингвистика нисбатан «омехта» буда, ба омӯзиши забони қабилавӣ, гӯйишҳо, оилаи забонҳо ва гурӯҳи фарҳангӣ, забон ва фарҳанги қадима машғул аст» [38, 35].

Дар фарҳангномаҳо ҷанбаҳои этнолингвистика ҳангоми ифодаи хусусиятҳои фарҳангӣ бо бартараф кардани маҳдудиятҳо аз моддаҳои луғавӣ дар чорҷӯбаи муайяншуда тавсиф мешавад. Масъалаи мазкурро Н. И. Толстой дар шакли зерин шарҳ медиҳад: «Фарҳанги бисёрзабона бо овардани сермаъноии калимаҳо ифода гардида, ҳамзамон, дар як матн якҷанд забонро истифода мебарад. Дар ин маврид матн на ҳамчун

пайдархамии калимаҳои хаттӣ ё шифохӣ, балки ҳамчун пайдарпайии нутк бо онҳо алоқаманд аст, фаҳмида мешавад. Масалан, дар ибораҳои расму оин, забону фарҳанг се шакл, се рамз ё се паҳлуи забонро – лаҳҷавӣ, воқеӣ ва амалиро мушоҳида карда метавонем» [155, 15-16].

Хусусиятҳои муҳимми моддаҳои луғавии фарҳангномаҳо на танҳо дар шакли тафсири луғавӣ дар фарҳангнависӣ (лексикография) ба ҳайси анъанаҳои фарҳангӣ баромад мекунад, балки маънои хоси расму маросимро шарҳ медиҳад ва инъикос мекунад. Дар ин замина, якчанд паҳлуҳои муҳимми фарҳангномаҳо метавон қайд кард:

- моддаҳои луғавӣ, ки дар маҷмуи вожаҳо зоҳир мешавад ва барои фазои этнофарҳангӣ назаррас махсуб меёбанд;
- моддаҳои луғавии марбут ба расму анъана ва ифодакунандаи «хотираи фарҳангӣ» ва гурӯҳи этникӣ;
- моддаҳои луғавие, ки дар таносуби ҷузъҳои алоҳида бо аломатҳои фарҳангӣ ва ҳолатҳои гуногун ошкор мешаванд;
- шарҳи сермаъноии ибораҳои фарҳангӣ бо истифода аз рамзҳои гуногун.

Ҳамин тавр, муносибати байни забон ва фарҳанг яке аз масъалаҳои муҳимми этнолингвистика ба шумор рафта, дар натиҷаи таҳқиқотҳои илмӣ урфу одат, маросиму расму анъанаҳои мардумӣ муаррифӣ мешаванд. Он ҳамчун як самти таҳқиқоти муносибати забону фарҳанг ва пажухиши рамзҳои фарҳанги миллӣ тавассути роҳҳои забоншиносӣ боқӣ мемонад.

1.2. Фарҳангномаҳо ҳамчун сарчашмаи асосии таҳқиқоти этнолингвистика

Фарҳангномаҳо воқеаҳои гуногуни рӯзгор, анъанаҳои фарҳангӣ, шеваю лаҳҷаҳои гуногун, ҳаёти маънавии дехотро муаррифӣ намуда, дар онҳо хусусиятҳои маданияту таърихӣ ҳаёти инсоният маҳфуз нигоҳ дошта мешавад. Ҳамин хусусиятҳои зикршудаи онҳо маҳз дар натиҷаи таҳқиқи ҷанбаҳои этнолингвистика ошкор мегардад. Метавон гуфт, ки дар ин

раванд аз ҷониби муҳаққикони забоншинос таълифи фарҳангу луғатномаҳо ва мақолаҳои илмӣ бешуморанд. Муҳаққик Блинова О. И. таълифи луғатномаҳои фарҳангӣ ё этнолингвистиро ҳамчун навгонӣ дар илми забоншиносӣ маҳсуб меонад: «Ҷамъовариҳои фонди назариявии қисматҳои илми забоншиносӣ ба он оварда расонд, ки он дар натиҷаи амалия ба як қатор навгонҳои лексикографӣ рӯбарӯ шуд. Гузашта аз ин, таҷрибаи таълифи луғат ноғузир буда, назарияи забоншиносиро тақон ва тақмил медиҳад» [29, 6-26].

Метавон гуфт, ки дар илми забоншиносӣ фарҳангномаҳои гуногун, ки ба асрҳои XX-XXI рост меояд, ҳамчун маҳзани маълумот хизмат менамояд. Таҳқиқотҳои илмӣ этнолингвистӣ муносибати забон ва фарҳанги миллии ҳар миллатро инъикос намуда, барои рушди ин самт нақши муҳим мебозад. Дар забоншиносӣ муосир ба масъалаи таҳқиқи таркиб, сохт ва мавзӯи фарҳангномаҳо тавачҷуҳи хос зоҳир шуда, ҷанбаҳои гуногуни он дар натиҷаи омӯзиши забон, хусусиятҳои этникӣ ва фарҳангӣ муайян мегардад. Дар илми забоншиносӣ ҷиҳати омӯзиши ин ҷанбаҳо меъёри муқарраршуда вучуд дорад. Дар робита ба ин, масъала ва хусусиятҳои паҷуҳиши этнолингвистика ҳамчун замина барои таҳқиқи фарҳангномаҳо маҳсуб меёбад.

Фарҳангномаҳо маҳзани тафсирдиҳандаи вожаҳо, ки дар онҳо ин вожаву истилоҳҳо аз замонҳои хеле қадим маҳфуз нигоҳ дошта шуда, то замони муосир интиқол ёфтаанд, ҳамчун таҳқиқоти исботшуда дар илми забоншиносӣ қорбарӣ мешаванд.

Муҳаққиқи барҷастаи рус Н. И. Толстой дар мақолаи худ таъкид мекунад, ки: «Фарҳангномаҳо доир ба шаклҳо ва воҳидҳои фарҳангии маълумот медиҳанд, ки то замони мо ё замони наҷандон дур омада расидаанд. Ин манбаи бузурги этнолингвистика дар самти мифологияи мардумони славянӣ, ҳиндуаврупӣ ва дигар халқҳо омӯзиши шакли қадимии тафаккури динии мардумро таҳқиқ мекунад. Забон, ки воҳидҳои қуҳнашудаи ҷаҳонбинӣ, равонӣ ва фарҳангиро дар худ мепошонад, яке аз

сарчашмаҳои бисёр ғановатманд ва устувор барои эҳёи фарҳанги таърихӣ ва аз маводи дорой маълумоти хаттӣ маҳруммондаи башарӣ мебошад. Аз ин рӯ, интихоби фарҳангномаҳо барои таҳлили чунин қабил корҳо тасодуфӣ нест» [153, 144].

Фарҳангномаҳо аслан натиҷаи таҳқиқотҳои муҳаққиқон маҳсуб ёфта, он ҷаҳони андеша ва олами атрофи ниёгонеро, ки ҳазорсолаҳо маҳфуз мондаанд, инъикос мекунад. Ин фарҳангномаҳоро метавон дастоварди бузурги этнолингвистӣ доир ба забон ва фарҳанги ориёитабори тоҷик номид, зеро тавассути ин фарҳангномаҳо аз ҷаҳони мардуми он давра, тарзи зисту зиндагонӣ, истифодаи номи ашёву асбобҳо, расму анъанаҳо, маросимҳо ва андешаву афкори онҳо огоҳӣ пайдо хоҳем кард.

Таҳқиқоти этнолингвистӣ фарогири самтҳои гуногун буда, дар илми забоншиносӣ ҷойгоҳи худро пайдо намудааст. Аз сарчашмаҳо ва таҳқиқоти муҳаққиқон бармеояд, ки таълифи фарҳангномаҳо рисолаҳо ва мақолаҳои илмӣ натиҷаи кори муҳаққиқон буда, далелу исботи худро пайдо намуда, то ба замони мо омада расидаанд. Фарҳангномаҳо ҳаёти гузаштагони миллати тоҷик ва фарҳангу маъданияти онҳо, дар маҷмӯъ, зиндагии воқеии мардуми он замонро ҳифз ва муаррифӣ намудааст.

Забоншиноси барҷастаи рус Н. И. Толстой соли 1984 лоиҳаи луғатномаи «Луғати этнолингвистии даврони славянии қадим»-ро ба таъби мерасонад. Баъдан, зери таҳрири ин муҳаққиқи бузург фарҳангномаи «Даврони славянии қадим. Луғати этнолингвистӣ» дар 5 ҷилд, ки таълифи он солҳои 1995-2012-ро дар бар гирифтааст, нашр мешавад. Номбурда дар яке аз мақолаҳояш дар бораи муҳтавои луғати мазкур чунин таъкид мекунад: «Луғат доир ба «замонҳои қадим»-и славянӣ, яъне шаклҳо ва унсурҳои фарҳанги славянии асримиёнагӣ, ки то замони муосир боқӣ мондаанд ё дар давраҳои начандон дур аз байн рафтаанд ва маводи таҳқиқшудаи донишмандони асри XVIII гаштаанд, маълумот медиҳад. Вазифаи луғат – на танҳо ҷамъоварӣ ва тафсири боқимондаҳои даврони қадим, балки вобаста ба вазъият дар асоси онҳо барқарор сохтани

«тасвири чаҳон»-и пурра ва анъанавӣ, чаҳонбинии славянҳои қадим, тасаввурот ва боварихои кайҳонӣ, мифологӣ ва воқеии онҳо мебошад» [153, 83].

Фарҳангномаҳо ба масъалаҳои этнолингвистӣ таваҷҷуҳи хоса намуда, маҳзани барои хонандааш мебошад, ки аз он ба таври васеъ қорбарӣ намуда, аз таърих, зисту зиндагонӣ ва анъанаҳои миллии қавму миллатҳои замони гузашта воқиф гардад.

Фарҳангномаҳоеро, ки ҷанбаҳои фарҳангиро фарогир мебошанд ва бо равиши этнолингвистӣ таълиф шудаанд, метавон бо шаклҳои зерин муаррифӣ кард:

1. Фарҳангномаҳо, ки бо мақсади шарҳи таърихӣ-муқоисавӣ ва аз нав тасвир намудани харитаи архаистии чаҳон, фарҳанги суннати халқ ё халқҳои ба ҳам наздик аз рӯи мифология, этнография, фолклор, ҳунари мардумӣ дар шакли энциклопедия (донишнома) таълиф шудаанд.

2. Фарҳангномаҳо, ки дар онҳо тавсифи анъанаҳои фарҳангӣ ва забони маҳаллӣ аз рӯи расму оин ва осори мардумӣ мушоҳида мешаванд.

3. Фарҳангномаҳо, ки дар онҳо мафҳумҳои асосии фарҳангӣ шарҳ дода шуда, маъноҳои фарҳангии вожаҳо, ки онҳоро дар луғатҳои навҳои гуногун пайдо кардан мумкин аст, муайян карда мешаванд.

Чунин навҳои фарҳангномаҳо бо равишҳои гуногуни муайян кардани мавзӯ ва вазифаҳои этнолингвистика шарҳ дода мешаванд. Шарҳи масъалаи мазкур ва ҷанбаҳои этнолингвистикӣ аз ҷониби муҳаққиқи рус Березович хеле батафсил баён шудааст [28, 3-10]. Дар ин раванд забоншиносии барҷастаи рус Н. И. Толстой ақидаи худро иброз намуда, таъкид мекунад: «Этнолингвистика ҳамчун мафҳуми маҳдуд ва маҳсуси шохаи илми забоншиносӣ маҳсуб ёфта, масъалаҳои забон ва этнос, забон ва маданият, забон ва фарҳанги милли, забону асотир ва ғайраро меомӯзад» [155, 4]. Ин раванди омӯзиш тафсири воҳидҳои забониро ҳамчун матни фарҳангӣ дар фарҳангномаҳо дар бар гирифта, дар илми забоншиносӣ ҳамчун маълумоти фарҳангӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Хамин тавр, метавон зикр кард, ки тамоми фарҳангномаҳо, новобаста аз хусусиятҳои таълифашон, ҳамчун «оинаи тасвири забони миллӣ» хизмат менамоянд. Аммо фарҳангномаҳо, ки бо равишҳои этнолингвистӣ таълиф мегарданд, беҳтарин инъикоскунандаи фарҳангу урфу одат ва расму анъанаҳои мардум мебошанд.

1.2.1. Маълумот доир ба фарҳангномаҳои дорои хусусиятҳои этнолингвистии тоҷикӣ форс

Фарҳангномаҳои классикии тоҷикӣ форс дар таърихи забоншиносии тоҷик нақши муҳим мебозанд. Онҳо инъикоскунандаи расму анъанаҳои миллии миллати тоҷик ба шумор мераванд.

Фарҳангномаҳои тоҷикӣ-форсӣ дар худ маълумоти хеле фарох ва муътамадиро маҳфуз дошта, доир ба ташаккули инкишофи хувияти миллӣ ва забонӣ, ҳаёти моддиву маънавии инсоният дар замони гузашта иттилоъ медиҳад. Тавассути ин фарҳангномаҳо мо метавонем аз ҷанбаҳои фарҳангӣ ва забонӣ хубтар огоҳӣ пайдо намоем.

Сарчашмаҳо манбаъҳои хаттии забоншиносии тоҷикро ба асрҳои VIII-IX мансуб мекунанд. Нахустманбаъҳои хаттӣ дар баробари дигар осори хаттӣ фарҳангномаҳо низ маҳсуб меёбанд. Дар заминаи онҳо дар даврони пеш аз милод бо ихтироъ шудани хат осори бузурги мардуми ориёитабор, аз ҷумла, тоҷикон эҷод гардид ва фарҳангномаҳо намунае аз онҳо мебошанд.

Вобаста ба дастовардҳои этнолингвистика, аз ҷумла, доир ба таълифи фарҳангномаҳо забоншиносии тоҷик С. Матробиён қайд мекунад: «Ҳарчанд манбаи таҳлили этнолингвистии даврони қадими забони муосири тоҷик хеле фаровон аст, аммо ҳамчун маводи таҳқиқотие, ки маҳз ба масъалаҳои этнолингвистӣ бахшида шуда, бар мабной равишҳои этнолингвистӣ эҷод гардидаанд, пеш аз ҳама, фарҳангномаҳо («Фарҳанги ойим евак» ва «Фарҳанги пахлавиғ») ва рисолаҳои («Шахристони Эрон», «Аҷоибу ғароибӣ Сакистон» ва ғ.) даврони Сосониҳо метавон ном бурд. Зикр бояд

кард, ки дар ин осори хаттӣ доир ба забону фарҳанги баъзе аз мардумони ориёитабор ишораҳо вучуд доранд» [82, 144].

Барои таълиф намудани луғату фарҳангномаҳо саҳми муҳаққиқони тоҷику форс низ хеле бузург буда, дар тули асрҳои X-XX як қатор фарҳангномаҳои тоҷикӣ-форсӣ нашр шудаанд, ки дар онҳо ҷанбаҳои этнолингвистӣ мушоҳида мешаванд. Хусусан, ҷанбаҳои робита ва таъсири мутақобилаи забон ва фарҳанг, забон ва этнос, забон ва хувияти миллӣ дар фарҳангномаҳо бараъло ифода мегарданд. Чунин ҷанбаҳои этнолингвистиро дар фарҳангномаҳои «Луғати Фурс»-и Абу Мансур ибни Аҳмад ал-Асадӣ ат-Тӯсӣ (нимаи дуюми асри XI), «Уммон-ул-маонӣ»-и Саид Иброҳим Муҳаммад Саъди Сууди Амираки Балхӣ (соли 1455), «Мучмал-ул-Аҷам»-и Осим Шуайб (Ҳиндустон, 1494), «Тухфат-ус-саодат» (ё «Фарҳанги Сикандарӣ») -и Маҳмуд ибни Зиёуддин Муҳаммад (соли 1511), «Тухфат-ул-аҳбоб»-и Ҳофизӣ Убаҳӣ (соли 1530), «Мачмаъ-ал-Фурс»-и Муҳаммадқосим ибни Ҳочимуҳаммади Сурурии Кошонӣ (солҳои 1599-1600 ё 1608), «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ»-и Ҷамолиддин Ҳусайн Инҷу ибни Абдуллоҳ Кабир (солҳои 1610-1630), «Бурҳони қотей»-и Муҳаммад Ҳусайн ибни Халаф Ат-Табрезӣ мутахаллис ба Бурҳон (Ҳиндустон, соли 1652), «Фарҳанги Рашидӣ»-и Абдуррашид ибни Абдулғафур Ал-Ҳусайнӣ ал-Маданӣ Ат-Татавӣ (соли 1654), «Баҳори Аҷам»-и Рой Тик Чанд Баҳор (соли 1739), «Ҷароғи ҳидоят»-и Сирочиддин Алӣ Орзу (вафот 1756), «Ҳафт қулзум»-и Ҷозиуддин Ҳайдар Бодшоҳи Ҷозӣ (Лакнау, 1815), «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсуддин ибни Ҷалолиддин ибни Шарафиддин (1827) ва ғайра метавон мушоҳида кард. Ин фарҳангномаҳо рӯзгори гузашта ва андешаи тоҷиконро дар масири таърих тасвир менамоянд.

Ин нуктаро Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар китоби «Забони миллат – ҳастии миллат» хеле муфассал баррасӣ намуда, таъкид мекунад: «Тоҷикнависони Ҳинду Покистон ҳангоми таълифи фарҳангномаҳо хизмати бузург намудаанд. Дар Ҳинд фарҳангҳои ба забонҳои тоҷикӣ, дарӣ ва форсӣ таълифшударо ба се давра: 1. Давраи пеш

аз ҳукумати Темуриёни Ҳинд (асрҳои XIII-XVI), 2. Давраи ҳукумати Темуриёни Ҳинд (асрҳои XVI- XIX) ва 3. Давраи нав (асрҳои XIX-XX) марбут мебуданд» [130, 139].

Муаллифи китоби «Забони миллат – ҳастии миллат» давраи дуумро давраи пур аз дастовардҳо ном бурда, кайд мекунад: «Давраи дуоми таълифи фарҳангҳои тоҷикӣ аз лиҳози замони тулонитарин ва аз нигоҳи мухтаво пурмахсултарин давраи эҷоди фарҳангҳо дар ин сарзамин ба шумор меравад. Дар ин давра дар ҳамаи соҳаҳои илм ба забони тоҷикӣ асарҳо навишта шудаанд. Ин ба анъанаҳои фарҳангшиносӣ таъсири амиқ расонид. Фарҳангҳо воситаи беҳтарини омӯختани захираи луғавии забон гардиданд ва ҳамчун дастури асосии истифода аз забони адабӣ шуҳрат пайдо карданд» [130, 139].

Муаллифи китоби «Забони миллат – ҳастии миллат» аз таълифи фарҳангномаҳо дар замони ҳукумати Темуриёни Ҳинд (асрҳои XVI- XIX) ёдовар шуда, онҳоро «воситаи омӯختани захираи луғавии забон» маънидод мекунад. Ҳамчунин, онҳоро ҳамчун маводи бузурги этнолингвистӣ низ метавон шарҳ дод. Боби 2-юми китоби «Забони миллат – ҳастии миллат» аз шаш фасл иборат буда, фасли панҷуми он «Фарҳангшиносӣ дар Ҳинд» унвон гирифтааст, ки дар ин фасл маълумот оид ба таҳия ва омода намудани луғатномаҳо ва фарҳангномаҳои зерин, аз қабилӣ «Фарҳанги Қаввос», «Фарҳанги зуфонгӯё ва ҷаҳонпӯё», «Тухфат-ус-саодат», «Фарҳанги Искандарӣ», «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ», «Фарҳанги Рашидӣ», «Чароғи хидоят», «Баҳори Аҷам», «Бурҳони қотъ», «Ғиёс-ул-луғот» ва луғатномаҳои «Мачмаъ-ул-фурс», «Муайид-ул-фузало», «Мадор-ул-афозил» ва ғайра дода шудааст. Муҳтарам Пешвои миллат махсусан иброз намудаанд: «Дар ин давра, дар ҳамаи соҳаҳои илм ба забони тоҷикӣ осори зиёде навишта шудаанд, ки ин ба анъанаи фарҳангшиносӣ таъсири амиқ расонид. Фарҳангҳо воситаи беҳтарини омӯختани захираи луғавии забон гардиданд ва ҳамчун дастури асосии истифода аз забони адабӣ шуҳрат пайдо карданд. Аз ин ҷост, ки замон ва рушди нумуи фарҳангшиносӣ дар

ин сарзамин дар асрҳои XV-XVIII хеле назаррас буд ва яке аз давраҳои пурмахсултарин ба ҳисоб меравад» [130, 142].

Муҳаққиқи тоҷик С. Матробиён ақидаи худро бобати таълифи фарҳангномаҳо, баён намуда, қайд мекунад: «Муҳимтарин дастоварди фарҳангномаҳо ин аст, ки онҳо ҳар як моддаи луғавии луғатномашонро бо овардани намунаи порчаҳои назмию насрӣ аз шоирону адибони гузашта ё замони худ собит намудаанд. Ин амали муаллифони фарҳангномаҳо имрӯз ба муҳаққиқон имкон медиҳанд, ки бо далели мустанад метавонанд ҳар як вожаи кухнашударо мавриди таҳлил, аз ҷумла, таҳлили этнолингвистӣ қарор диҳанд, зеро мавҷудияти онҳо дар гузашта дигар шакку шубҳаеро ба вучуд намеоваранд. Бинобар ин, ин фарҳангномаҳо дар асоси хусусият ва мазмуну муҳтаво фарҳангномаҳои этнолингвистӣ номид» [82, 158].

Воқеан, луғату фарҳангномаҳо манбаи омӯзиши захираи луғавии забон маҳсуб меёбад ва дар он вожаҳои аз забонҳои гуногун, аз ҷумла, ҳиндию урду, арабию туркӣ, римию юнонӣ ва ғайра иқтибос ва ҷамъоварӣ шудаанд, ки ин фарҳангномаҳо аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик, аз қабили А. Сангинов [143], Ҳ. Рауфов [123], Д. Баҳриддинов [25], А. Нуоров [204], Д. Саймиддинов [140] ва дигарон мавриди таҳқиқи илмӣ қарор дода шудаанд.

Муҳаққиқ А. Нуоров дар муқаддимаи фарҳанги «Бурҳони қотей»-и Муҳаммадхусайни Бурҳон доир ба хусусиятҳои лексикографии фарҳанги мазкур маълумот дода, инчунин, аз захираи луғавии он ёдовар шуда, таъкид мекунад: «Мақсади асосии дарпешгузоштаи муаллиф он буд, ки фарҳанги муқаммале тартиб диҳад, то ҳар чи бештар захираи бойи луғавии забонашонро фаро гирад ва шавқмандону муҳтоҷони луғатро қонеъ гардонад. Бад-ин сабаб соҳиби «Бурҳони қотей» калимаву таркиботи аксари фарҳангҳои қабл аз замони худ таълифгардидаро ба фарҳанги худ дохил карда, яке аз ҷомеатарин луғатҳои тафсирии забони тоҷикӣ-форсӣ офарид. Ҳамин афзудани миқдору луғот ва ҳаҷми китоб сабаби шуҳрат ва ривочи комили он гардид. Таваҷҷуҳи мардуми Мовароуннаҳр,

Афғонистон, Эрону Ҳиндустон ба ин асар дар он зоҳир мегардад, ки онҳо ин фарҳангро фаровон нусхабардорӣ кардаанд ва ба ин восита дастнависҳои гуногуни ин шоҳасар китобхонаҳои Эрон, Осиёи Миёна, Афғонистон, Ҳиндустон, Аврупо ва ҷаҳониरो зебу оро додаанд» [196, 3].

Дар фарҳанги пурарзиши «Бурҳони қотей» микдори зиёди вожаҳо ҷамъоварӣ шудаанд, ки мо дар рисолаи мазкур қисми каме аз онҳоро, ки танҳо ба ҳунарҳои мардумӣ, аз қабилӣ бофандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагӣ вобастагӣ доранд, мавриди таҳқиқ қарор додем, вале дар асоси фарҳангномаи мазкур номгӯи чунин вожаҳо, махсусан, номҳои шаҳру вилоятҳо, шахс, касбу ҳунар, навъҳои ашёҳои ҳонагӣ, таом, либосҳои мардонаву занона, ашёҳои зебу зиннат ва ороишӣ, ҷирмҳои осмонӣ ва ҳодисаҳои табиӣ, ғизои паранда ва ҳайвонот, навъҳои гулу растаниҳо ва ғайра ҷамъоварӣ ва шарҳу тавзеҳ дода шудаанд ва онҳоро чунин гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст: 1. **Луғатҳое, ки номи шахс, касб, макон ва ғайраро ифода мекунанд:** Отун, Озортус, Озарбод, Ораш, Ваш, Курдистон, Фаранг, Рум, Ироқи Араб, бофкор, хаббоз, орзагар, холгар ва ғайра. 2. **Вожаҳое, ки навъҳои таом, хӯриш, либос, асбобҳои ҳунармандӣ ва ғайраро ифода мекунанд:** баҳат (таом), базмовард (таом), бӯбо (таом), бӯрак (таом), ордтула (навъи таом), бӯзор (хӯриш), бӯйафзор (хӯриш), дорчинӣ (хӯриш), раш (ҷомаи гаронбаҳое); пешбоз ва пешшох (ҷомае, ки пеши он боз аст); хоз (ҷомаи катон); хом (ҷомаи чармин); динорӣ, римоз (ҷомаҳои латиф); ҷағриста (ресмони хом), арвис (ресмони тофта), парван (асбоби бофандагӣ), почоҳа (асбоби бофандагӣ), лавҳи по (асбоби бофандагӣ) ва ғайра. 3. **Калимаҳое, ки навъи набототро ифода мекунанд:** озаргун (навъи гул), ордам (навъи гул), атрор (зиришк), адрак (занҷабил), уштурғоз (навъи гиёҳ) ва ғайра.

Дар ҳақиқат, ин фарҳангномаҳо вожаҳоеро фаро гирифтаанд, ки он на танҳо барои насли замони муосир, балки дар гузашта низ хеле камистеъмол будаанд. Шумораи чунин вожаҳо зиёд буда, аз ҷониби соҳибони фарҳангномаҳо ҷамъоварӣ ва шарҳу тавзеҳ ёфтаанд. Масалан,

муаллифи «Бурҳони қотеъ» дар фарҳанг вожаи «**гола**»-ро ҳамчун *гулӯлаи панбаи барзада* ва *ҳаллоҷикарда* шарҳ дода, зикр мекунад, ки он низ ба чихати риштан мухайё мегардад ва ба маънии чувол ва зарфе омадааст, ки аз пашм бофанд» [198, 4].

Вале вожаи мазкур дар забони имрӯзаи тоҷикӣ роиҷ нест ва дар фарҳангҳои муосир низ зикр нашудааст ва метавон гуфт, ки ин вожа ба гурӯҳи калимаҳои кӯхнашуда дохил шудааст. Шумораи чунин вожаҳо дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» зиёд мушоҳида мешаванд, ки дар зерфаслҳо бо шарҳу тавзеҳ ва ҷанбаҳои этнолингвистии он оварда шудаанд.

Инчунин, муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» хангоми тавзеҳи ибораю вожаҳо аз кадом забон будани онро ишора накарда бошад ҳам, вале барои аниқ ва равшан гардидани маънои онҳо барои хонанда муродифҳои арабӣ, хиндӣ, туркӣ ва ғайраро овардааст. Масалан: вожаи **ордтула//орддула//ордҳола** – оше бошад монанди кочӣ, ки аз орд пазанд ва бештар мардуми дарвеш ва фақир хуранд; ва онро дар арабӣ **сахина** гӯянд [196, 48], ё ин ки вожаи **катах** – иқтибосшуда аз забони туркӣ буда, дар фарҳанг ба маънии кашк бошад, ки дӯғи хушкшуда аст ва онро туркон **курут** низ мегӯянд [197, 356].

Воқеан, фарҳангномаҳои қадим дастоварди бузурге дар тули асрҳои XI-XIX мебошанд, ки пурра ҷанбаҳои этнолингвистиро дар бар гирифта, барои омӯзиш ва таҳқиқи забон ва таърихи он, урфу одат, расму анъана, ҳунарҳои мардумӣ, зисту зиндагонии мардуми тоҷик дар гузашта маълумоти муфассалеро дастрас кардан мумкин аст. Махз, ҳамин фарҳангномаҳо буданд, ки барои муҳаққиқони забоншиносии тоҷик роҳи фарохеро барои пажӯҳиши масъалаҳои этнолингвистӣ боз кард.

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки ҳарчанд рисолаҳои илмӣ дар самти ҳунарҳои мардумӣ аз нигоҳи этнолингвистӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд, вале дар асоси фарҳанги «Бурҳони қотеъ»-и Муҳаммадхусайни Бурҳон ба риштаи таҳқиқ кашидани вожаҳои ҳунарҳои мардумӣ, аз қабилӣ ресандагӣ, бофандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагӣ дар

забони тоҷикӣ бори аввал буда, дар он чанбаҳои этнолингвистӣ дар муқоиса бо фарҳангҳои замони муосир, аз ҷумла, «Фарҳанги забони тоҷикӣ», «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ва дигар сарчашмаҳо шарҳу тавзеҳ ёфтаанд.

1.2.2. Фарҳанномаи «Бурҳони қотей» – манбаи асосии таҳқиқоти этнолингвистика дар забоншиносии тоҷик

Таълифи фарҳанги «Бурҳони қотей» ба асри XVII рост омада, дар баробари дигар фарҳангномаҳо он ҳамчун сарчашмаи таҳқиқоти этнолингвистика ба шумор меравад. Мураттиби он Муҳаммадхусайни Бурҳон яке аз луғатшиносони бузурги адабиёти тоҷику форс буда, ин асари пурарзишу гаронбаҳояшро барои тозагӣ ва рушди забони адабии тоҷикӣ дар заминаи таҷрибаи олимони пешин иншо намудааст. Дар фарҳанги «Бурҳони қотей» калимаҳо аз забонҳои юнонӣ, суриёнӣ, румӣ, арабӣ, туркӣ низ ҷамъоварӣ шуда, мавриди таҳлили муаллиф қарор гирифтаанд. Барои этнолингвистика онҳо имрӯз ҳамчун маводе, ки робитаи байни мардумони гузаштаре ифода мекунад, истифода мегардад.

Забон дар ҳама даври замон дар гардиш қарор дошта, решаи пайванди дерини он сол ба сол шинохтатар мегардад. Маҳз ин луғату фарҳангномаҳо, ки дар он калимаҳо аз забону лаҳҷа ва шеваҳои гузаштагонанон маҳфуз мондаанд, инъикосгари вожаҳои марбут ба самтҳои гуногуни рӯзгори онҳо мебошанд.

Фарҳанги «Бурҳони қотей» дастоварди бузурги ҳамон давра буда, бо фаро гирифтани зиёда аз 20000 моддаи луғавӣ ҷойи намоёнро ишғол намудааст ва ҳамчун манбаъи ҷиҳати паҷуҳиши этнолингвистика маҳсуб меёбад.

Аз сарчашмаҳо бармеояд, ки таълифи китоби «Бурҳони қотей» ба соли 1026 ҳиҷрӣ рост омада, дар Ҳайдарободи Дакани кишвари Ҳиндустон нигошта шудааст. Фарҳанги мазкур дар таърих ба «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ», «Маҷмаъ-ул-фурс»-и Сурурӣ, «Сурмаи Сулаймонӣ» ва «Сихоҳ-ул-адвия»-и Хусайни Ансорӣ навишта шудааст. Аввалин китобе, ки муаллифи

фарҳанги «Бурҳони қотей» аз сабку услуби он истифода намудааст, «Фарҳанги Чаҳонгирӣ» мебошад.

Фарҳанги «Бурҳони қотей» дар така ба дигар фарҳангҳо таълиф шуда бошад ҳам, вале хусусиятҳои хоси худро дорад. Фарҳанги мазкур аз 29 гуфтор иборат буда, ҳар як ҳарфи арабӣ ва форсиро маъҳази гуфтор қарор додааст ва яке аз фарҳангҳои бузург маҳсуб меёбад. Ин китоб бо бузургии худ нахуст дар Ҳиндустон, баъдан дар Туркия (дар соли 1835 онро Саййид Аҳмади Осим ба туркии усмонӣ баргардон намуда, дар Истанбул нашр кардааст), сипас дар Эрон шуҳрат ва овозаи азим ҳосил намуда, бо муҳтаво ва маъруфияти худ таваҷҷуҳи муҳаққиқон ва донишмандонро ҷалб намуд. Ин аз он шаҳодат меод, ки дар он давра басту тавсеаи адаби тоҷикӣ-форсӣ дар Ҳиндустон ва наشري азими китобҳои шеър ва девонҳо ривочу раванқ намуда, мардуми тоҷиктабори Ҳиндро бештар мутаваҷҷеҳи луғату фарҳангшиносӣ намуд.

Муҳаққиқ Амон Нуров роҷеъ ба ин масъала таъкид мекунад, ки «Навиштани китоби луғати форсӣ аз оғози қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ /сездахуми масеҳӣ/ аз аҳди салотини Ғур, ки Ҳиндустон салтанатҳои исломии форсизабон таъсис шуд, то замони салтанати Муғули Кургонӣ ва баъдҳо то қарни сездахуми ҳиҷрӣ пайваста аҳли фазлу дониш дар он диёр ба китоби луғати форсӣ иновати махсус арзонӣ доштаанд ва фарҳангҳои мутааддиде, ки аз қарни нухум ба баъд нигоштаанд, ҳама бурҳони сидқу гувоҳи муҳкамаи ин даъво аст...» [198, 380].

Дар забони адабии муосири тоҷикӣ як зумра вожаҳои вучуд доранд, ки истеъмолашон маҳдуд гардида, вале дар фарҳанги «Бурҳони қотей» мавқеи махсус доштанд. Ин вожаҳо мисли дигар вожаҳои забони адабӣ таърихи пайдоиш, маъноӣ мустақил, мансубияти гурӯҳи забонӣ, муродифҳо, ҳамгунҳо, зидмаъноҳо ва дигар хусусиятҳоро доранд. Вобаста ба ҳамин хусусиятҳояшон онҳоро ҳамчун маводи асосии этнолингвистика меномем. Метавонем чанд мисолро, ки дар рисолаи мазкур зери унвони ҳунароҳои мардумӣ, аз қабилӣ бофандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагӣ дар асоси фарҳанги «Бурҳони қотей» ҷамъоварӣ шуда, мавриди таҳқиқи

этнолингвистӣ шудаанд, пешниҳод намоем. Ин вожаҳо имкон дорад, ки дубора мавриди истеъмоли забони адабии тоҷикӣ қарор гирад:

- вожаи **чилла** ба маънои *рesmони хом* дарҷ шудааст. Аммо азбаски бофанда онро ба ангушт мепечад ва ба ҷое мегузорад, онро чилла номидаанд;

- вожаи **тофта** ба маънии *рesmон ва нах*, ҳар чизи *бофта ва печида*, матои тайёр, навъи ҷома тафсир шудааст. Ҳоло ҳамчун «навъи матои абрешимӣ ва ё ҳар чизи печидашуда» истифода мешавад;

- вожаи **канаба (канаб)** ба маънии «рesmони хом» дарҷ шудааст. Канаб як навъ гиёҳест, бисёрсола, ки аз он рesmони канаб бофанд ва он то имрӯз дар забони адабии муосири тоҷикӣ дар чунин шакл қорбурд мешавад;

- вожаи **дукреса** – ҳамон дукеро гӯянд, ки бад-он рesmон ва таноби хайма ва амсоли он тобанд. Вожаи мазкур дар забони тоҷикӣ дар шакли **дукрес**, ки ифодакунандаи шахси ҳунарманд мебошад, истифода мешавад;

- вожаи **бодома** ба чанд маънӣ баён гардидааст. Аввалан, муаллиф пиллаи абрешим, сипас, онро ба нигини ангуштарин ташбеҳ дода, баъдан матое, ки аз пораҳои рангин фароҳам дӯхта шуда бошад, тафсир кардааст. Аммо дар замони имрӯз аз пораҳои матоъҳои гуногунранг бо тартиби махсус кӯрпаву кӯрпача, дастархон ва монанди инхоро медӯзанд, ки онро **қурокдӯзи** мегӯянд;

- вожаи **паргола** ба маънии пина ва васла, ки бар ҷома дӯзанд. Ҳарчанд вожаи **паргола** дар забони адабии муосир дар истифода нест, аммо дар шакли пина, васла, ямоқ ва ғ. қорбурд мешавад;

- вожаи **дирафш** ба маънии афзори кафшдӯзон. Айни ҳол онро шакли дирафш ва бигиз низ мегӯянд;

- вожаи **холгар** ба маънии матбаҳӣ, таббоҳ ва таомпаз омадааст. Дар забони адабии муосири тоҷикӣ шахсеро, ки бевосита ба пухтани таом машғул аст, «ошпаз, сарошпаз, таббоҳ» ва «бакавул» гӯянд;

- вожаи **хаббоз** ба маънии нонпаз ишора шудааст. Имрӯз бошад ҷойи калимаи «хаббоз»-ро вожаҳои «нонвой, нонпаз» гирифтаанд;

- вожаи **половон** ва ё **шебполо** – зарфе бошад монанди кафгир, ки чизҳо дар он соф кунанд ва онро туршиполо гӯянд». Айни ҳол, дар минтақаҳои гуногуни кишвар ин асбобро «ширполо» ва «ширсофкунак» ном мебаранд. Вожаи *шебполоро* низ метавон дар забони адабии тоҷикӣ истифода намуд;

- вожаҳои **жағора** ва **жағола** ба маънии нони арзан аст. Шакли дигари жағора калимаи *зағора* мебошад. Дар кӯхистони Зарафшон нони зағора маъмул аст, ки бо иловаи пиёзу кабудихо дар хамир пазанд;

- вожаҳои **кашкина** ва **кашкинро** муаллиф навъи ноне, ки аз орди чав, боқило, гандум ва нахӯд омода карда мешавад, дарҷ намудааст. Айни ҳол он ҳамчун нони чавин маъмул мебошад;

- вожаҳои **тақу//тақӯй**, **чоботӣ//чопотӣ//чапотӣ**, **басамот** ҳамчун нони тунуки рағғанӣ омадааст. Калимаи «чапотӣ» дар замони имрӯза номи яке аз навъи нони маъруф буда, ба маънии «нони тунук» омадааст. Хаамири нони чапотӣ аз хаамири нон фарқият дошта, шаклаш низ хеле тунук аст;

- вожаи **лавош** ба маънии нони тунуки нарм шарҳ ёфтааст. Дар гӯйишҳои забони тоҷикӣ навъи нони нафис, ки онро ҳангоми тӯй мепазанд, *нони това* мегӯянд.

Мисолҳои дар боло овардашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки ин вожаҳо дар замони худ серистеъмол буда, дар катори вожаҳои маъмултарики забон қарор дошта, бо таъсири омилҳои гуногун камистеъмол гардиданд. Вожаҳои мазкурро мо оинаи рӯзгори гузаштагон меномем, ки дар назари мо чигунагии зиндагии онҳоро чилвагар менамоянд. Бештари ин калимаҳоро метавон дар забони адабии муосири тоҷик қорбарӣ намуд, зеро талаффуз ва савтиёти он форам буда, бештари онҳо хоси забони тоҷикӣ мебошад. Миқдори чунин вожаҳо дар вожагони ҳунароҳои мардумӣ зиёд мушоҳида мешаванд, баъзе аз ин вожаҳо бар асари таассуроти омилҳо барои нигоҳдории худ гунаҳои ҳаммаъноии худро дар паҳлуи худ шарҳу тавзеҳ додаанд.

Фарҳанги «Бурҳони қотей» аз зумраи фарҳангҳои мебошад, ки аз муродифҳо, калимаҳои зидмаъно ва ҳамгунҳо хеле бой мебошад. Ин хусусияти онро мо дар тафсири моддаҳои луғавӣ бараъло ҳис мекунем.

Муаллифи фарҳанг ҳангоми тафсири ин ё он моддаи луғавӣ чихати шарҳи комили он калимаҳои ҳаммаъноӣ онҳоро низ овардааст ва ҳамчунин, баъзан «ба маъноӣ» гуфта ишора ба муродифи ҳамон вожа намудааст. Дар баробари овардани калимаҳои муродифӣ, инчунин, вожаҳои муқобилмаъноӣ онҳоро низ дар баъзе моддаҳои луғавӣ меоварад.

Ҳарчанд, муаллифи фарҳангнома муродифҳо, калимаҳои зидмаъно ва ҳамгунҳоро барои шарҳи моддаи луғавӣ – калимаи асосӣ оварда бошад, аммо барои таҳқиқот онҳо ҳамчун манбаи этнолингвистика маҳсуб ёфта, истифода гардидани ҷанбаҳои маъноӣи вожаҳоро дар як ҳудуди муайян нишон медиҳад

Луғатнигори тоҷик Амон Воҳидов тафсир шудани маъноӣи калимаҳоро тавассути муродифҳо дар фарҳангномаҳо чунин зикр мекунад: «Дар луғатҳои тафсири баробари бо ибораю ҷумлаҳо баён намудани маъноӣи калимаҳо, ки он яке аз хелҳои асосии маънидодӣ калимаҳо ба шумор меравад, шарҳу эзоҳи калимаҳо ба воситаи муродифҳо низ мушоҳида мешавад. Муродифҳо баробари инъикос намудани бойигарии забон дар лексикография барои шарҳ додани калимаҳо низ хизмат мекунад. Калимаҳое, ки муродиф доранд на ҳамеша ба воситаи муродифшон маънидод мешаванд ва баъзеи онҳо ба тафсири баёни маъноӣи калимаҳо низ муҳтоҷанд. Аз тарафи дигар, муродифҳо дар матн тобишҳои маъноӣи гуногун пайдо карда метавонанд» [40, 80].

Муродифҳо, воқеан, дар тафсири вожаву истилоҳот дар луғату фарҳангҳо бештар ба назар мерасанд. Вобаста ба ин масъала А. Отахонова чунин қайд намудааст: «Муродифҳо чи дар нутқи гуфтугӯӣ ва чи дар забони адабӣ ҳамеша як тароват ва бадеият мебахшанд. Ба ғайр аз ин, дар ҷойи худ қор фармуда шудани муродифҳо фикри муаллиф ё шахси гӯяндаро равшан ифода карда метавонад» [120, 63].

Шумораи чунин калимаҳо, ки аз чихати шакл гуногун, вале аз чихати маъно ба ҳам наздик дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» зиёд буда, бо муродифҳои мувофиқ оварда шудаанд. Дар рисолаи мазкур муродифҳо дар соҳаҳои бофандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагӣ ҷамъоварӣ

карда шудаанд, ки он барои шарҳ додани мазмуну мухтавои калима кумак мерасонад. Масалан: муаллиф ба воситаи калимаи «бузашм– мӯйе, ки аз буни пашми буз ҳосил мегардад ва нарму мулоим бошад», маводи соҳаи бофандагиро, ки он аз буни пашми буз ҳосил мегардад, муаррифӣ кардааст. Барои шарҳи калимаи «бузашм» муродифҳои он калимаҳои «*пат, тибит, калгар, калак, карак*» эзоҳ ёфтааст, ки онҳо низ маънои пашми нармро ифода карда, барои омода намудани ресмон, ки на танҳо дар соҳаи бофандагӣ, балки дар дӯзандагӣ, ресандагӣ, кафшдӯзӣ ва амсоли он корбурд карда мешавад, корбаст мешаванд.

Забоншиноси тоҷик М. Муҳаммадиев оид ба пайдоиш ва инкишофи муродифҳо кайд менамояд, ки «Муродиф шуда омадани калимаҳо дар ҳар забон бо хусусиятҳои хоси миллии он сурат мегирад. Бинобар он муродифҳои забони адабии тоҷик, ба ғайр аз ҷиҳатҳои умумӣ, бо тарз ва роҳҳои махсуси забони тоҷик низ ба амал меоянд» [94, 26].

Қобили зикр аст, ки шарҳ додани калимаҳо ба воситаи муродифҳо роҳҳои асосӣ дар таҷрибаи луғатнависӣ ба шумор рафта, дар забони адабии муосири тоҷик аз ҷиҳати луғавӣ бой будани калимаҳоро ифода мекунад ва муҳимтар аз ҳама, он хусусияти этнолингвистӣ пайдо намудани вожаҳоро равшантар инъикос мекунад. Масалан: калимаи «тофта» маънои *зулф, гесу, ресмони тобидаро* ифода намудааст, ки муродиф ва ҳаммаънои он бо калимаи «*тохта*», яъне ҳар он ашӯе, ки тобида бошад, омадааст. Ба ҳамин монанд муродифи калимаи «ҳаллоҷӣ намудани пахта ё панба» дар фарҳанги «Бурҳони қотъ» бо калимаҳои «*бахида, погунд* – гулӯлаи панбаи ҳаллоҷикардашуда ё ҳаллоҷӣ намудани пашм» шарҳ дода шудааст.

Дар фарҳанги «Бурҳони қотъ» ба ғайр аз вожаҳои аслии тоҷикӣ калимаҳои аз дигар забонҳо иқтибосшуда, аз қабилҳои арабӣ, туркӣ, ҳиндӣ, юнонӣ ва ғайра низ вучуд доранд, ки бо муродифи тоҷикии онҳо маънидод карда шудаанд. Аз ин рӯ, дар фарҳанги мазкур калимаҳои иқтибосӣ мавқеи махсус дошта, ҳамчун муродиф барои вожаҳои тоҷикӣ истифода шудаанд. Муаллиф дар фарҳанг дар ҷойи худ кор фармудани ҳар як муродифро

талқин мекунад, то ки луғат дар матн мазмуни худро гум накунад. Масалан, гурӯҳҳои вожаҳои зер бо муродифҳои худ тафсир шудаанд:

1. Кажота – кува – пиллаи абрешим.. [197, 415].
2. Гола – вохида – пашм ва панба... [198, 4].
3. Чӯбкаш, чӯбакин, чӯпалин – номи афзори соҳаи бофандагӣ [196, 359].
4. Кавал – уффа – ғуффа – пӯстии нарм... [197, 414].
5. Тасма – яшма – чарми хом... [196, 284].
6. Чафруста – чафраста – ресмони хом... [196, 350].

Вожаҳое, ки дар боло оварда шудаанд, на танҳо аз ҷиҳати мазмун ба соҳаи ҳунармандӣ дахл дорад, балки ба воситаи қайдҳои дигар низ оварда шудааст. Аз тафсири калимаҳо бармеояд, ки муродифи ин калимаҳо ҳар як соҳаро аз ягон ҷиҳат пурра мекунад ва барои дарки калима ба хонанда низ кумак мерасонад.

Дар фарҳанги «Бурҳони қотей» калимаҳоеро дучор шудан мумкин аст, ки ба воситаи муродифҳо тафсир шуда бошанд ҳам, вале баъзе аз ин вожаҳои муродифӣ дар забони адабии муосири тоҷикӣ мавриди қорбурд ва истифода қарор надоранд. Масалан, вожаҳои зерин дар фарҳанг бо мазмуни ба худ хос шарҳ дода шуда бошад ҳам, вале бо мурури рушду таракқиёти забони адабӣ имрӯз ҷойи ин калимаҳоро дигар калимаҳо гирифтааст:

- тушакхона; чомахона; чандар – хонае бошад, ки дар он либос нигоҳ дошта мешавад

- пуштак ё пуштӣ – муродифи чомаи кутоҳ бошад...

- ҳозирӣ – муродифи моҳазар ва он иборат бувад аз таоме, ки дар аввали рӯз хӯранд, аммо сер намехӯранд.

Баъзе аз ин вожаҳое, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотей» тафсир ёфтаанд, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» низ ба назар мерасанд.

а) чомахона – ҷойи либосовезӣ, гардероб, қолибос [211, 599];

б) пуштак – намадзин [210, 132].

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» тафсири муродифи маънои воҳидҳои луғавӣ бо додани ду-се муродиф ва зиёда аз он оварда шудаанд, ки муаллиф тафсири муродифии вожаҳоро дар фарҳанги худ ба таври васеъ истифода кардааст. Чунин тафсиrotи вожаҳоро луғатсозон дар луғатҳои дигари пешин низ истифода кардаанд. Бинобар ин, луғатҳои тафсирии пешин, аз ҷумла, «Бурҳони қотеъ» барои муайян намудани тафсири гурӯҳи муродифии истилоҳҳо ва тартиб додани луғати муродифии забони адабии муосири тоҷик яке аз манбаъҳои хеле муҳим ва бозътимод ба шумор меравад. Дар вақти муқоиса намудани вожаҳо бо муродифи имрӯзаи он фарқияти истифодабарӣ ва аз ҷиҳати мазмун муайян намудани тағйироти маъноии вожаҳоро мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар моддаҳои луғавии мазкур муродифҳо бо вожаҳои тафсиршаванда ба ҳам омада, барои шарҳ додани пахлуҳои гуногуни калимаҳои вожаҳои нақши бузург бозиданд. Аз тафсири вожаҳои шарҳдодашуда дарк намудан мумкин аст, ки муаллифи фарҳанг барои ба зеҳни хонанда расонидани ин муродифҳои моддаҳои луғавӣ, ки яке аз воситаҳои муҳимми забоншиносӣ ба ҳисоб мераванд, бо тарзу услуби хуб истифода намудааст. Муаллиф хангоми тафсири вожаҳо аз муродифҳои забонҳои дигар, аз қабили арабӣ, туркӣ, хиндӣ ва ғайра ба таври васеъ истифода бурдааст. Чунончи:

- вожаҳои **урмак//ӯрмак** иқтибосшуда аз забони туркӣ буда, ба маънии «**кулоҳ, либос, тоқии пашмин** ва ё ҳар чизи пӯшидани» мебошад [196, 82-126].

- **вужанг** – пина ва васларо низ гӯянд, ки онро дар забони арабӣ **руқъа** гӯянд [198, 175].

- **шолангӣ** – ресмонтобанда ва мӯтобро гӯянд – ва он шахсе бошад, ки ба ҷиҳати хайма ва амсоли он ресмон битобад ва онро ба арабӣ **лаввоф** хонанд [197, 199].

- **дарора** – дар арабӣ **дуке** бошад, ки бад-он пашм ресанд [197, 13].

- **қатир** – дар туркӣ **астарро** гӯянд [198, 317].

- **нишгирда** – афзорест саххофон ва кафшдӯзон ва саррочонро, ки бад-он пӯстро бибуранд ва битарошанд ва онро **шарфа** низ гӯянд ва ба арабӣ **измил** хонанд [198, 140].

- **абир** – ба луғати Занду Позанд ба маънии **перохан** аст ва ба арабӣ **қамис** хонанд [196, 70].

Муродифҳо бо овардани калимаҳои иқтибосӣ низ шарҳ дода мешаванд, зеро забони адабии муосир мудом маводи луғавии худро бо иқтибос аз дигар забонҳо бой мегардонад, ки ин нисбат ба дигар забонҳо низ бетаъсир нахоҳад монд. Мисолҳои дар боло овардашуда далели ин гуфтаҳоианд.

Дар фарҳанги «Бурҳони қотей» дар баробари шарҳу эзоҳ додани вожаҳо, инчунин, аз муродифҳо ба таври васеъ истифода бурда шудааст. Кушода додани тобишҳои маъноии калима ба воситаи муродифҳо дар луғату фарҳангҳои тоҷик хусусияти ба худ ҳосе дошт, ки муаллифон ҳангоми таҳия ва тартиб додани луғату фарҳангномаҳо бештар ба он така намуда, ин хусусият ва меъёрҳоро риоя мекарданд, аз он ҷумла, дар фарҳанги «Бурҳони қотей» низ ҳамин меъёр риоя шудааст.

Дар фарҳанги «Бурҳони қотей» вожаю истилоҳҳоеро вохӯрдан мумкин аст, ки на танҳо аз ҷиҳати мазмун ба ҳам наздиканд, балки аз ҷиҳати шакл низ наздик мебошанд ва аз ҷониби муаллиф ба як маъно тафсир шудаанд. Дар муродифҳои моддаҳои луғавии *тор-тора*, *чабгӯт-чабгӯт*, *пундаш-пундак*, *чафруста-чафруста*, *кабок-кабол*, *канаб-канаф*, *чарх-чарха*, *бодрес-бодреса*, *шангук-шанлук* айнан ҳамин ҳолат ба назар мерасанд. Муродифҳоро низ, асосан, дар вожаҳои аз ҷиҳати мазмун ба ҳам монандбуда вохӯрдан мумкин аст. Ин ҳолатро дар забон такрори муродифӣ гӯянд.

Аз мисолҳои дар боло овардашуда дарк намудан мумкин аст, ки дар забон бештари калимаву ибораҳо бо ду ва ё зиёда мафҳум ифода мегардад, ки мавриди истифодабарии он дар луғату фарҳангномаҳо вобаста ба ҳуди муаллиф мебошад.

Ҳолатҳое, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» доир ба муродиф шудани вожаҳои аз ҷиҳати шакл гуногун, вале аз ҷиҳати мазмун ба ҳам наздик мебошанд, ба мисли дигар фарҳангҳо зиёд ба назар мерасад. Айнан ҳамин ҳолатро Отахонова А. дар рисолаи «Фарҳангномаи «Ҳусайни Вафой» бештар мушоҳида намудааст, ки бо мисолҳои зерин онро тасдиқ мекунад: «Коно – аблаҳ ва нодон бошад»; «Фуғок – аввал аблаҳ ва нодон бошад, дуном, ҳаромзода бувад» [120, 63].

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» дар соҳаи хунарҳои мардумӣ низ шумораи онҳо кам нестанд ва муаллиф ин гурӯҳи вожаҳоро чамъоварӣ намуда, шарҳу эзоҳ додааст. Масалан, вожаҳои «**кумола ва лос**», ки шаклан гуногун ҳам бошанд, ҳаммаъно буда, маънои онҳо дар аввал **абрешими қач** бошад, дуном абрешими фурумоё мебошад; **лос** – **абрешими фурумоё** бошад; ва ҷинсе аз **абрешим** низ ҳаст.

Дар ҷойи дигар вожаҳои «**тилиқ ва шардоғ**» аз ҷиҳати маъно як мазмунро ифода намудааст. Чанд намуна:

Тилиқ – ҷомаи **пешвози остинкутохро** гӯянд [196, 306].

Шардоғ – ҷомаи **пешвози остинкутоҳ** бошад [196, 216].

Вожаҳои «**барвар ва парур**» дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ҳамчун қисматҳои ҷома шарҳ дода шуда, аз ҷиҳати шакл гуногун ҳам бошад, мазмунан яканд.

Барвар – **фаровез** ва **сичофи ҷома** ва **доман** ва **сарҳои остини пӯстинро** гӯянд [196, 172].

Парур – **фаровез** ва **сичофи ҷомаро** низ гӯянд [196, 234].

Забоншиноси тоҷик Мачидов Ҳ. вобаста ба ин масъала чунин ибрази ақида намудааст: «Ба назари мо, ду ва зиёда калимаҳои бо яке аз маъноҳои луғавии худ ба ҳам наздик ва гоҳо баробар, ки мансуби як гурӯҳи лексикиву грамматикӣ буда, аз ҳам бо тобишҳои дигари маъноӣ, мавридҳои истемол ва рангубори мухталифи эҳсосоти худ фарқ мекунанд, бояд муродиф ё муродифҳои луғавӣ номида шаванд.

Пеш аз ҳама, калимаҳо бо маъноӣ асосии луғавии худ бо ҳам муродиф мешаванд. Дар ин маврид маъноҳои иловагии онҳо, тобишҳои мухталифи

истеъмолию эҳсосотиашон, ки дар ҳар як калимаи занҷири муродифӣ ба ҳар ранг буда метавонанд, аз эътибор соқит мемонанд. Масалан, дар калимаҳои ҳаммаъноӣ *ресмон – банд, расан, таноб; тан – бадан, пайкар, ҷисм, ҷасад; инқилоб – исён, ошӯб, балво* ва монанди инҳо маъноҳои асосии онҳо ба ҳам наздиканд, ҳарчанд ки ҳар яке аз онҳо бо тобишҳои иловагии маъноӣ, доираи истеъмол ва ифодаи рангубори гуногун аз ҳам фарқ мекунанд» [86, 76].

Аслан, муродифҳо бо роҳи усулҳои гуногун сохта шуда, дар натиҷаи таълифи ин ё он асар шаклҳои гуногуни вожаи истилоҳҳо ба вучуд меоянд, ки ин аз бойигарии забон шаҳодат медиҳад. Зеро муаллифон хангоми навиштани луғату фарҳангномаҳо бо як калима қонеъ нашуда, аз шаклҳои гуногуни вожаҳои истифода мебаранд. Дар ин маврид профессор С. Назарзода андешаи худро хеле бамаврид зикр намудааст: «Агар дар забон барои ифодаи мафҳумҳои калимаи муносиб пайдо нашавад, он гоҳ роҳҳои калимасозӣ истифода бурда мешавад. Дар ин сурат, аз захираву имконоти дохилӣ ва воситаҳои гуногуни калимасозии забон тибқи суннатҳои анъанавӣ қорбурд мешавад» [108, 24].

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» вожаҳои калимаҳое оварда шудаанд, ки дар забони гуфтугӯӣ ва адабии ҳамон давра серистеъмол будаанд, вале дар забони адабии муосир ин калимаҳо қамистеъмол гардидаанд.

Мисол: «**ришта** – тори абрешим; **ришта** – ресмон; **ришта** – ҳар он чизе ки ришта бошанд, ба монанди пахта, пашм» [197, 69].

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» гурӯҳи муродифҳоеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки хангоми шарҳу эзоҳ додани вожаҳои истилоҳҳо ба вучуд омадааст. Муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» кӯшиш кардааст, ки дар баробари тафсири вожаҳо, инчунин, муродифи онҳоро низ зикр намояд. Мисол: «**тофта** – мӯйи зулфи тофташуда ва гесу, ресмон ва абрешими тофташуда ё печондашуда ва ҳар чиз, ки онро тобида ва печида бошанд»... [196, 266-267].

Ҳар як муродифи вожаҳои истилоҳҳо ба ҳамдигар робитаи зич дошта, якдигарро дар мавридҳои гуногун пурра месозанд ва ифодакунандаи ҳодисаҳои ҳаёти воқеии ҳамон давр мебошанд. Мисол: вожаи «чапар»

маънии аслии он пӯстпора буда, масолеҳи асосии бофандагӣ ва дӯзандагӣ мебошад, маънии дигари он *қисми банд* ва *наворро* ифода мекунад. Вале дар забони адабии муосири тоҷикӣ ин вожа ҳамчун асбоби бофандагӣ маъмул нест.

Ҳамин тавр, муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ба монанди луғатнависони ҳамон давра дар истифодаи муродиф ва гунаҳои он барои боз ҳам равшану возеҳ ва аниқтар кушода додани маъно ва тобишҳои маъноии вожаҳои хунароҳои мардумӣ ба муаллифони гузаштагони худ пайравӣ ва така намудааст. Зеро баъзе аз вожаҳо бо доштани маъноҳои аслии худ муродиф ё гунаҳои алоҳида доштанишон мумкин аст, ки таҳқиқи онҳо ба манфиати кор хоҳад буд.

Хулоса, дар асоси таҳлилҳои боло муродифҳои моддаҳои луғавии «Бурҳони қотеъ» хусусиятҳои зерини этнолингвистиро доро мебошанд:

- ҳар моддаи луғавии марбут ба хунароҳои мардумӣ, ки калимаи асосӣ маҳсуб меёбад, тавассути муродифҳои худ тафсир шудааст. Ин муродиф, аввалан, аз мавҷудияти худ дар замони муаллиф дарак медиҳад ва дувум, дар қадом ҳудуд истифода шудани онро муаллиф зикр мекунад, яъне этнографизм будан ё набудани он исбот мешавад.

- моддаи луғавии марбут ба хунароҳои мардумӣ ва муродифҳои он унвон (ном)-еанд, ки дар ҳамон замон мавриди истифода қарор доштаанд ва мавҷудияти он дар забони муосир аз мавҷудияти ин ё он хунаро ва масолеҳу абзори он дарак медиҳад ва ё баръакс.

Калимаҳои ҳамгун низ дар тафсири хусусиятҳои этнолингвистӣ мавқеи асосиро ишғол мекунанд. Албатта, таркиби луғавии забони тоҷикӣ хеле бою ғанӣ буда, дорои теъдоди зиёди вожаҳои истилоҳоти ҳамгун мебошад, аз ҷумла, калимаҳои мансуб ба хунароҳои мардумӣ. Вожаҳои ҳамгун ифодакунандаи номи ашё буда, гуногун мебошанд ва аз ҷиҳати ифодаи маъно аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Оид ба пайдоишу ташаккули ҳамгунҳо ақидаҳои мухталиф вучуд доранд. Аз ҷумла, забоншиноси тоҷик Норматов М. ҷиҳати қорбурд шудани калимаҳои ҳамгун зикр кардааст: «Ба

омонимхо калимаҳои ҳамшакле дохил мешаванд, ки дар байни онҳо ҳеҷ гуна умумият аз ҷиҳати маъно вучуд надорад» [117, 40].

Калимаҳои ҳамгун дар тамоми забонҳои дунё вучуд доранд ва ин қазияи забонӣ, аз як тараф, ҳамчун ҳамгун баромад кунанд, аз тарафи дигар, ба гурӯҳи калимаҳои сермаъно низ алоқамандӣ доранд. Дар илми забоншиносӣ бошад, оид ба мафҳум ва моҳияти сермаъноии калимаҳо ақидаҳои олимон гуногун баён шудаанд.

Дар фарҳанги «Бурҳони қотей» калимаҳои ҳамгунии ҳунарҳои мардумӣ дар баробари калимаҳои муродифию зидмаъноӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд. Муаллифи «Бурҳони қотей» гурӯҳи калимаҳои ҳамгуниро дар фарҳанги худ ба таври васеъ истифода намудааст.

Таҳлили гурӯҳи калимаҳои ҳамгун дар фарҳанги «Бурҳони қотей» нишон медиҳад, ки дар замони муаллиф чӣ гуна вожаҳои ҳамгун мавҷуд будаанд ва ин вожаҳо дар забони адабии муосири тоҷик бо кадом роҳҳо хусусиятҳои ҳамгун пайдо карда, мавқеи худро хеле мустаҳкам намудаанд.

Ҳамгунҳо дар фарҳанги «Бурҳони қотей» ҳам аз ҳисоби калимаҳои иқтибосӣ ва ҳам вожаҳои худӣ ба ҷашм мерасанд. Ба қатори вожаҳои, ки аз дигар забон иқтибос шуда, дар забони тоҷикӣ ҷуфти ҳамгун пайдо намудааст, метавон вожаҳои зеринро дохил кард:

наҳ – як тори риштаро гӯянд, хоҳ абрешум бошад ва хоҳ ресмон; ҳамгуни он дар давоми тафсири ҳамин калима омода шудааст. Яъне, **наҳ** – палос ва гилеми румӣ бошад... [198, 133].

Вожаи **хом** низ бо якчанд мазмун оварда шудааст: 1) **хом** – абрешими нотофта; 2) **хом** – ҷомаи чарминро низ гӯянд; маънои дигари вожаи **хом** каманд ва ресмони баланд низ омадааст; 3) **хом** гуфта одами камҳунар ва маҳсулоти нопахта, нопазир ё норасидаро гӯянд [196, 374].

- **хаз** калимаи арабӣ буда, номи ҷонвари маъруфери ифода мекунад, ки аз пӯсти он пӯстин созанд, инчунин, **хаз** – навъе аз ҷомаи абрешумӣ низ кайд шудааст [196, 390];

- **вабар** низ номи навъи чонварест, ки аз пӯсти он пӯстин созанд; вожаи вабар дар арабӣ ба маънои пашм бошад, **вабар** – пашми гӯсфанд, уштур ва ғайра [198, 170].

Вожаи **бодома** дар фарҳанг бо мазмунҳои гуногун, ки ҳамчун ашӯ ифода шудааст, ҳамгун шуда метавонад: бодома – пилаи абрешимро гӯянд; вожаи мазкур ба маънии **нигин** ва **муҳри ангуштар** ҳам омадааст; ва чашмонанде бошад, ки аз тиллову нуқра созанд ва бар кулоҳи тифлон дӯзанд...[196, 137].

Мисолҳои овардашуда далели гуфтаҳои болоянд. Зеро аз шарҳу тафсири вожаҳо бармеояд, ки онҳо ифодаи ягона ва ё умумии ашӯро нафаҳмонида, аз ҷиҳати мафҳум ва маъно мухталиф мебошад. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки муҳимтарин умумиятҳо ва тафовутҳо дар вожаҳои ҳамгун вучуд дошта, имрӯз низ аҳаммияти амалӣ доранд.

Вожаҳо асосан бо рушди чома дар робита ба фаъолияти одамон ба вучуд меоянд ва дар онҳо ҳолати табиӣ ва имрӯзаи забон инъикос мегардад. Бо дарназардошти ин хусусиятҳо бояд паҳлуҳои гуногуни вожаҳои ҳамгун баррасӣ ва омӯхта шаванд. Аз ҷумла, нақши онҳо дар инъикоси этнографизмҳо ва региалектҳо хеле ҷолиб мебошанд, зеро дар ин замина омӯзиш ва баррасии вожаҳои ҳамгун дар самти хунаҳои мардумӣ, ҳамчун як сарчашма дар забоншиносии қавмӣ аз аҳаммияти илмӣ ҳолӣ нахоҳад буд. Масалан:

Вожаи «**мушта**» ба маънии аввал ҳамчун афзоре, ки наддофон ва ҳаллоҷон барои ҳаллоҷӣ кардани панба истифода мебаранд дарҷ шуда, маъни дуоми он навъи асбобе мебошад, ки устодони кафшдӯз барои кӯбидани чарм истифода мебаранд, сабт шудааст [198, 98].

Вожаи «**боруза**» ба маънии **чома** ва **зерчома**; **боруза** – **чомаи кӯхна** [196, 144]. Дар асл маънои чома ва он чизеро аз зери чома ба бар мекунанд, ифода намуда бошад, маънии иловагии он чомаи кӯхна мебошад.

Вожаи «**гав**» аввал ба маънии **тукмаи чома** ва сипас ҳамчун **гиребони он** тафсир шудааст [198, 37-38]. Вожаи мазкур якбора ду ашӯро шарҳ дода бошад ҳам, онҳо аз ҳамдигар фарқи калон доранд, зеро ин ду ашӯ дар

алоҳидагӣ дар соҳаи ҳунари дӯзандагӣ вазифаҳои гуногунро иҷро мекунанд.

Вожаи «баштурағ» ба маънии «ғиёҳе бошад, ки бад-он чома ранг кунанд; ва порае аз хӯшаи ангур ва хурморо низ гуфтаанд» дарҷ шудааст [196, 181]. Яъне маънии аслии он масолеҳи ҳунари дӯзандагиро ифода мекунанд, ки ба воситаи он ғиёҳ чомаҳоро рангубор мекунанд ва маънии иловагии он нисбат ба шарҳи яқум ягон иртибот надошта, ашёи алоҳидаро ифода намудааст, яъне **хӯшаи ангур** ва **пораи хурмо**.

Вожаи «палос» дар асл ба маънии «пашминае, ки густурда мешавад, чочим» ва маънии дуюми он «пашминае бошад, ки дарвешон пӯшанд» шарҳ ёфтааст. Ин ду тобишҳои маъноии вожаи мазкур паҳлуҳои гуногуни калимаро шарҳ дода, дар алоҳидагӣ номи ашёро мефаҳмонад [196, 244].

Вожаи «**чарх** – гиребони чома ва пероҳан бошад; **чархе**, ки бад-он панба ресанд» зикр шудааст, ки як вожа ҳам ифодакунандаи либос ва ҳам абзори ресандагӣ мебошад [196, 342]. Маъноии дигари **чарх** – гетӣ, олам ва офтоб аст.

Аз шарҳи вожаҳо маълум мешавад, ки онҳо бо якчанд мазмун шарҳу эзоҳ ёфта бошанд ҳам, онҳо аз ҳамдигар фарқи калон доранд ва ҳар яке ифодакунандаи ашёи алоҳида мебошад. Чунончи, Мачидов Х. ақида дорад, ки «Дуруст аст, ки сермаъноӣ ва омонимияи луғавӣ ҳамчун ду паҳлуи ба ҳам муқобили як масъала, ҳамчун силсилаи маъноҳои луғавӣ ва қиёфаи овозии ифодаи он маъноҳо зохир мешаванд. Вобаста ба он ки ин ё он силсилаи маъноӣ бо як шакли овозӣ ифода мешавад, ё ин ки маъноҳои ҷудогонаи он ҳар яке қиёфаи овозии хос доранд, дар хусуси калимаҳои сермаъно ва ё ин ки омоним муҳокима рондан мумкин аст.» [86, 58-59].

Новобаста аз ин хусусиятҳо, бояд паҳлуҳои тафовути ин вожаҳо мавриди баррасӣ қарор дода шуда, омӯхта шаванд. Зеро ин вожаҳо имрӯз аз ҷиҳати маъно дар ин ё он забон фарқи худро доранд. Бештари онҳо дар муносибати байниҳамии маъноҳо ба ҳамдигар монанд нестанд. Баъзеи онҳо дар муносибати ҳамгун ва баъзеашон дар муносибати вожаҳои сермаъноӣ қарор доранд.

Хулоса, муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» дар пайравӣ ва така аз фарҳангҳои ҳамон давраи худ гурӯҳи калимаҳои ҳамгуниро бо шарҳи маъноҳои асли ва маҷозии он ҷамъоварӣ намуда, барои хонандаш пешниҳод намудааст, ҳангоми шарҳи калимаҳо ду-се ва ё баъзан бо ҷаҳор тобишҳои маъноияшон ифода мегарданд. Ҷанбаи этнолингвистии онҳо аз он иборат аст, ки нақши калимаҳои ҳамгун дар инъикоси этнографизмҳо ва региалектҳо хеле ҷолиб мебошанд. Дар ин замина омӯзиш ва баррасии вожаҳои ҳамгун дар самти хунаҳои мардумӣ, ҳамчун як сарчашма дар забоншиносии қавмӣ аз аҳаммияти илмӣ ҳолӣ нест, ки инро мо дар бобҳои дуюм ва сеюм ба таври амалӣ нишон медиҳем.

Ҳамчунин, дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» калимаҳои зидмаъно ба қадри имкон истифода шудаанд ва шумораи онҳо нисбат ба муродифҳо кам ба назар мерасанд. Дар лексикографияи тоҷикӣ форс сохти истифодаи калимаҳои зидмаъно як нав хусусияти анъанавӣ дорад ва онҳо мафҳумҳое мебошанд, ки табиатан муқобили якдигаранд.

Забоншиноси тоҷик Мачидов Ҳ. қайд намудааст, ки «мутаозодҳо ё мутаозодҳои луғавӣ аз ҳодисаҳои ниҳоят инкишофёфтаи забони тоҷикӣ ба шумор мераванд. Калимаҳои зидмаъно раванди ҳодисаҳои ба ҳам зидди табиат ва ҷамъият робитаи бевосита доранд ва қонуниятҳои ягонагии олам, паҳлуҳои мухталифи олами воқеиро инъикос мекунад. Бинобар ин, калимаҳои гуногун ва ё аз ҷиҳати маъно ба ҳамдигар зид мутаозод номида мешаванд. Чунончи: *гарм-хунук, қалон-хурд, дароз-қутоҳ* ва ғайра» [86, 81-82].

Дар луғатҳои тафсирии миқдори мутаозодҳо нисбат ба муродифҳо камтар истифода бурда мешаванд, зеро як калима метавонад якҷанд муродиф дошта бошад, вале дар бештар маврид он танҳо як калимаи муқобилмаъно дошта метавонад. Таҳиягарони фарҳангҳо, аз ҷумла, муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» низ ба ин самти маъноии вожаҳо аҳаммият додааст ва дар баъзе мавридҳо пас аз шарҳ додани вожаҳо шакли зидмаъноии онро низ шарҳ додааст.

Дар ифодаи калимаҳои зидмаъно муаллифони «Шеваи чанубии забони тоҷикӣ» Р. Л. Неменова ва Ғ. Ҷӯраев чунин ақидаронӣ намуданд: «Калимаҳои зидмаъно ҳам ба мисли калимаҳои муродифию ҳамгун дорои роҳи муайяни ташаккул ва таркибҳои лексикӣ мебошанд. Умумият ва тафовутҳои дохилии калимаҳоро дар ин бобат ҳамчун дар муродифу ҳамгунҳои интишори калимаҳои умумихалқӣ ва хоси шева ҷустуҷӯ кардан мумкин аст, ки онҳо бештар аз ҳисоби калимаҳои умумихалқӣ силсила мепайвандад» [114, 249].

Вожаҳои шарҳдодашуда метавонанд маъноҳои зиёдро ифода кунанд, ки дар ин маврид шарҳи мутазодии он танҳо бо маънои маъмулии истилоҳ ва ё вожа мувофиқат мекунад. Муаллифи «Бурҳони қотей» чунин намудҳои тафсири маънои вожаҳоро дар баъзе мавридҳо истифода бурдааст. Инчунин, мутазоди вожаҳои дар соҳаи ҳунарҳои мардумӣ шарҳдодашуда, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотей» кам аст, онҳо як маънои муқобили машҳур доранд ва маънои дигари ин гурӯҳ вожаҳо он қадар маъмул шуморида намешаванд. Чунончи:

1. Пуд – муқобили тор... [198, 250].
2. Астар – муқобили вожаи абра... [196, 91].
3. Шаб андар рӯз – номи навъе аз матоъ аст, ки аз рангҳои сиёҳу сафед иборат мебошад, яъне шаб муқобили рӯз [198, 304].
4. Боронӣ – зидди офтобӣ... [196, 233].
5. Кухна – муқобили нав... [196, 210].
6. Кутоҳ – зидди калимаи дароз... [196, 240].
7. Тоқ – муқобили ҷуфт... [197, 252].

Аз мисолҳо бармеояд, ки дар аввал шарҳи эзоҳи вожа ва баъд калимаи мутазодии он оварда шудаанд. Дар фарҳанги «Бурҳони қотей» қисми асосии тафсири моддаҳои луғавиро аз шарҳи мутазодии вожаҳо фаҳмидан мумкин аст. Ҳангоми шарҳи вожаҳо тафсири муродифӣ мавқеи асосӣ доранд, вале тафсири зидмаъно ҳамчун ҷузъи ёридиҳанда барои пурра кардани тафсири вожаҳо хизмат мекунанд.

Дар фарҳангҳо маънои дигари вожаҳо пас аз шарҳи зидмаъно оварда мешаванд. Тафсири мутазодии вожаҳо дар моддаҳои луғавӣ асосан вожаҳои шарҳшавандаро аз ягон ҷихат пурра мекунад. Дар баъзе мавридҳо бошад, мутазодҳо дар моддаи луғавӣ барои пурра намудани вожаю истилоҳҳо нақши муҳим намебозад, чунки дар ин маврид шарҳи мухтасари вожаҳо пеш ва ё пас аз шарҳи зидмаъно дода мешавад, ки инро тафсири омехта низ гуфтан мумкин аст. Ҳангоми тафсири чунин навъи вожаҳо дар он тафсири муродифӣ низ ба назар мерасад. Масалан:

1. «Сахш – ба маънои кухнапӯстин, кухначома» [197, 142], ки калимаи мутазодии он ҷомаи нав, пӯстини нав бошад.
2. «Котибӣ – ба маънои ҷомаи остинкутоҳ» [198, 320], ки калимаи зидмаънои он ҷомаи остиндарозро ифода мекунад...
3. «Шарбатӣ – ресмоне бошад, ки ниҳоят борик» [197, 216], ки калимаи муқобилмаънои он ресмони ғафс бошад

Калимаҳои зидмаъно оид ба соҳаи ҳунарҳои мардумӣ дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» кам ба назар мерасанд. Аз сарчашмаҳо бармеояд, ки агар калимаи муқобилмаъно бо шарҳу эзоҳи овардашудааш маъмул бошад, ба он тафсири иловагӣ додан он қадар муҳим нест. Аз тафсири истилоҳҳое, ки дар фарҳанги мазкур дарҷ гардидааст, хулоса баровардан мумкин аст, ки вожаю истилоҳҳое, ки шакли мутазодии худро доранд, бояд бо мутазоди маъмулу машҳурашон тавзеҳ дода шаванд. Дар ҳолатҳои дигар, агар вожа шакли мутазодии худро надошта бошад, он гоҳ бо тафсир намудани вожа аз ягон ҷихат пурра мегардад.

Муҳаққиқи тоҷик Дарвеш Баҳриддин оид ба мавриди истифода ва нақши мутазодҳо дар луғату фарҳангҳо қайд мекунад, ки «Мутазодҳо дар тафсири калимаву вожаҳо дар луғату фарҳангномаҳо, ки монанди муродифҳо яке аз воситаҳои хуби кушодани маъноҳои калимаҳо ба шумор мераванд, васеъ истифода бурда шудаанд.

Мутазодҳо дар забон зиёд набошанд ҳам, дарвоқеъ, воситаи муфиди тафсири мухтасару муъҷазӣ калимаву таъбироти осори лексикографӣ ба ҳисоб мераванд» [25, 41].

Аз сарчашмаҳо бармеояд, ки агар дар забони адабии муосири тоҷикӣ мутаазодҳо он қадар зиёд набошанд ҳам, вале онҳо бештар дар хиссаҳои нутқ, аз ҷумла, исм, сифат ва қисман феъл мушоҳида мешаванд.

Дар луғату фарҳанномаҳо ин ҳолат бештар ба назар расад ҳам, вале дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ», хусусан, дар соҳаи ҳунарҳои мардумӣ ин ҳолат кам мушоҳида мешавад:

«**Риштан ё ресидан**» ҳамчун вожаи асосии соҳаи ҳунармандӣ, аз қабилӣ, бофандагӣ, ресандагӣ ба шумор рафта, аз шакли масдариӣ феъли риштан ё ресидан гирифта шудааст, ки маънои тофтани пашму абрешимро дорад. Ресидан – риштани панба ва тофтани пашм, абрешим ва амсоли он бошад [197, 69].

Қайд бояд намуд, ки вожаи зидмаъноӣ «риштан» ё «ресидан» дар фарҳанг бо вожаи «бофтан» ифода карда мешавад.

Вожаи «**кимхо** – ҷомаи мунаққашеро гӯянд, ки ба алвони мухталиф бофта бошанд; маънии дигари он ҷомаи мунаққашӣ якранг»-ро ифода намудааст. Муаллиф вожаи муқобилмаъноӣ онро худаш шарҳ додааст, яъне ҷомаи нақшунигоркардашуда ба муқобили ҷомаи якранг [197, 397].

Вожаи «**пониз**» дар фарҳанг номи навъи қанди сафед ва номи навъе аз ҳалво дарҷ шудааст, ки он ифодакунандаи ранг буда, сифатро ифода мекунад ва далели гуфтаҳои болоянд: «пониз – қанди сафед бошад; ва навъе аз ҳалво ҳам ҳаст» [196, 218].

Инчунин, дар фарҳанг вожаи **пуштак**, ки ифодакунандаи ҷомаи кутох буда, шакли зидмаъноӣ он қалимаҳои ҷомаи дароз мебошад: «пуштак – ҷомаи кутохеро гӯянд, ки то камаргоҳ бошад ва бештар мардуми дорулмарз пӯшанд» [196, 240]. Вале муаллиф онро бо вожаи алоҳида шарҳ надодааст.

Вожаи **раш** дар фарҳанг навъе аз ҷомаи гаронбаҳо дарҷ шудааст, ки қалимаи муқобили он ҷомаи арзон мебошад: «раш – навъе аз ҷомаи абрешумии гиронбаҳо бошад» [197, 68]. Муаллифи фарҳанг шакли зидмаъноӣ онро дар шакли моддаи луғавӣ алоҳида наовардааст.

Мисолҳои дар боло овардашуда аз он шаҳодат медиҳад, ки хусусиятҳои вожаҳои зидмаъно ба воситаи калимаҳои зидмаъноӣ онҳо возеҳу равшан шарҳу эзоҳ меёбанд.

Аз сарчашмаҳо бармеояд, ки дар сурати вожаҳои истилоҳҳои муқобилмаъно шарҳи овардашудаашон маъмулу машҳур бошад, ба он тафсири иловагӣ додан муҳим нест. Зеро ҳар як вожаҳои истилоҳҳои зидмаъно дар фарҳангҳо овардашуда аввал бо мутаозоди машҳурашон шарҳ дода шудаанд ва ҳочаки дигарбора тафсир кардани он нест, ки ин усул дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» низ баъзан риоя шудааст. Дар мавридҳои, ки истилоҳ аз ҷиҳати шарҳи зидмаъно маъмул набошад, ба он шарҳи тафсири иловагии маъноӣ вожаҳо оварда мешаванд, ки он вожаҳо аз ягон ҷиҳат пурра мекунад. Вожаҳои зидмаъно хусусияти ба худ хос дошта, аз ҷиҳати сохтор фарқият дошта бошанд ва вожаҳо аз ягон самт муаррифӣ карда тавонад.

Ҳамин тавр, мутаозодҳо дар илми забоншиносӣ яке аз воситаҳои хеле муҳими услубӣ буда, ифоданоку образнок баромадани суҳанро таъмин менамоянд. Таҳлили вожаҳои зидмаъно дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» вобаста ба ҳунари мардумӣ ба таври фаровон қорбурд нашуда бошанд ҳам, муносибати вожаҳо аз ягон ҷиҳат инъикос ва пурра намудааст ва ҳамин нави тафсир хусусияти этнолингвистии вожаҳо инъикос мекунад.

Хулоса, метавон бо эътимоди бузург зикр кард, ки фарҳангномаи «Бурҳони қотеъ» беҳтарин мавод, манбаъ ва сарчашма барои таҳқиқоти этнолингвистӣ махсуб меёбад. Дар фарҳангномаи мазкур тамоми ҷанбаҳои ҳаёту рӯзгори соҳибони забони тоҷикӣ – тоҷикон то асри XVII баръало инъикос ёфтааст. Аз ҷумла, ҳунари бофандагӣ, дӯзандагӣ, ресандагӣ ва пазандагӣ, ки аз як ҷониб, шуғли дӯстдошта ва аз ҷониби дигар, пешаи муҳим барои пешбурди зиндагӣ махсуб меёбанд, бо тамоми нозуқиҳои худ аз ҷониби муаллиф тафсир ёфтаанд. Ин ҳунари инъикоскунандаи ҳаёт, расму анъана ва урфу одатҳои мардуми тоҷик буда, тавассути модаҳои алоҳидаи луғавӣ дар фарҳангнома дарҷ ва шарҳу

тавзех ёфтаанд. Дар баробари тафсири моддаҳои асосии луғавӣ муродифҳо, калимаҳои зидмаъно ва ҳамгунҳои онҳо низ дарҷ гардида, гоҳ манбаи баромади вожаҳо ва гоҳ мавриди истифодаи онҳо зикр гардидааст. Ҳамаи инҳо ба мо имкон медиҳанд, ки тавассути моддаҳои луғавии «Бурҳони қотей» мо бо рӯзгору зиндагии мардуми тоҷик дар замонҳои гузашта ошноӣ пайдо намоем.

Хулосаи боби I

Ҳамин тавр, этнолингвистика ҳамчун як баҳши илми забоншиносӣ буда, бо соҳаҳои гуногуни илмҳои гуманитарӣ, аз қабилӣ мардумшиносӣ, шевашиносӣ, фарҳангшиносӣ, равоншиносӣ, ҷомеашиносӣ, фолклор, мифология ва ғайра робита дорад. Яке аз ҷанбаҳои муҳимми омӯзиши этнолингвистика хусусияти қавмӣ ҳар як соҳибзабон махсуб меёбад, ки он вобаста ба забон ва фарҳанги милли таҳқиқ мешавад. Забон ҳамчун мероси ҳар қавму миллат ба шумор рафта, фарҳанг тавассути забон инъикос мегардад. Дар робита ба таҳлилҳои боло метавон ба хулосаи зер омад:

1. Омӯзиши забон ва муносибати он бо фарҳанг, омилҳои қавмию фарҳангӣ ва қавмию равонӣ дар давраҳои гуногуни таҳаввули забон ҷанбаи муҳимми таҳқиқоти этнолингвистикаро ташкил медиҳанд. Ҳамаи ин омилҳоро забон тавассути вожаҳо ва ибораҳои инъикос мекунад ва онҳо дар фарҳангномаҳо тафсир мешаванд.

2. Фарҳангномаҳо воқеаҳои гуногуни рӯзгор, анъанаҳои фарҳангӣ, шеваю лаҳҷаҳои гуногун, ҳаёти маънавии мардумро дар гузашта муаррифӣ намуда, дар онҳо хусусиятҳои маданияту таърихӣ ҳаёти инсоният маҳфуз нигоҳ дошта мешавад.

3. Фарҳангномаҳо маҳзани тафсирдиҳандаи вожаҳо, ки дар онҳо ин вожаву истилоҳҳо аз замонҳои хеле қадим маҳфуз нигоҳ дошта шуда, то замони муосир интиқол ёфтаанд, ҳамчун таҳқиқоти исботшуда дар илми забоншиносӣ қорбарӣ мешаванд.

4. Фарҳангномаҳои классикии тоҷику форс дар таърихи забоншиносии тоҷик нақши муҳим мебозанд. Онҳо ҷаҳони андеша ва олами атрофи ниёгонро, ки ҳазорсолаҳо маҳфуз мондаанд, инъикос мекунанд. Онҳоро метавон дастоварди бузурги этнолингвистӣ доир ба забон ва фарҳанги ориёитабори тоҷик номид, зеро тавассути ин фарҳангномаҳо аз ҷаҳони мардуми он давра, тарзи зисту зиндагонӣ, истифодаи номи ашёву асбобҳо, расму анъанаҳо, маросимҳо ва андешаву афкори онҳо огоҳӣ пайдо кард.

5. Фарҳанги «Бурҳони қотеъ» дар баробари дигар фарҳангномаҳо ҳамчун манбаъ ва сарчашмаи таҳқиқоти этнолингвистика ба шумор меравад. Он дастоварди бузурги ҳамон давра буда, бо фаро гирифтани зиёда аз 20000 моддаи луғавӣ ҷойи намоёнро ишғол намудааст ва ҳамчун манбаъ ҷиҳати пажӯҳиши этнолингвистика маҳсуб меёбад.

6. Фарҳанги «Бурҳони қотеъ» аз зумраи фарҳангҳои мебошад, ки аз калимаҳои муродифӣ, зидмаъно ва ҳамгун хеле ғанӣ мебошад ва ин хусусиятҳои он дар тафсири моддаҳои луғавӣ бараъло ба таври зер ба ҷашм мерасад:

- ҳар моддаи луғавии марбут ба ҳунариҳои мардумӣ, ки калимаи асосӣ маҳсуб меёбад, тавассути муродифҳо, калимаҳои зидмаъно ва ҳамгунҳои худ тафсир шудааст. Онҳо, аввалан, аз мавҷудияти худ дар замони муаллиф дарак медиҳанд ва дувум, дар қадом ҳудуд истифода шудани онро муаллиф зикр мекунанд, яъне этнографизм будан ё набудани вожаҳо исбот мегардад.

- моддаи луғавии марбут ба ҳунариҳои мардумӣ ва муродифҳо, калимаҳои зидмаъно ва ҳамгунҳои он унвон (ном)-еанд, ки дар ҳамон замон мавриди истифода қарор доштаанд ва мавҷудияти он дар забони муосир аз мавҷудияти ин ё он ҳунар ва масолеҳу абзори он дарак медиҳад ва ё баръакс.

БОБИ II.

**ХУСУСИЁТИ ЛУҒАВӢ-СЕМАНТИКИИ ИСТИЛОҲОТИ
ЭТНОЛИНГВИСТИИ МАРБУТ БА ҲУНАРҲОИ БОҒАНДАГӢ,
РЕСАНДАГӢ ВА ДӢЗАНДАГӢ ДАР «БУРҲОНИ ҚОТЕЪ»**

Бо рушду инкишофи ҷомеа ва баланд рафтани сатҳи зиндагии мардум ҳунарҳои мардумӣ низ рушду тақомул ёфтанд ва дар қисмати вожагони онҳо низ истилоҳоти нав сохта шуданд ва ё иқтибос пазируфтанд. Иқтибосгирӣ, албатта, яке аз қонунҳои инкишофи забон аст. Бо рушди ҷомеа хоҳу ноҳоқ истилоҳоти бегона иқтибос мешаванд. Забоншиноси тоҷик Ш. Рустамов ба ҳамин маънӣ таъкид мекунад, ки «дар олам забоне нест, ки аз дигар забонҳо истифода накунад, ин қонуни умумии забон аст» [135, 90]. Воқеан, забон ҳамеша иқтибоспазир аст ва, хусусан, дар замони муосир иқтибосоти истилоҳоти соҳаҳои гуногун хеле зиёд мебошанд. Вале дар мавриди ҳунарҳои мардумӣ бояд гуфт, ки истилоҳоти он бештар ҷанбаи миллии доранд. Бинобар ин, истифодаи истилоҳоти фаромӯшшуда ва ё ҷуҳнашуда дар ҳунарҳои мардумӣ ин маъноӣ эҳё намудани вожагони ҳамин соҳа мебошад.

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» вожагони соҳаҳои гуногун, аз қабилҳои боғандагӣ, дӯзандагӣ, ресандагӣ, пазандагӣ, заргарӣ, мисгарӣ, осӣбсозӣ, орошгарӣ, ҷармгарӣ, оҳангарӣ, мӯзадӯзӣ ва ғайра ба таври васеъ истифода шудаанд. Дар боби мазкур дар асоси маводди «Бурҳони қотеъ» ҷанде аз вожагони соҳаи ҳунармандӣ, аз қабилҳои боғандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагӣ шарҳ дода мешавад.

Ҳар як вожагони ҳунарҳои мардумӣ дар навбати худ вобаста ба самтҳои соҳавӣ ба зербобҳо тақсим мешаванд. Мо низ бо дарназардошти самтҳои соҳавӣ онҳоро ба бахшҳои зерин ҷудо намуда, мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додем.

2.1. Вожағони бофандағӣ

Аз сарчашмаҳо бармеояд, ки хунари бофандағӣ аз қадим ривоч дошта, матоъҳо аслан аз шохӣ, пахта ва катон истехсол мешуданд. Академик Б. Гафуров ба ҳамин маънӣ таъкид кардааст: «Дар ҳамон давра назар ба дигар навъи матоъҳои маҳаллӣ матои пахтагии ведарӣ дар ҷойи намоён қарор дошт. Ин матоъ дар маҳали Ведар, ки дар наздикии Самарқанд қарор дошт, истехсол мешуд ва номи он аз ҳамон маҳал гирифта шудааст» [50, 384]. Ин навъи матоъро дар соҳаи бофандағӣ бештар омода мекардаанд ва оҳиста-оҳиста шохӣбофӣ (матоъ аз абрешим) низ авҷи тоза гирифтааст.

Вожаҳои бофандағӣ дар забони тоҷикӣ аз ҷониби муҳаққиқон М. Солиева, С. Усмонова, Г. В. Набиева, Б. Мирзоева ва дигарон ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Вале дар асоси фарҳангҳои қадим, ки сарчашмаи истилоҳпазирии мо бояд бошанд, таҳқиқоти хеле каме мавҷуд мебошад. Дар бахши мазкур дар асоси маводи луғавии «Бурҳони қотей» вожаҳо ва истилоҳоти соҳаи бофандағӣ, тарзи ташаккул, таркиббандии онҳо ва масъалаҳои марбут ба ин соҳа мавриди таҳлил қарор мегиранд.

Муҳаққиқ Б. Мирзоева дар рисолаи худ оид ба хунари бофандағӣ қайд мекунад: «Хунари бофандағӣ яке аз касбҳои суннати халқи тоҷик буда, ҷараёни кори хунари мазкур аз интиҳоби ашёи хом, ҳаллоҷӣ намудани пахта ё пунба, бо саввачӯб задан, маҳин кардани пахта, бо ҷарх ресмон бофтан, ранг кардани ресмон, дар дӯкон бастании ресмонҳо ва ғайра оғоз мегардад. Бофандагон аз ресмонҳои пахтагин, абрешимӣ, пашмин, канабӣ ва зағирпоя матоъҳои гуногун мебофтанд. Дар дастгоҳи бофандағӣ ё дӯконҳо торҳоро баста, пудҳоро бо як тартиби муайян аз байни риштаҳо гузаронида, аз он матоъҳои рах-рах, катақдор, гулдору суратдор, аз қабилҳои матоъҳои алоча, адрас, атлас, чит, суф, карбос, қаламӣ ва навъҳои дигар истехсол менамуданд» [90, 63].

Вобаста ба истифодаи вожаҳои марбут ба бофандағӣ, ки дар «Бурҳони қотей» зикр шудаанд, метавон онҳоро ҷунин тасниф кард:

- вожаҳои ифодакунандаи номи касби бофандағӣ;

- вожаҳои ифодакунандаи масолеҳи бофандагӣ;
- вожаҳои ифодакунандаи абзори бофандагӣ;
- вожаҳои ифодакунандаи маводи тайёри бофандагӣ.

2.1.1. Вожаҳои ифодакунандаи номи касби бофандагӣ

Бофанда ҳунарманде аст, ки дар дастгоҳҳо ё бо воситаҳои дастӣ аз ресмон ё ришта матоъ, дебо ва либосворӣ мебофад. Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» вожаи «бофанда» ва муродифҳои он дарҷ гардида, аз ҷониби муаллиф тафсир шудаанд. Дар зер мо ҳамаи вожаҳои марбут ба номи касби мазкурро, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» тафсир шудаанд, меоварем. Худи муаллиф шахси бофандаро бо вожаи «бофкор» шарҳ додааст: «**бофкор** – бофанда ва ҷӯлоҳаро гӯянд» [196, 147].

Ба ҳамин мазмун вожаи «ҳамгар» низ омадааст: «**ҳамгар** – ҷӯлоҳа ва бофандаро гӯянд» [198, 202]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир номи умумии дигар соҳахоро низ ифода намудааст: «ҳамгар – бофанда; рӯфӯгар, порадӯз; пинадӯз» [209, 723]; [211, 486].

Ба ҳамин монанд дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» якҷанд калима, аз кабили «чулоҳ», «чулоҳак», «чулоҳа», «чулах», «чулаҳа», «чашира», «кӯфшона», «тортан», «дебочӣ» дарҷ гардида, маънои «бофанда»-ро ифода намудааст.

Аз номҳои дар боло зикршуда, вожаҳои *тортан* ва *дебочӣ* номи мушаххаси бофандаро ифода мекунад. Яъне, маҳз, кадом матоъро мебофанд. Аз тафсири муаллиф маълум мегардад, ки *тортан* бофандаи чома ва акмиша буда, *дебочӣ* он ки дебо мебофад. Тибқи фарҳангҳои муосир вожаи «дебо» маънии «порчаи нафиси абрешимии қиматбаҳо, харир»-ро ифода мекунад. [209, 360].

Ғайр аз моддаҳои алоҳидаи луғавӣ, ки дар боло зикр шуданд, инчунин, вожаҳои мавҷуданд, ки муаллифи «Бурҳони қотеъ» онҳоро дар шакли алоҳидаи моддаи луғавӣ наовардааст, аммо ҳангоми тафсир дар матни моддаҳои луғавӣ чунин вожахоро, ки ба маънои бофанда қорбурд

мешавад, зикр намудааст. Масалан, *дебобоф*, *бандбоф*, *наворбоф*, *гилембоф*, *қолинбоф*, *палосбоф*, *намадбоф*, *сабадбоф* ва ғайра.

Аз вожаву истилохоти марбут ба номи касбу хунар, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» оварда мешавад, вожаҳои *бофанда*, *гилембоф*, *қолинбоф*, *палосбоф*, *намадбоф*, *сабадбоф* то имрӯз дар забони адабии меъёри тоҷикӣ мавриди истифода қарор доранд.

2.1.2. Вожаҳои ифодакунандаи масолеҳи бофандагӣ

Ба масолеҳи асосии бофандагӣ тор, абрешим, ришта, нах, пуд, ресмон ва навъҳои он дохил мешаванд. Дар фарҳанги мазкур вобаста ба масолеҳи бофандагӣ вожаи зиёде шарҳ дода шудааст, ки қисме аз онҳо имрӯз қорбурд намешаванд, вале иддае аз онҳо дар ҳамон шакли қадимӣ мавриди истифода қарор доранд. Масалан, вожаи **нах** тори бориқе аст, ки аз абрешим ё ресмон тайёр мешавад. Вожаи нах имрӯз дар забони тоҷикӣ низ серистеъмол аст ва ба ду маъно қор фармуда мешавад: «нах – 1. тори нозуки норесида, ресмон, ришта. 2. қолин, гилем; хусусан қолину гилеми нозуку нақшини абрешимӣ» [208, 840]; [210, 903]. Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» «нах» ба ҳамин маъноҳои имрӯза шарҳ дода шудааст.

Абрешим масолеҳи дигари соҳаҳои дӯзандагӣ, бофандагӣ ва ресандагӣ ба ҳисоб меравад. Калимаи **абрешим** дар забони муосири тоҷикӣ хеле серистеъмол мебошад. Масалан, «абрешим – нахе, ки аз пилла ҳосил мешавад» [208, 30], «абрешим//абрешум – тори бисёр нозуку маҳкам ва дурахшон ба ранги сафед ё ширӣ, ки кирми пилла ба даври худ метанад; матои абрешимӣ, ҳарир, шохӣ» [210, 31]. Дар «Бурҳони қотеъ» муаллифи фарҳанг вожаи абрешимро ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ дарҷ намудааст, аммо ба маънои аввал пурра шарҳ надода, аз маъруф будан ва маъруфият доштани ин вожа таъкид кардааст. Инчунин, доир ба яке аз хусусиятҳои либосҳои абрешимӣ дар ҳамин модда маълумоти аҷиб додааст: «Ва пӯшидани либоси он шапушк пайдо намекунад» [196, 69]. Ҳамзамон, дар «Бурҳони қотеъ» вожаҳои мавҷуданд, ки навъҳои гуногуни абрешимро шарҳ медиҳанд. Аз ҷумла:

Кумола – абрешими пастсифат; лос – абрешими пастсифат ва поккарда; лох – яъне лос, абрешими сурхранг; хом – абрешими нотофта.

Масолеҳи дигари соҳаи бофандагӣ **ресмон** мебошад, ки он аз пашми ҳайвонот дар натиҷаи ресидан омода мегардад. Мавриди зикр аст, ки вожаи ресмон дар тамоми матнҳои моддаҳои луғавии марбут ба бофандагӣ, ресандагӣ ва дӯзандагии фарҳанги «Бурҳони қотеъ» дарҷ гаштааст, вале ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ шарҳ дода нашудааст. Вожаи ресмон дар забони адабии муосири тоҷикӣ хеле маъмул аст, ки он дар фарҳангҳои муосир ба маънои нах, таноб, расан, риштаи тобидашуда аз пашм, пахта ва ғ. тавзеҳ дода шудааст [209, 135]; [211, 161].

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» якчанд навъи ресмон дарҷ гардидааст: **чағриста** – ресмони хоме, ки дар вақти риштан бар дук печида шавад; **тон** – навъи ресмоне, ки ҳангоми бофтан бештари вақт тор ё ресмонҳо зиёда мемонанд, ки бурида мешаванд. Маънои тон аз ҳамон решаи танидан аст, яъне чанд тори танидашуда.

Ҳамчунин, вожаи **чилла** дар «Бурҳони қотеъ» ба ҳамин маъно дарҷ шудааст. Аммо азбаски бофанда онро ба ангушт мепечад ва ба ҷое мегузорад, онро чилла номидаанд.

Муродифи дигари тон ё тора дар фарҳанг бо калимаҳои **фалот** ва **тора** дарҷ шудааст.

Инчунин, муаллиф якчанд навъи ресмонро, ки бо вожаҳои зерин: **санижа, шанижа, шона, села, рама, арвис** ва ғайра ифода меёбанд, тафсир намудааст. Таъкид ба ёдоварист, ки вожаҳои санижа ва шанижа шаклҳои гуногуни як калима мебошанд. Вале дар фарҳанг ҳарду калима ҳамчун моддаҳои алоҳидаи луғавӣ шарҳ дода шудаанд, ҳарчанд ба як маъно тафсир шудаанд. Вожаҳои мазкур бо вожаи чилла, ки дар боло шарҳ додем, ба як маънӣ ифода шудаанд.

Вожаҳои села ва рама ҳамчун навъи ресмон дар забони адабии муосири тоҷикӣ дар истеъмол қарор надоранд ва дар фарҳангҳои муосир низ мушоҳида нашуданд.

Вожаи «арвис»-ро низ муаллифи фарҳанг ҳамчун навъи ресмон, ки аз мӯй омода карда мешавад, шарҳ медиҳад: «арвис – ресмонеро низ гуфтаанд, ки аз мӯй бартофта бошанд» [196, 83].

Вожаи мазкур дар забони имрӯзаи тоҷикӣ роиҷ нест ва дар фарҳангҳои муосир низ дарҷ нагардидааст. Дар асоси иттилои муаллифи «Бурҳони қотеъ» вожаи **арвис** ифодакунандаи як навъи ресмоне мебошад, ки онро аз мӯй тайёр мекунанд.

Зикр бояд кард, ки муаллифи фарҳанг вожаи «мӯй»-ро ба маънои «пашми буз» ё худ «мӯйи буз» истифода бурдааст. Дар бархе аз лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ «мӯйи буз»-ро бо вожаи «бузмӯй» ифода мекунанд, ки он аз пашм фарқи зиёд дорад. Ба ҳамин хотир муаллифи «Бурҳони қотеъ» дар фарҳанг вожаи «бузашм»-ро чунин шарҳ додааст: «бузашм – пашми нармро гӯянд, ки аз буни мӯйи буз бирӯяд ва онро ба шона бароранду битобанд ва аз он шол бофанд» [196, 175].

Вожаи мазкур низ дар забони имрӯзаи тоҷикӣ роиҷ нест ва дар фарҳангҳои муосир зикр нагардидааст. Аз ин маълум мегардад, ки аз «бузмӯй» либосворӣ тайёр намекунанд, вале аз пашми буни мӯйи буз, ки онро дар забони тоҷикӣ пат низ меноманд, тайёр кардани либосворӣ роиҷ будааст. Аз бузмӯй бошад, ҳоло ҳам дар деҳот баъди ресиданаш бештар палос ва чуволу арғамчин бофта, ҳамзамон, абзори аспу харро низ (аз қабилҳои ахилу пордум) аз он мебофанд.

Аз ин бармеояд, ки вожаи «бузашм» ҳаммаънои вожаи **пат** мебошад, ки муаллифи фарҳанг дар ҷойи дигар вожаи патро шарҳ додааст [196, 222]. Ба фикри муаллиф пат ин пашми нарм буда, аз буни мӯйи буз чудо карда мешавад. Дар ин ҷо муаллифи фарҳанг таъкид мекунад, ки аз пат шол бибофанд ва инчунин, намад ва капанак (либоси пашмини кутӯҳи беостини дарвешон ва ҷӯпонон) низ тайёр мекунанд.

Вожаи пат дар фарҳангҳои муосир низ ба маънои «пашми нарм» шарҳ ёфтааст [209, 45]; [211, 83]. Дар гӯишҳои ҷанубӣ низ ин вожа мавриди истифода қарор дорад: «пат – мӯйи маҳин, нарм; пашми ниҳоят мулоим» [194, 535];

Хаммаънои вожаи **пат** калимаи **тибит** мебошад, ки он дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» аз ҷониби муаллиф чун вожаи пат тафсир ёфтааст [196, 269].

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» низ тибит ба маънии мӯйи нарму нозуке, ки дар зери пари мурғон ё зери пашми бағали чорпоён мерӯяд ва аз нахи он матоъҳои латифу нозук мебофанд, шарҳ дода шудааст [211, 340].

Агар шарҳи фарҳангҳоро муқоиса намоем, то ҳадде аз ҳам тафовут доранд. Муаллифи «Бурҳони қотеъ» зикр мекунад, ки «тибит»-ро аз бунӣ мӯйи буз ба шона ҷудо кунанд. Аммо дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» таъкид шудааст, ки тибитро аз зери пари мурғон ва ё пашми бағали чорпоён гиранд [211, 340]. Ин вожа дар гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ дар шакли «тибит//тѣбит (Вқ., Қ., Шқ.), тѣвит (Кх., Чқ.)» ба маънии «тибит, яъне аз тағи пашми бузу гӯсфанд ҳосил мегардад» дарҷ шудааст [194, 681].

Дар «Бурҳони қотеъ» шакли дигари он ба таври «**тибид**» низ сабт шуда, монанд ба вожаи тибит шарҳ дода шудааст [196, 269].

Муродифҳои дигари калимаи **пат** вожаҳои **калғар**, **калак**, **карак** буда, дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ҳамчун моддаҳои алоҳидаи луғавӣ шарҳ дода шудаанд. Тафсири ин моддаҳои луғавӣ қариб якхел мебошад. Ҳамзамон, муаллифи фарҳанг аз инҳо тайёр намудани шол, таҷя, намад, кулоҳ, кипанагро зикр намудааст. Вожаҳои калғар, калак, карак дар забони муосири тоҷикӣ ба ҳамин маъно истеъмол намешаванд.

Масолеҳи дигари бофандагӣ **пуда** аст, ки муаллифи «Бурҳони қотеъ» шарҳи онро чунин овардааст: «**пуда** – ба маънии пуд аст, ки нақизи тор бошад, чи дар он дар тули чома ва ин дар арз бофта мешавад» [196, 250]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои баъдӣ ба ин маъно дарҷ нагардида, балки ба дигар маънӣ омадааст [209, 6]; [211, 50]. Дар шеваи марказии забони тоҷикӣ, дар Болооби Зарафшон истилоҳи пуд ва пуда хеле роиҷ мебошад.

Аммо шарҳи «пада», ки дар фарҳангҳои муосир [209, 211] дода шудааст, бо шарҳи «Бурҳони қотей» мувофиқат намекунад. Аз рӯи тафсири муаллифи фарҳанги мазкур «пуда ба маънии пуд аст» [196, 250].

Вожаи «пуд»-ро муаллифи фарҳанг дар ҷойи дигар ҳамчун риштае бошад, ки дар пахноии чома бофта мешавад, шарҳ додааст.

Дар «Бурҳони қотей» барои ифодаи вожаи «пуд» вожаи «фуд» низ истифода шудааст, ки муаллиф онро чунин шарҳ медиҳад: «**фуд** – бар вазн ва маънии пуд аст, ки дар муқобили тор бошад – ва он ресмонест, ки ҷӯлоҳагон дар пахноии кор бофанд» [197, 319].

Вожаи дигаре, ки барои бофандагон хеле маъмул аст, вожаи **тор** мебошад. **Торро** ришта, нах ва ресмон низ гӯянд. Яъне, як навъи масолех барои тайёр кардани либосворӣ мебошад. Вожаи **тор** дар фарҳанги «Бурҳони қотей» ҳамчун тори мӯй, тори абрешим, тори соз ва амсоли он тавзеҳ дода шудааст. Дар «Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» ин вожа низ бо якчанд маънӣ шарҳ дода шуда, яке аз ин маъниҳо ба вожаҳои марбут ба хунари бофандагӣ вобастагӣ дорад: «тор (Вқ., Қ., Кх., Шк., Бдх.) – тор, нах; нахи мӯй» [194, 693].

Дар фарҳанги «Бурҳони қотей» вожаи кутоҳшудаи «**то**» низ ба маънои «тор» омадааст: «то – торе, ки дар муқобили пуд аст» [196, 263]. Вожаи зерин дар дигар фарҳангҳо ин маъноро ифода намекунад.

Ҳамаъноии вожаи «тор» вожаи «тора» мебошад, ки дар «Бурҳони қотей» ба маънии тори мӯ, тори ресмон, тори ҷангу рубоб, тори танбӯр ва ғайра шарҳ дода шудааст.

Инчунин, ба маънои тор ва ришта вожаҳои чулла, чамчурға ва куноғ низ дар фарҳанги «Бурҳони қотей» тафсир шудааст. Зикр бояд кард, ки чамчурға асосан навъи торе аст, ки аз рӯдаи бузу гӯсфанд тайёр кунанд ва аз он тозиёна месозанд ва муаллифи «Бурҳони қотей» низ ба ин ишора кардааст.

Вожаи «**тофта**» дар «Бурҳони қотей» дар ҷанд маънӣ тафсир шудааст. Аввалан, муаллиф онро ҳамчун ресмон ва нах шарҳ дода, сипас онро «хар чизи бофта ва печида» зикр намудааст ва ба маънии сеюм онро матои

тайёр, яъне порчаи абрешимӣ гуфта, ба маънии чорум «тофта»-ро навъи чомае, ки аз катон бофта мешаванд, тафсир кардааст [196, 266-267].

Қайд бояд намуд, ки ба маънии дуҷум «ҳар чизи бофта ва печида» муаллифи фарҳанг, пеш аз ҳама, зулфу гесуи бофтаре дар назар дорад ва ҳамзамон, ресмон ва абрешими бофта ё печидаре низ таъкид мекунад. Дар забони адабии муосир **тофта** як навъи матои маҳине аст, ки аз абрешим бофта мешавад: «тофта – навъи матои маҳини абрешимӣ» [209, 364].

Вожаи «**тохта**» дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ҳамчун ҳаммаъноӣ «**тофта**» ифода ёфта, ашёи тоб дода шударо, ба монанди зулф, ресмон, абрешим ифода мекунад [196, 264].

Вожаи дигаре, ки дар забони адабии имрӯза ва фарҳангҳои муосир дида намешавад, «**чилинг**» мебошад, ки муаллиф онро навъе аз кумоши абрешимӣ маънидод карда, таъкид мекунад, ки онро бо зартор ва бе зартор мебофанд ва аз он қабо, чакма, кулоҳ, шалвор ва амсоли он месозанд [196, 322].

Аз шарҳи вожаи «чилинг» маълум мегардад, ки он як навъи кумош мебошад. «**Кумош**» як навъ матое аст, ки аз он қабо, чакма, кулоҳ ва амсоли он омода мекунанд, вале вожаи мазкур дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ шарҳ наёфта, танҳо дар тафсирҳои баъзе вожаҳо истифода шудааст. Дар фарҳангҳои муосир вожаи «кумош» ба маъноӣ «газвори абрешимӣ, шохӣ» дарҷ шудааст [211, 706]. Зикр бояд намуд, ки имрӯз ҷойи вожаи «чилинг»-ро намудҳои гуногуни матои «атлас», «адрас» ва «шохӣ» гирифтааст, ки онро аз ресмонҳои ранга ва зардор бо дастгоҳҳои махсус мебофанд ва аз он либосҳои гуногун омода мегардад.

Пилла масолеҳи асосии абрешим мебошад, ки аз он торҳои абрешим ҳосил мешавад ва дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» пилла дар шакли зерин шарҳ дода шудааст: «**пела** – асли абрешим ва ғӯзаи абрешим, ки кирм танида бошад; ва кирми абрешимро низ ғӯянд» [196, 261].

Ба ҳамин мазмун вожаҳои «**фалиқ**, **кажота**, **кува**» ҳамчун маводи алоҳидаи луғавӣ дарҷ гардидаанд, ки ифодакунандаи «пилла» мебошанд.

Масолехи дигари соҳаи бофандагӣ ин **пунба** мебошад. *Пунба* ё шакли дигари он *панба* дар забони муосири тоҷикӣ *пахта* мебошад, ки дар забони имрӯза хеле серистеъмол аст. Вожаи пунба (панба) харчанд камистеъмол бошад ҳам, аммо вожаҳои *пунбадона*, *пунбачӯб* серистеъмолтаранд.

Харчанд вожаи пунба ва шакли дигари он панба дар «Бурҳони қотей» дар алоҳидагӣ шарҳ дода нашудаанд, вале вожаҳое, ки ба пунба хосанд, оварда шудаанд: «**гола** – гулӯлаи **панбаи** барзада ва ҳаллоҷикардари низ гӯянд, ки ба чихати риштан муҳайё кунанд; ва ба маънии чувол ҳам омадааст ва он зарфест, ки аз пашм бофанд» [198, 4]. Вожаи гола хоси забони адабии муосир набуда, чунин калима дар забони муосири тоҷикӣ корбурд намешавад ва ҷойи онро калимаи «той» гирифтааст. Яъне пахтае, ки ҳаллоҷикарда (пунбааш ҷудокардашуда) шуда бошад ва он дар ҳаҷми 20-25 кг баста шуда бошад, онро «як той пахта» меноманд.

Ҳаммаъноии **панба** вожаи **қузм** мебошад, ки муаллифи фарҳанг онро чунин шарҳ додааст: «қузм – панбаро гӯянд ва арабон онро қутн хонанд» [198, 223].

Вожаҳои зер аз чихати мазмун як маъноро ифода намуда, яъне ҳаллоҷӣ намудани пахтаро ифода мекунанд, вале дар забони тоҷикӣ роиҷ набуда, баъзеи онҳо дар фарҳангҳои муосир шарҳ дода нашудаанд. Масалан: «**фаҳамда** – панбаеро гӯянд, ки панбадона аз он бароварда бошанд» [197, 293]. Ҳаллоҷӣ кардан ё панбадонро ҷудо кардан дар «Бурҳони қотей» бо вожаҳои алоҳидаи луғавии **фаҳмида**, **фарҳамид**, **фарҳамидан**, **фарҳамида** шарҳ дода шудааст.

Муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотей» дар шарҳи вожаҳои дар боло овардашуда калимаҳои «ҳаллоҷӣ кардан»-ро истифода бурда бошад ҳам, онро ҳамчун моддаи луғавӣ шарҳ надодааст, вале ин калимаҳо дар замони муосир дар истифода қарор доранд, ки ифодакунандаи номи асбоби ҳунарҳои мардумӣ мебошад: «ҳаллоҷӣ//аллоҷӣ (Ҷк., Бдх.) – ҳаллоҷӣ, дастгоҳест, ки бо вай пунбаро аз пунбадона ҷудо кунанд» [194, 792].

Дар фарҳангномаи «Бурҳони қотей» 41 вожаи ифодакунандаи масолехи бофандагӣ ҷой дода шудааст, ки дар забони муосири тоҷикӣ

кисме аз онҳо ханӯз мавриди корбурд қарор доранд. Аз ҷумла, калимаҳои *наҳ, абрешим, хом, ресмон, пат, тибит, тор, тила, пунба* вожаҳои марбут ба масолеҳи бофандагӣ буда, серистеъмол ва ба мардумон аз ҷиҳати мафҳум фаҳмо мебошанд. Вожаҳои дигар аз қабили *ҳамгар, ҷӯлоҳ, ҷашира, дебочӣ, ҷағриста, фалот, калгар, куноғ* ва ғайр дар забони тоҷикӣ роиҷ нестанд.

2.1.3. Вожаҳои ифодакунандаи абзори бофандагӣ

Ба абзори соҳаи бофандагӣ ҳамаи он дастгоҳҳои бофандагӣ, ки ба воситаи он аз нахҳои пашмин (мӯйи гӯсфанд ё буз) матоъ омода карда мешавад, дохил мешавад.

Вожаҳои марбут ба абзори бофандагӣ дар фарҳанги «Бурҳони қотей» аз ҷониби муаллифи он зикр шуда, тафсир ёфтаанд. Аз ҷумла, асбобе, ки тавассути он абрешимро аз пила ҷудо менамоянд ва онро бо пой идора менамоянд, муаллиф онро «парвон» номидааст.

Ба ҳамин маънӣ вожаи «**парван ва почоҳа**» низ дарҷ гардидааст: «**парван** – ҷарҳи абрешумро низ гӯянд, ки онро ба пой гардонанд [196, 234]; **почоҳа** – ва он гаве бошад, ки устодони ҷӯлоҳа пой дар он овезанд» [196, 212].

Моддаҳои луғавии **ҷӯбқаш, ҷӯбакин, ҷӯпалин, мушта, фахлама, кундиш** дар «Бурҳони қотей» тафсир ёфтаанд, ки ҳамаи ин вожаҳо як маъно, яъне номи абзоре, ки барои пунбадоноро аз пунба (пахта) ҷудо кардан кумак медиҳад, ифода кардааст.

Ҳамчунин, номи ҷой ё абзоре шарҳ ёфтааст, ки барои гузоштан ва ҷой намудани либос истифода мешуд, аз қабили **тушакхона, чомахона, чомадон, чандар** бошад, ки асбоб ва рухути пӯшиданӣ гузоранд [196, 300].

Абзори дигаре, ки бофандагон аз он истифода кунанд, **данд** ном дорад. Дар забони муосири тоҷикӣ бо чунин ном абзори бофандагӣ мавҷуд нест, вале ҳамин навъи асбобро **шона** номидаанд. Ин абзор бо номи шона низ дар фарҳанги «Бурҳони қотей» тафсир шудааст. Дар фарҳангҳои муосир он ҳамчун асбоби бофандагӣ дарҷ шудааст: «шона – олатест, дар дӯкони

бофандагӣ, ки торхоро дуто-дуто аз даруни вай мегузаронанд» [209, 597]; [211, 652].

Чунин тафсир бар хилофи тафсири «Бурҳони қотеъ» мебошад. Дар «Бурҳони қотеъ» қайд мегардад, ки аз ҳар дандонаи он торе мегузоранд ва дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» таъкид мешавад, ки торхоро дуто-дуто аз даруни вай мегузаронанд. Ҳамчунин, ин абзор «**кафтарӣ**» низ номида шудааст [197, 384].

Вожаи *афзор* бо номҳои *баф*, *бафтарӣ* ва *ҳаф* дар «Бурҳони қотеъ» зикр шудааст, ки муаллифи фарҳанг онро «дафтин» низ номидааст, вале вожаи мазкур дар алоҳидагӣ шарҳ дода нашудааст ва дар фарҳангҳои муосир низ зикр наёфтааст.

Асбобе, ки бофандагон истифода мебаранд, он дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» бо номи «**лавҳи по**» шарҳ дода шудааст. Мувофиқи шарҳи муаллиф ин асбоб танҳо бо пойҳо идора карда мешавад, аз ин рӯ онро «лавҳи по» мегуфтанд. Ин вожаро метавон дар шакли «пойавжора» низ истифода бурд, яъне ба маънои дуҷоми пойафзор аст ва он ду тахтаи кӯчак бошад, ба андоми наълин, ки бофандагон ба вақти бофандагӣ пой бар он гузоранд ва бардоранд. Вожаи пойавжора дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» бо гунаи «лавҳи по ва ё поафшон» омадааст, ки бо ин вожаҳо мафҳуми «педал»-и иқтибосӣ дар забони муосири тоҷикӣ қорбурд мешавад. Боиси зикр аст, ки вожаи педал аз забони фаронсавӣ иқтибос буда, фишанге, ки бо фишори пой ба қор дароварда мешавад, ифода мекунад [192, 231]. Вожаи мазкур то кунун чи дар соҳаи бофандагӣ ва чи дар соҳаҳои техникӣ дастгоҳҳои техникӣ (тавассути пой қорқунанда, ба монанди автомобил, велосипед, дастгоҳҳо ва ғ.) истифода бурда мешавад ва мо муодили онро дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» дар гунаи лавҳи по//поафшон мушоҳида намудем. Дар забони муосир чунин вожаҳоро, аз қабилӣ «*пойавжора//поафшор*» эҳё кардаву онро ҳамчун муодил метавон ба ҷойи «педал»-и русӣ қорбурд намуд.

Асбоби дигари бофандагӣ **мошура**, **макӯ**, **нойижа**, **навард**, **қорҷӯб**, **чапарбоф** мебошанд, ки зикри онҳо дар «Бурҳони қотеъ» омадааст:

«мошура//мошӯра – найи кӯчакеро гӯянд, ки чӯлоҳагон ресмон бар он печанд аз барои бофтан; ва ресмони хомеро низ гӯянд, ки бар дук печида шавад» [196, 338]. Таъкид бояд кард, ки чапарбоф дар ин чо на асбоби бофандагӣ аст, он як қисми банд ва навор мебошад. Дар фархангҳои муосир чапар ба маънои хона ва деворе, ки аз шоху навда ва наю хошок сохта мешавад, шарҳ дода шудааст [211, 534]. Дар лаҳҷаҳои водии Зарафшон ва умуман дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ чапар ва чапарӣ гуфта, чӯбдевореро гӯянд, ки аз навдаҳо ва дарахтон месозанд.

Ҳамин тавр, қайд бояд намуд, ки вожагоне, ки абзори бофандагиро мефаҳмонад, аз қабилӣ «мушта, чомадон, шона (гунаи кухани он – данд), чапар» имрӯз низ дар забони бофандагони маҳаллӣ роиҷ аст ва он дар осори нависандагону шоирон низ фаровон корбурд мешавад.

2.1.4. Вожаҳои ифодакунандаи маводи тайёри соҳаи бофандагӣ

Ба маводи тайёри соҳаи бофандагӣ намудҳои гуногуни чома, либос, пойафзор ва сабадҳою зарфҳои, ки тариқи бофтан тайёр шудаанд, дохил мешаванд. Қайд бояд кард, ки имрӯз чома, навҳои гуногуни либос, пойафзор ва ғайра аз маводи тайёр дӯхта мешаванд. Вале дар гузашта аксарияти онҳо бофта мешуданд. Бинобар ҳамин, дар зербоби мазкур мо вожаҳоеро аз фарханги «Бурҳони қотей» гулчин намудем, ки онҳо ифодакунандаи номи маводе мебошанд, ки бофта мешаванд ва муаллифи фарханг низ ба бофта шудани онҳо ишора кардааст.

Ҳамин тавр, вожагони марбут ба маводи тайёрро, ки бофта мешаванд, дар асоси маводи луғавӣ «Бурҳони қотей» метавон ба қисмҳои зерин чудо намуд:

- чома ва навҳои он;
- почома ва навҳои он;
- палос ва навҳои он;
- навҳои гуногуни чуволбофӣ;
- навҳои гуногуни бурёбофӣ;
- вожаҳои ифодакунандаи бурёбофӣ, сабадбофӣ, зарфбофӣ;

- матоъ ва намудҳои он.

2.1.4.1. Чома ва навъҳои он

Чомаро муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» порчаи бофтаи нодӯхта шарҳ додааст [196, 310]. Дар забони муосири тоҷикӣ «чома» ба маъноҳои «либос, пӯшок» ва «либоси пахтаҳои дарозаш аз зону поён, ки аз рӯй мепӯшанд» омадааст [209, 786]; [211, 598] ва аслан, маводи дӯхташуда маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, дар забони муосири тоҷикӣ калимаҳои чомадӯзӣ ва чомадӯз маъмул аст.

Дар байни мардум навъҳои гуногуни чома – *чомаи абра (астари кампахта)*, *чомаи алоча*, *чомаи банорас*, *чомаи беқасаб*, *чомаи зеҳборик*, *чомаи серпахта*, *чомаи боронӣ*, *чомаи атлас*, *чомаи зардӯзӣ*, *чомаи домодӣ* ва амсоли он маъмул аст.

Қобили зикр аст, ки калимаи *чомаро* дар шеваҳои ҷанубӣ «челак» низ мегӯянд, ки доир ба ин вожа муаллифони «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» Р. Л. Неменова, Ғ. Қўраев чунин ибрози ақида намуданд: «Челак исми чомаи бепахтаи тобистона буда, дар лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ, маҳсусан, дар гурӯҳҳои Кўлоб, кўлобии Ҳисор хеле маъмул аст. Аз рӯйи мисолҳо дидан мумкин аст, ки *челак* ҳатман бо муайянкунандаи худ зикр мегардад. Масалан, «челаки ала була» исми пӯшоквориест, ки аз матои рах-рах дӯхта шудааст» [114, 154].

Яке аз навъҳои чомаро муаллиф «**қабо**» ё «**қабох**», яъне чомаи пӯшидани номидааст.

Ба ҳамин мазмун дар «Бурҳони қотеъ» калимаҳои «**қабочой**, **қабоча**» низ омадааст, ки аз ҷиҳати мазмун чомаи кўчакро ифода мекунад [197, 325].

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» навъҳои гуногуни чома тафсир шудаанд. Масалан, чомаи нозук, танг ва пора-пора «оғарда» ном дорад [198, 56]. Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ ин вожа ба маънои «таршуда, намкашида» омадааст [208, 946]; [211, 17].

Дар фарҳанг чомае, ки қаду остини он кутоҳ аст, «санлаҳ» номида шудааст. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир дарҷ нагардидааст ва дар замони муосир калимаи «нимтана» истифода бурда мешавад.

Ҳамин тавр, чомаи кутоҳқади остинкутоҳи пешвоз бо номҳои *дирлик*, *тирлик*, *талак*, *тилик*, *шардог*, *шердог*, *котибӣ* дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» дарҷ шудааст [199, 18; 198, 279, 290, 306].

Аз вожаҳои боло маълум мегардад, ки қисме аз онҳо танҳо аз нигоҳи фонетикӣ тафовут доранд, вале аз нигоҳи мазмун як хел мебошад: *дирлик-тирлик*; *талак-тилик*; *шардог-шердог*. Аммо муаллифи фарҳанг доир ба як будани ин вожаҳо чизе зикр накардааст ва ҳар як вожаро ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ бо ҳамин як мазмун шарҳ додааст.

Чомаи сиёҳи кимат, ки ашхоси баландпоя мепӯшиданд, **аксун** ном доштааст, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» тафсир шудааст. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба матои шоҳӣ ё абрешимини сиёҳранг шабеҳ дода шуда, чунин омадааст: «аксун>иксун – як навъ шоҳии сиёҳранг, порчаи абрешимини сиёҳранг» [208, 472].

Навъи махсуси чома, ки ҳангоми боридани борон мепӯшанд, «боронӣ» ном доштааст. Вожаи дарҷгардида дар фарҳангҳои муосир айнан ҳамин мазмунро, яъне «либоси намногузари махсус» ва «чомаи сабуки боронногузар, ки дар рӯзҳои борон мепӯшанд» ифода кардааст: [208, 205]; [210, 233].

Навъи дигари чома «**боруза**» мебошад, ки онро зерчома ва чомаи кухна низ мегуфтаанд. Вожаи мазкур дар забони адабии имрӯзаи тоҷик роиҷ набуда, дар фарҳангҳои муосир низ дарҷ нагардидааст.

Инчунин, вожаи **бурнус** дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ҳамчун як навъи чома ва кулоҳи пашмин тавзеҳ дода шудааст. Аммо таъкид мегардад, ки онро бештар насоро ва тарсоён пӯшанд ва бар сар ниҳанд. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» низ тафсир шудааст. Бурнус мувофиқи шарҳи фарҳангҳо чомаест, ки бо кулоҳ пайванд аст.

Муаллифи фарҳанг вожаи «балёд»-ро низ ҳамчун номи чомаи одӣ ва бенақшу нигор эзоҳ додааст, вале дар фарҳангҳои муосир дида намешавад.

Чомаҳои кутохро «пуштак» ва «пуштӣ» мегуфтаанд ва дар фарҳанги «Бурҳони қотей» низ ҳарду вожа ба як маъно чунин тафсир шудааст: «чомаи кутохро гӯянд, ки то камаргоҳ бошад ва бештар мардуми дорулмарз пӯшанд» [196, 240]. Ҳамин гуна чомаи кутохро нимча ҳам меномидаанд: **нимча** – чома ва болопӯши кутох бошад [198, 164]. Дар фарҳангҳои муосир вожаи мазкур ифодакунандаи либоси кутох омадааст: «нимча – ҳар чизи кутох, махсусан либос» [208, 855]; [210, 917-918].

Ҳамин тавр, муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотей» навъҳои гуногуни чомаро зикр намуда тафсир кардааст. Масалан, чомаи гаронбахое, ки аз абрешим дӯхта мешавад (раш); чомае, ки пеши он боз аст (пешбоз ва пешшоҳ); чомае, ки бештар занон пӯшанд (пешво); чомае, ки зерӣ қабо пӯшанд (танзиб); чомаи катон (хоз); чомаи чармин (хом); чомаҳои латиф (динорӣ, римоз); чомаи кухнаи судашуда (ригӯ; ригӯҳ; ригӯк); чомаи пашмина (мошод); чомаи латиф ва ҳарири нозук бошад (муштӣ; меҳрубонӣ; нармдаст; наргисӣ; якун; ялма; барниён; пари мағас).

Яке аз вожаҳое, ки то имрӯз дар забони тоҷикӣ маъмул аст, «курта» мебошад. Ин вожа дар шакли «курта» роиҷ буда, дар фарҳангҳои муосир ба мазмуни зерин оварда шудааст: «курта – либоси якқабатаи тахпӯшӣ, пирохан» [210, 637]. Муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотей» онро чома, қабои яктаҳӣ ва нимтана шарҳ додааст [197, 364].

Вожаҳои **урмак** ё **ӯрмак** дар «Бурҳони қотей» ба маънои либос ва кулоҳ, яъне ҳар чизе ки пӯшиданӣ бошад, омадааст: «урмак – пашминае бошад пӯшиданӣ» ва «ӯрмак – кулоҳ ва тоқии пашминро гӯянд» [196, 82-126]. Ин вожаҳо дар лаҳҷаҳои шимолӣ дар истеъмол қарор дошта бошад ҳам, вале дар фарҳангҳои муосир дарҷ нашудаанд. Дар «Фарҳанги гӯйишҳои чанубии забони тоҷикӣ» бошад, вожаи «урмак» ба маънии «рағза, рағзабофӣ» дарҷ шудааст [194, 718]. Худи калимаи «рағза» дар фарҳанги «Бурҳони қотей» ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ шарҳ дода

шуда, дар вожагони бофандагии рисола, қисмати «Матоъ ва навъҳои он» мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

2.1.4.1.1. Қисматҳои чома

Муаллифи фарҳанг дар баробари зикри ному навъҳои чомаҳо, инчунин, қисматҳои чомаро ба таври ҷудогона дар маводи луғавӣ шарҳ додааст, аз ҷумла, остини чомаро дар шакли «**астим ва устим**» овардааст: «**астим** – остини чомаро низ гӯянд» [196, 92]; [196, 127]. Вожаи мазкур камистеъмол буда, дар фарҳангҳои муосир дарҷ нагардидааст.

Ҳаммаънои дигари «остин»-ро муаллиф «**рӯгоҳ**» ва «**хаст**» номидааст:

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» вожаҳои «**рӯгоҳ**» (дасти болоии чома) ва «**хаст**» (остини чома) дарҷ шуда, дар забони адабии муосири тоҷикӣ роиҷ набуда, дар фарҳангҳои муосир низ дарҷ нагардидаанд [197, 80]; [196, 391].

Ба ҳамин мазмун муаллиф вожаи «**чашша**»-ро шарҳ додааст, ки дар гузашта онро ҳамчун остини либос мешинохтанд, вале ин вожа дар забони адабии муосир истифода бурда намешавад ва дар фарҳангҳои муосир низ шарҳ дода нашудааст.

Қисмати пасу пеши чомаро «**бодгон**» ва «**бодубон**» меномидаанд, ки муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» онро тавзеҳ додааст.

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» худи вожаи «**гиребон**», ки яке аз қисмати чома мебошад, чунин шарҳ дода шудааст: «**гиребон** – яқои чома» [198, 323]. Дар забони муосири тоҷикӣ вожаи «гиребон» маъруф буда, ба маънои чоки либос аз сари сина то паси гардан ва ё қисми либос, ки аз сари сина сар шуда, атрофи гарданро фаро мегирад» шарҳ меёбад [208, 265]; [211, 323-324]. Ин вожа дар гӯйишҳои чанубӣ дар шаклҳои «гиребон, гиревон//гиревун//гъревун//гърайбон (Лш., Нӯш., Нз., Қк., Қӯш.)» истифода бурда шудааст [194, 154].

Вожаи дигари камистеъмол, ки дар фарҳанг ҳамчун қисмати фаровез ва сичофи чома тафсир шудааст, **барвар** мебошад. Ба ҳамин маъно «парур»

низ тафсир шудааст: «**парур** – ва фаровез ва синчофи чомаро низ гӯянд» [196, 234].

Ба чуз аз *парур* вожаҳои «**вужанг**» ва «**итфи доман**» низ ба маънои фаровези чома шарҳ ёфтаанд.

Худи вожаи «**фаровез**»-ро муаллифи «Бурҳони қотей» дар фарҳанги худ ба таври зер овардааст: «фаровез – сичофи чома ва ғайри он бошад [197, 296]. Дар фарҳангҳои муосир вожаи мазкур ифодакунандаи якчанд маънӣ буда, дар аввал ба маънии хошияи либос, яъне канора ва ё зеҳе, ки ба бар ва домани чома дӯхта мешавад, омадааст [211, 389].

Дар забони муосири тоҷикӣ порчаи матои сегӯша буридашудае, ки ба ду тарафи доман ё таги бағали чома дӯхта мешавад, *тирез ё тиризи* номида мешавад [209, 365]; [211, 344]. Ба ҳамин маъно он дар «Бурҳони қотей» тафсир шудааст.

Инчунин, вожаҳои дигар, ки ба қисматҳо ё чузҳои чома дохил мешаванд, аз ҷониби муаллиф тафсир шудаанд: тукмаи чома ва гиребон (гав); кисае, ки дар он дору банданд (варшак); бандчинаи чома (шарах); порчае, ки бар зеҳи доман ва гиребони чома мечаспонанд (қитун) ва ғайра.

2.1.4.1.2. Навъҳои чома аз рӯи ранг

Муаллиф дар фарҳанги худ вожаи «**бӯқаламун**»-ро ҳамчун чомае, ки ҳар лаҳза ба ҳар ранг пӯшанд, шарҳ додааст. Вожаи зерин дар фарҳангҳо ба мазмуни гуногун омадааст, аз ҷумла, «**бӯқаламун//бӯқалмун**» ба маънои «номи навъе аз дебои румӣ, ки рангоранг метобад» омадааст [208, 217]. «**Бӯқаламун** – аслан хазандаест аз оилаҳои хазандағони сусмормонанди кишварҳои гарм, ки ранги пӯсташро вобаста ба муҳит ва макон тағйир медиҳанд» [210, 253]. Вале вожаи зеринро Ҳофизӣ Убаҳӣ дар фарҳанги худ «**Тухфат-ул-аҳбоб**» низ ба маънои навъи чома дарҷ намудааст: «**бӯқаламун** – дебои румӣ, яъне чомае бошад, ки ҳар замон ба ранге намояд ва касеро, ки ҳар замон навъе бошад, бӯқаламунаш гӯянд» [212, 40]. Чунин навъи либос дар замони муосир низ машҳур буда, аксарият онро хамеллеон (аз

лотинӣ: chameleon) мегӯянд, ки аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ иқтибос шудааст ва ҳамон хазандаи бӯқаламун дар назар аст.

Ҷомаи сабзро «бахрома» ва чомае, ки ранги зард дорад ва ё кухна шуда зард гаштааст, «**беҳуда**» ном доштааст: «**беҳуда** – чомаеро гӯянд, ки аз ҳарорати оташ зард шуда бошад» [196, 210]. Шакли дигари он бо вожаи **пархуда** шарҳ дода шудааст.

Ҷомаҳое, ки ранги сиёҳу сафед доштаанд, **тахтдор** номида шудааст: «тахтдор – чомаи сиёҳу сафедро гӯянд; ва чомаи хобро низ гуфтаанд» [196, 272].

Ҷомаҳое, ки танҳо аз ранги сафед иборатанд, **тарю** номида мешудааст, вале чомаҳои ранги сиёхро **қатрон** мегуфтаанд: «тарю //тарйӯ – порча ва чомаи сифеди борикро гӯянд» [196, 282]. «Ҷомаи қатрон – чомаи сиёҳро гӯянд, ки дар ошӯро ва таъзиятҳо пӯшанд» [196, 311].

Муаллиф чомаҳое, ки аз рангҳои зард ва кабуд бофта шудаанд, бо ибораи **чодирӣ тарсо** тафсир намудааст: «чодирӣ тарсо – чомае бошад зард ва кабудӣ дарҳам бофта» [196, 333].

Ҷомаҳое, ки танҳо аз ранги сиёҳу сабз иборатанд, **кулопушт** номида шудаанд: «кулопушт – чомае бошад сиёҳу сабз, ки онро аз пашми гӯсфанд бофанд ва бештар мардуми Гелон ва Мозандарон пӯшанд» [197, 386].

Навъи дигари чома, ки бо рангҳои гуногун бофта мешаванд, муаллиф дар фарҳанг онро чунин шарҳ додааст: «**кимхо** – чомаи мунаққашеро гӯянд, ки ба алвони мухталиф бофта бошанд; ба маънии чомаи мунаққашӣ якранг» [197, 397]. Вожаи мазкур хоси забони адабӣ буда, дар фарҳангҳои муосир ба мазмуни дар боло зикршуда омадааст: «кимхо[б] – матои абрешимии нафиси мунаққашӣ рангоранг» [208, 552]; [210, 610].

Муҳаққиқ Набиева Г. В. дар мақолаи худ зери унвони «Инкишофи вожагони сару либос» оид ба истилоҳи «кимхо//кимхоб» овардааст: «таназзули иқтисодиёт дар аввали асри VIII ва ба майдони мухорибаҳои хунин табдил ёфтани территорияи Осиёи Миёна, махсусан Суғд, сабаби муваққатан қатъ гардидани истехсоли шоҳибофӣ мегардад. Аммо аз охири асри X ин навъи хунармандӣ аз нав дар Осиёи Миёна тараққӣ

кардааст. Аз ин рӯ, навъҳои гуногуни матоъҳои абрешимии шаҳру деҳаҳои Самарқанду Бухоро бо номҳои худ дар сарчашмаҳо борҳо зикр ёфтаанд. Яке аз онҳо матои кимхо//кимхоб мебошад, ки асрҳо боз дар байни мардумони Осиёи Миёна истифода мешавад» [104, 42].

2.1.4.1.3. Вожаҳое, ки мавриди пӯшидани ҷомаро ифода мекунанд

Дар фарҳанги «Бурҳони қотей» навъи ҷомаҳое тафсир шудаанд, ки онро табақаҳои гуногуни одамон дар рӯзҳои гуногун мепӯшанд. Масалан, вожаи **чапон**, ки он либоси кӯхна ва фарсудае, ки бечорагон ба бар мекарданд: «**чапон** – либоси кӯхнаи мундарисро гӯянд» [196, 338]. Вожаи мазкур дар забони адабӣ маъмул буда, дар фарҳангҳои муосир он ифодакунандаи либоси пахтанок омадааст: «чапон – либоси пахтаноки болопӯш, ҷомаи пахтанок» [211, 534]. Ҳамчунин, вожаи «мундарис» ҳамчун вожаи арабӣ дар фарҳангҳои муосир ба маънои «либоси кӯхна ва фарсуда» тафсир шудааст [210, 836].

Ҳамин гуна ҷомаҳо бо номҳои **ҷуҳо** (либоси насронӣ), **хатвона**, **хатроя**, **хунбак**, **дала**, **салтақӣ**, (ҷома ва либоси пашминаи дарвешон, фақирон ва қаландарон бошад), **хафтон**, **хафдон**, **хеш**, **шалил**, **шалир**, ки навъе аз чеба ва ҷомаи рӯзи чанг бошад, дар фарҳанги «Бурҳони қотей» қайд шуда, тафсир шудаанд.

Калимаи **дала** дар фарҳанг навъи ҷомае, ки дарвешон бо сабаби аз ҳад зиёд пӯшидан кӯхна ва пора-пора мешавад, шарҳ дода шудааст: «дала – ҷомаи пашмина ва хирқа ва мураққаи дарвешонро низ гӯянд, ки зи он пашмҳо овехта бошад» [197, 35]. Вале вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир номи ҳайвоне, ки аз пӯсти он пӯстин медӯзанд, ифода шудааст: «дала-қоқум; гурбаи ваҳшӣ, ки аз пӯсти он пӯстин медӯзанд» [208, 315]; [210, 402].

Маводи дигаре, ки аз пашм бофта мешавад ва онро бечорагону фақирон ва қаландарон ба бар кунанд, муаллиф чунин шарҳ додааст: «**ҷӯлах** – навъе аз бофтаи пашмина бошад, ки аз он хӯрчин созанд ва мардуми фақир, дарвеш ва қаландарон ҳам пӯшанд» [196, 330] ва онро дар ҷойи дигар муаллиф дар шакли **ҷӯлақ** низ шарҳ додааст [196, 330].

Шарҳи калимаҳо дар фарҳангҳо ба тарзи гуногун омадааст. Муаллиф, агар вожаи «**забун**»-ро ҳамчун навъи либосе, ки дар зери либосҳо пӯшида мешавад, шарҳ дода бошад: «забун – чомаи кӯчаке, ки дар зери қабо пӯшанд» [197, 93], вале вожаи мазкур дар фарҳангҳои дигар маънои «шаҳси бечора ва нотавон»-ро ифода намудааст [208, 428]; [210, 501].

Либосҳое, ки сифати худро гум мекунанду қуҳна мешаванд, муаллиф онҳоро «**сахш**» номидааст. Ба ҳамин монанд вожаи «**шаҳш**» низ дарҷ гардидааст. Дар фарҳангҳои муосир вожаи «шаҳш» ба маънои «қуҳна (оид ба чома, пӯстин ва ғ.) омадааст» [211, 631].

Дар мавриди вожаи **самандар** муаллифи фарҳанг қайд мекунад, ки «самандар – номи чонварест, ки аз мӯйи ӯ чома бофанд ва дар ҳавои гарм пӯшанд, муҳофизати гармо кунад» [197, 171]. Ба ҳамин маънӣ дар дигар фарҳангҳо низ тафсир ёфтааст, ки фикри муаллифи «Бурҳони қотей» тасдиқ мешавад.

Тибқи гуфтаҳои муаллиф вожаи «**шора**» аслан барои мардуми ҳинду маъмул буда, ин навъи либосро аслан занони ҳиндустонӣ ба бар мекардаанд.

Вобаста ба фаслҳои сол пӯшидани **катон** – як навъи чомаро муаллифи «Бурҳони қотей» чунин ба қалам додааст: «катон – навъе аз чома бошад, ки онро аз алаф созанд. Табиати он сарду хушк аст ва пӯшиданаш наҷфи рутубат ва арақ аз бадан мекунад. Гӯянд, агар касе хоҳад, ки бадани ӯ лоғар шавад, дар зимистон чомаи катони нав пӯшад ва дар тобистон чомаи катони шуста. Ва агар хоҳад, ки лоғар нашавад, баръакс, яъне дар зимистон чомаи катони шуста бипӯшад ва дар тобистон нав» [197, 356].

Навъи дигари чома, ки даруни онро ба чойи пахта абрешим пур мекунанд ва аслан, дар рӯзҳои хуноқӣ ба бар мекунанд, дар фарҳанг бо номи «каҷоғанд» мазмуни зер дарҷ шудааст.

Шаклҳои дигари «каҷоғанд» вожаҳои **каҷоғанд**, **каҷоганд**, **каҷоганд**, **каҷоғандиш**, **қазоғанд**, **қазоганд** мебошад, ки дар «Бурҳони қотей» ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ шарҳ дода шудаанд.

Навъи дигари чомае, ки дарвешон пӯшанд, «**камлӣ**» ном дорад, ки муаллифи «Бурҳони қотеъ» онро чома ва бофтаи пашмии бисёр дурушт ва хашан тафсир кардааст [197, 398].

Навъи дигари чома «**лойинӣ**» ном дошта, онро аслан мардуми дарвеш, яъне камбағал ба бар менамудаанд, дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» тафсир шудааст.

Ба ҳамин монанд чомаи «**лак**» низ дарҷ гардидааст, ки онро аслан мардуми русто ба бар менамудаанд: «лак – чома ва латтаи кӯхнаи пора – порашуда ва рахте ва либосе, ки мардуми русто пӯшанд, хоҳ нав бошад ва хоҳ кӯхна» [198, 61]. Зикр бояд намуд, ки калимаи мазкур дар гӯйишҳои ҷанубӣ бо калимаҳои «**лок//лок**» ифода ёфта, маънои «сарулибос, асбобу анҷом, либоси нимдошт ва ғайра»-ро ифода менамояд [194, 419]. Дар фарҳангҳои муосир низ вожаи мазкур дар шакли лак//лок ба ҳамин маънӣ шарҳ дода шудааст [208, 591]; [210, 710].

Лабода навъи чомае бошад, ки вақти боридани борон пӯшида мешавад. Муаллифи фарҳанг онро чунин шарҳ додааст: «**лабода** – ба маънии лабод аст, ки чомаи боронӣ бошад» [198, 54]. Ин вожа дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» дар шакли лабод (калимаи арабӣ) ба маънои «чомаи боронии намадӣ» тафсир шудааст [210, 705].

Таъкид бояд кард, ки муаллифи фарҳанг вожаи «**хилъат**»-ро хеле фаҳмо ва равшан шарҳ додааст, ки чунин шарҳро фарҳангҳои пасин дар пайравӣ аз он карданд. Муаллифи фарҳанг таъкид кардааст, ки хилъат тухфае мебошад, ки онро касе (хусусан шоҳон ва умаро) аз тани худ кашида ба каси дигар медиханд. Тафсирҳои фарҳангхоро муқоиса карда, маълум мешавад, ки **хилъат** ин чомаи дар тан пӯшидае мебошад, ки онро касе инъом кардааст.

Як навъи чома **намад** номида мешудааст, ки ба вақти борон мепӯшанд: «намад – чомаеро гӯянд, ки аз порчаи хашин сохта бошанд; ва ҳам чизест, ки ба вақти борон онро бар сар мекашанд ва боронӣ гӯянд» [198, 332]. Вожаи «намад» дар замони муосир маъмул буда, дар «Фарҳанги забони

точикӣ» чунин омадааст: «намад – порчаест, ки аз пашми дағал тайёр карда мешавад ва аз он кулоҳу чома, фарши хона ва ғ. месозанд» [208, 830].

Инчунин, навъи чомаҳое, ки барои химоя намудани худ дар рӯзҳои чанг мепӯшиданд, муаллиф онҳоро, аз қабилӣ: **дидаи гов, дев, девчома, ғадр, гулола, ғадрак, қазоганг, кавач, багтар** ва ғайра дар фарҳанги худ чамъоварӣ намуда, шарҳ додааст.

2.1.4.1.4. Навъҳои чомае, ки вобаста ба ҷойи истехсолшон номгузорӣ шудаанд

Дар фарҳанги «Бурҳони қотъ» вожаҳои ифодакунандаи навъи чомаҳое дарҷ гардидааст, ки онҳо ба шаҳрҳо ва кишварҳои гуногун мансуб мебошанд, ки дар он ҷо истехсол шудаанд ва номи худро аз ҳамон шаҳр ё кишвар гирифтаанд. Масалан: «Сомир – номи ҷойест, ки дар он ҷо порчаи тунуки бисёр латиф бофанд ва **чомаи сомирӣ** мансуб ба он ҷост» [197, 126].

Инчунин, чомаҳо бо номҳои **сақирлот, қарқубӣ, кулопушта, курдин, ваш, румӣ, шуштар** ва ғайра зикр шудаанд.

Сақирлот – он чомае бошад пашмин, ки дар мулки Фаранг мебофанд ва дар мулки Рум ҳам бофта мешавад [197, 161].

Қарқубӣ – навъе аз чома аст, ки дар Ироқи Араб бофанд [197, 329].

Кулопушта – ба маънии кулопушт аст, ки чомаи шоли кӯтоҳи мазандаронӣ ва гелонӣ бошад [197, 386].

Курдин – ба маънии курдӣ бошад, ки чомаи пашмин аст; ва гилему палосро низ гӯянд [197, 410]. Яъне чомае, ки дар Курдистон истехсол мешавад ва чомаи хоси қавмияти этникии курдро *курдин* гӯянд.

Ваш – чома ва бофтае ҳам ҳаст абрешумӣ, ки онро атласи вашӣ ва дебои вашӣ мегӯянд [198, 176-177]. Ваш номи шаҳре дар Туркистон будааст. Дар фарҳангҳои муосир ин вожа чунин шарҳ ёфтааст: «ваш[ш]ӣ – навъе аз матои абрешумии гулдор, ки онро атласи вашӣ ҳам меномиданд ва гӯё дар Ваш ном шаҳри Туркистон мебофтаанд» [208, 230]; [210, 274].

Румӣ – навъе аз чома ҳам ҳаст [198, 289]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир бошад, ба маънои «аҳли Рум; сохташуда дар Рум» омадааст [209, 151]; [211, 173].

Шуштар – номи шаҳре, ки чомаи шуштарӣ мансуб ба он ҷост [198, 305] ва «Шустар//Шуштар – номи шаҳре дар Хузистони Эрон, ки дар санъати бофандагӣ машҳур будааст; ва ҳарире, ки дар Шустар бофта мешавад, шуштарӣ номида мешавад».

2.1.4.1.5. Вожаҳои ифодакунандаи рангзании чома

Масолеҳи дигари соҳаи дӯзандагӣ, ки дӯзандагон барои ранг намудани либос ё пойафзор аз он истифода мебардаанд, муаллиф онро дар фарҳанг бо калимаи **сикоҳан** тавзеҳ додааст: «сикоҳан – ранги сиёҳеро гӯянд, ки аз сирка ва оҳан тартиб диҳанд ва бад-он чома ва чизҳои дигар ранг кунанд. Ва бештар кафшдӯзон ба ҷиҳати ҷарм ранг кардан созанд» [197, 163]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир низ ифодакунандаи ранги сиёҳ буда, чунин омадааст: «сикоҳан//сакоҳан – ранги сиёҳе, ки аз сирко, хокаи оҳан ва пӯсти анор тайёр карда, барои ранг кардани либос, ҷарм ва ғ. ба кор мебаранд» [209, 236]; [211, 243].

Аз моддаҳои луғавии фарҳанги «Бурҳони қотеъ» маълум мегардад, ки дар гузашта намудҳои гуногуни ашё ва растаниҳо мавҷуд будаанд, ки барои рангубор намудани навъи либос (чома) истифода мешудаанд. Вожаи «**рӯнос**» аз зумраи гиёҳи маъруфи ҳамон аср ба ҳисоб мерафт, ки аз он ранги сурх ҳосил намуда, барои ранг намудани либос ва абрешум истифода мебарданд: «рӯнос – гиёҳест маъруф, ки бад-он чома ва абрешум ва амсоли он ранг кунанд» [197, 81]. Дар фарҳангҳои муосир омадааст, «рӯнос» решаи гиёҳе аст, ки аз он ранги сурх тайёр карда мешавад: «рӯнос – решаи як навъ гиёҳе, ки аз он ранги сурх омода месозанд» [211, 180].

Ба ҳамин монанд вожаи **баштурағ** ва **баёна** мебошад, ки муаллиф онро ҳамчун гиёҳе, ки барои ранг намудани чома кумак мерасонад, шарҳ додааст: «**баштурағ** – ва он гиёҳе бошад, ки бад-он чома ранг кунанд [196, 181].

Баёна – он чизе бошад, ки бад-он чизҳо ранг кунанд [196, 204].

Аз шарҳи муаллиф бармеояд, ки дар гузашта абзори махсуси чорӯбмонандро, ки бофандагон бо он махсули дасти худро рангубор менамуданд, «**самар**» меномидаанд: «самар – дастафзорест чулохагонро – ва он монанди чорӯбе бошад, ки бо он оҳор бар тораи чома моланд» [197, 170].

Калимаҳои **сима**, **ғарвош**, **куранд**, **андам**, **кочира** низ айнан мазмуни дар боло зикршударо ифода намудаанд, ки чунин вожаҳо дар забони адабии муосир роиҷ нест [197, 172]. Яъне, сима, ғарвош ва куранд низ асбоб ё дастафзоре мебошанд, ки хунармандон бо онҳо кор мекарданд, асосан барои об ё оҳарпошӣ истифода мешуданд, ки имрӯз онро чӯткаи нарм меноманд.

Инчунин, дар соҳаи бофандагӣ шахсе, ки ба хунари рангуборнамоӣ машғул аст, муаллиф онро «**шӯймол**» номидааст: «шӯймол – шахсеро гӯянд, ки оҳор ва ош бар тори чомае, ки мебофанд, бимоланд» [197, 239].

2.1.4.1.6. Вожаҳои ифодакунандандаи абзори шустани чома

Чомашӯй касе аст, ки ба шустани чома машғул аст. Ин навъи шуғл дар гузашта хеле роиҷ будааст ва он бо вожаи **гозур** (гозурон) ва гунаи он **козур** маъруф аст. Дар фарҳанги «Бурҳони қотей» вожаи гозур истифода шудааст, аммо ҳамчун моддаи луғавӣ шарҳ наёфтааст. Ғайр аз вожаи гозур, инчунин, вожаи **даққоқ** (даққоқон) низ ба ҳамин маъно истифода шудааст. Барои чомашӯй асбобу абзорҳое заруранд, ки козурон, яъне гозурон аз онҳо истифода кунанд. Номи чунин абзорҳоро муаллифи фарҳанг тафсир намуда, чӣ гуна истифода шудани онҳоро шарҳ додааст. Намуди асбоб ва ё чӯбе, ки барои кӯбидани чома истифода мебуданд, ба тарзи зерин сабт гардидааст: «**куданг** – чӯбе бошад, ки гозурон ва даққоқон чомаро бад-он даққоқӣ кунанд» [197, 361]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» омадааст, ки либосшӯй ё ин ки шустагар ба воситаи ин чӯб маторо зада пардоз медихад, ки ҷойи ин вожаро айни ҳол калимаи **савачӯб**

гирифтааст: «кудунг – кӯбаи чӯби калон, ки пардозгарон ва шустагарон маторо бо вай зада пардоз меоданд» [210, 632].

Ба ҳамин монанд вожаҳои **куданга**, **кудин**, **кудина**, **кулӯтак**, **фадранг** низ омадааст, ки муаллифи фарҳанг онҳоро абзори аз чӯб сохта муаррифӣ намуда, бо ишораи «чӯбе бошад, ки гозурон ва даққокон ҷомаро бад-он даққокӣ кунанд» тафсир намудааст. Вале зикр бояд кард, ки ҳар яки ин абзорҳо вазифаи гуногуни худро доштаанд. Масалан, **кудина** барои суфта кардани ҷомаҳои навбофта, **фадранг** барои тоб додан ва биафшондани ҷома вақти шустан ва ғайра, ки дар фарҳанг тафсири онҳо оварда шудааст.

Зикр бояд кард, ки теъдоди вожаҳои мавҷуданд, ки шаклҳои бунёдии худро то кунун нигоҳ доштаанд. Маводе, ки барои шустани либос истифода мебарданд, муаллиф онро **зичоч** номидааст: «зичоч – он сифед мебошад ва ба ҷои собун кор мефармоянд ва ҷома ва чизҳои дигар бад-он шӯянд» [197, 251]. Қайд намудан зарур аст, ки вожаи мазкур мавриди корбурд қарор надорад ва ҷои онро вожаи «собун», ки муаллифи «Бурҳони қотеъ» низ истифода намудааст, гирифтааст. Аммо вожаи «собун» ҳамчун моддаи луғавӣ дар «Бурҳони қотеъ» зикр нашудааст.

Ҳамзамон, дар ҳамон даври замон мардум барои шустани либосу ҷома аз беҳи гиёҳҳои махсус, аз қабилҳои **канасти ё канашту** истифода мекардаанд, ки муаллиф дар фарҳанг онҳоро чунин овардааст: «канасти – он гиёҳест, ки бо беҳи он ҷома шӯянд»; «канашту – гиёҳеро низ гӯянд, ки бад-он ҷома шӯянд» [197, 403]. Вожаҳои «канашту» дар фарҳангҳои муосир низ зикр шудааст: «канашту – гиёҳе, ки бо беҳи он ҷомашӯӣ мекардаанд, ушнон» [208, 537], [210, 592].

2.1.4.2. Почома ва навъҳои он

Дар баробари вожаи «ҷома», ки дар боло зикри он рафт, вожаи «почома» низ аз ҷониби муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ба тафсил тафсир шудааст, ки онро низ ҳамчун маводи тайёри бофандагӣ тасниф намудем. Мавсуф «почома»-ро дар фарҳанги худ чунин шарҳ додааст:

«**почома** – шалвор ва тунбонро гӯянд» [196, 212]. Дар фарҳангҳои муосир «почома» ба маънои «эзори занона» омадааст [211, 117].

Дар «Бурҳони қотъ» шакли дигари он ба таври «**пойча**» низ сабт шуда, монанд ба вожаи почома буда, дар ин ҷо қисмҳои онро шарҳ додааст: «**пойча** – тунбон ва шалвор бошад ва онро ба арабӣ ричлон хонанд» [196, 219]. Дар фарҳангҳои муосир вожаи мазкур чунон ишора карда шудааст: «пойча// поча – қисми поёни шалвор ё эзор, ҳар ду даҳонаи шалвор ва эзор аз тарафи поён; эзорпоча» [209, 78]; [211, 110]. Вожаи мазкур дар замони муосир мавриди истифода қарор дошта, онро дар шакли «эзорпоча ё поча» ном мебаранд.

Муаллифи фарҳанг номҳои дигари почомаро шарҳ дода, ҳатто дар баъзе маврид аз ҷониби кӣ пӯшида шудани онҳоро таъкид кардааст, аз он ҷумла: **тунбон, зарчома, изор, шалвор**: «тунбон – зарчома, изор ва шалворро гӯянд умуман; тунбони ҷармӣ куштигиронро хусусан» [196, 291]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» калимаи «тунбон» ба маънои «шалвор» омадааст [209, 376]. Шакли дигари «тунбон» **тубон** аст, ки онро гӯштингирон пӯшанд ва муаллифи фарҳанг онро бо мазмуни зер овардааст: «**тубон** – тунбони ҷармӣ, ки куштигарон пӯшанд» [196, 298]. Ба ҳамин маъно дар фарҳангҳои муосир низ дарҷ гардидааст [209, 376]; [211, 354].

Навъи дигари почома **шалвор** аст, ки дар «Бурҳони қотъ» ба маънои эзор ва тунбони почакутоҳ шарҳ дода шудааст [197, 228]. Дар фарҳангҳои муосир «шалвор» низ ба маънои «эзор; шим» омадааст [209, 562]; [211, 622].

Бояд қайд намуд, ки вожаи мазкурро дар гӯйишҳои ҷанубӣ «эзор ё шолвор» низ ном мебаранд, ки ҳам занон ва ҳам мардон аз он истифода мебаранд: «эзор//изор – эзор, шолвор; лозимӣ, пойчома» [194, 942].

Дар ифодаи вожаи «шалвор» мурағибони «Шеваи ҷанубӣ забони тоҷикӣ» қайд намудаанд, ки «Калимаи «шалвор» дар бештари лаҳҷаҳои шимолии тоҷикӣ дучор меояд. Аз ҷумла, дар лаҳҷаҳои Конибодом он навъи эзореро ифода менамоянд, ки ба даҳони пояш резин мегузаронанд ва

онро бачагон (хар ду чинс) пӯшида метавонанд. Мувофиқи ҳамин ҳоло бриджаи русиро низ «шалвор» мегӯянд» [114, 155].

Изори нодӯхтаро **фута** меномиданд [198, 316]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир якчанд мазмунро ифода намудааст: «фута//фӯта – 1. миёнбанде аз матоъ, ки чузъи либоси сӯгвории занон дар маросими азо мебошад. 2. дасторча. 3. рӯймол» [209, 449]; [211, 413]. Дар тафсири он муаллифи фарҳанг вожаи **лунгро** истифода намудааст, ки дар забони муосири тоҷикӣ бо калимаи лунгӣ ифода меёбад. Вожаи фӯта дар гӯйишҳои чанубӣ ба маънии «фӯта, камарбанд, яккабанд» дарҷ шудааст [194, 733]. Калимаи лунг бошад, дар гӯйишҳои чанубӣ дар шаклҳои «лннгӣ//лунгӣ (Вк., Чк., Қ.) – рӯймоли сари занон» шарҳ дода шудааст [194, 425]. Бояд қайд намуд, ки ин вожа дар фарҳангҳои муосир ба маънии изор корбурд нашудааст. Вале фӯта гуфта, либосеро (шарф) гӯянд, ки дар гардан ҳамоил кунанд, ба монанди сала фӯта кардан. Матои сала, одатан, якранг буда, дарозии он аз 2 метр иборат аст.

Ғайр аз вожаҳои дар боло зикршуда муаллифи фарҳанг ҳангоми тафсир вожаи **изорро** истифода бурдааст. Вале ин вожа чун моддаи алоҳидаи луғавӣ шарҳ дода нашудааст. Аз тафсири вожаҳо маълум мегардад, ки изор номи умумӣ барои **шалвор** ва **фӯта** мебошад.

Аз вожаҳои марбут ба почома ва навъҳои он, ки 8 навъи онро дар фарҳангнома вохӯрдан мумкин аст, вожагони «почома, пойча, зарчома, изор, шалвор, тунбон» ба маънои худ дар забони муосири тоҷикӣ роиҷ буда, «фута» на ба маънои изор, балки дар ифодаи мафҳуми камарбанд (яккабанд) боқӣ мондааст.

2.1.4.3. Палос ва навъҳои он

Вожаи дигаре, ки ҳамчун номи маводи тайёри бофандагӣ тасниф намудем, **палос** мебошад. Дар фарҳанги «Бурҳони қотей» **палос** ва навъҳои он тафсир шудаанд.

Вожаи «**палос**» дар фарҳанг ба чанд мазмун, яке ҳамчун либосе, ки дарвешон мепӯшанд, дигар ин ки пашминае бошад, ки дар рӯйи хона густурда мешавад, маънидод шудааст: «палос – маъруф аст, ки пашминае

бувад ситабр, ки дарвешон пӯшанд; ва пашминаи густурданӣ бошад, яъне чочим» [196, 244]. Вожаи зерин дар фарҳангҳои муосир ба мазмуни гилем, фарш, ки аз пашм ё ришта тайёр карда мешавад, омадааст [209, 21]; [211, 64]. Ин вожа то кунун дар забони мардум бо маънии худ роиҷ аст.

Ба ҳамин монанд дар фарҳанг якчанд вожаи марбут ба **палос**, аз кабили **тивосӣ**, **чочим**, **зелуча**, **қоли** шарҳ дода шудааст: «тивосӣ – фарши мунаққашро гӯянд монанди қоли ва гилем ва палоси алвон» [196, 297].

Чочим – палосро гӯянд; ва фарше бошад, ки онро аз намади алвон дӯзанд [196, 308].

Зелуча – палос ва гилеми кӯчакро гӯянд, хамчу бӯқ ва бӯқча ва сандук ва сандукча ва амсоли он [197, 115].

Тибқи шарҳи муаллиф хунари бофандагӣ бештар дар Кашмири Ҳиндустон ва Қоину Кӯҳистон ривочу раванқ ёфта, гилему қолину палосро дар он ҷо мебофтаанд. Вожаҳои вобаста ба навъҳои гилем дар фарҳанги «Бурҳони қотей» на он қадар зиёданд.

Вожаи **гилем** дар фарҳанги «Бурҳони қотей» хеле зиёд истифода шудааст. Муаллифи фарҳанг ҳуди вожаи «гилем»-ро тафсир намуда, таъкид мекунад, ки гилем ҳам навъи пӯшиш, яъне либос ва ҳам навъе аз палос аст, ки бар фарш гузоранд [198, 324]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» низ ба ҳарду маъно шарҳ дода шудааст [208, 263]. Аммо дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» он танҳо ба як маъно тафсир шудааст: «гилем – навъе аз палоси пашмин ё нимпашмин, ки ба фарши хона, кат, суфа ва ғ. густурда, бар рӯяш менишинанд, қолини бепат; қолин» [210, 321] шарҳ дода шуда, ба маънои чома ё либос тафсир нашудааст.

Вожаи дигаре, ки ба маънои «гилем» истифода мешудааст, вожаи **шол** мебошад. Муаллифи фарҳанг таъкид мекунад, ки **шол** дар асл ба маънии гилем аст [198, 303]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» «шол» ба маънои «гилеми хурди пашмин; матои пашмин» омада бошад, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» он бо ду мазмун шарҳ дода шудааст: «шол – 1. матои дастибофти дағал аз пашм. 2. палоси дастибофти пашмин, гилеми пашмин» [209, 596]; [211, 651]. Дар гӯйишҳои чанубии забони тоҷикӣ шол

хам ба маънии «шол, гилеми хурди пашмӣ ва пахтагӣ» ва ҳам ба маънии «рӯймоли пашмин (сарбанди занон)» оварда шудааст [194, 924]. Дар минтақаҳои кӯхистони тоҷик ва дар тамоми Варорӯд шол ва намад маъмултарин гилеми миллие буд, ки дар қатори қолинҳо онҳоро бо гулу накшҳои аҷиб аз мӯи бузу гӯсфанд мебофтанд. Ин навъи ҳунар дар ақвоми турктабор ҳам ривоч дошт.

Дар баробари вожаи «гилем» вожаи «қолиӣ//қолин» низ қайд шудааст, ки он низ ба маънои **палос** корбурд мешавад. Аммо зикр бояд кард, ки муаллифи фарҳанг вожаи **фаршро** низ ба маънои палос кор бурдааст. Аз он ҷумла, «қолин»-ро як намуди «фарши пашмини гаронбаҳо» таъкид намудааст: «қолиӣ ва қолин – навъе аз фарши пашмини гиронбаҳо, ки дар вилоят бофанд [198, 316]. Дар фарҳангҳои муосир «қолин//қолиӣ» ба маънои «гилеми пашмини патнок» шарҳ дода шудааст [209, 698].

Пуштбаст – гилеме ё шоле бошад, ки барзигарон ва боғбонон чизе дар он ниҳанд ва бар пушт банданд [196, 240]. Дар лаҳҷаи ҷанубии тоҷикӣ онро локӣ гӯянд, ки мардон ҳангоми ба коре рафтан дар он нон ё дигар навъи хӯрдани гузошта, ба миён банданд.

Ҳамчунин, муаллифи фарҳанг вожаи «самотин»-ро тафсир намуда, баён намудааст, ки он низ номи як навъ палос ё қолин мебошад [198, 301]. Дар замони муосир низ гилему қолинҳо вобаста ба ҷойи истиҳсол ва нақшу нигорашон номгузорӣ шудааст, яъне ин анъана то имрӯз низ идома дорад.

2.1.4.4. Навъҳои гуногуни ҷуволбофӣ

Ҷуволбофӣ яке аз самтҳои дигари ҳунарҳои мардумии соҳаи бофандагӣ ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ, дар фарҳанги «Бурҳони қотей» вожаҳои марбут ба ин самт низ аз мадди назари муаллифи он дур намонда, як миқдори онҳо тафсир шудаанд.

Пеш аз ҳама, вожаи «ҷувол» то имрӯз дар забони адабии тоҷик маъмул буда, онро бештар деҳқонон барои ҷамъоварии ҳосил истифода мебаранд ва дар фарҳанг чунин омадааст: «ҷувол – он зарфе бошад аз пашм бофта, ки чизҳо дар он кунанд» [196, 327].

Қайд бояд намуд, ки муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» «чувол»-ро ҳамчун зарфе, ки аз пашм тайёр карда мешавад, тафсир намудааст. Вале ин навъи чувол дар замони муосир камчин буда, он аз матои сафеди мустаҳкам дӯхта мешавад. Аммо дар баъзе деҳаҳои кӯҳистон то имрӯз аз бузмӯй чувол мебофанд.

Ба ҳамин монанд вожаҳои **чубол, хим, ғарора ва ниҳинч** ҳаммаъноӣ «чувол» мебошанд, ки дар фарҳанг омадаанд.

Аммо мувофиқи тафсири муаллифи фарҳанг агар чубол ва ниҳинч аз мӯй ва пашм бофта шавад, хим ва ғарораро аз ресмони пахта тайёр мекунанд.

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» вожаи «чашма» ба ду маъно шарҳ дода шудааст. Яъне, ҳамчун «сӯрохи сӯзан» ва дигаре «чуволдӯз». Аммо дар фарҳангҳои дигар ба маънои чуволдӯз шарҳ наёфтааст.

Аз шарҳи муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» маълум мегардад, ки ҳаммаъноӣ чуволдӯз вожаи чашма низ будааст. Вожаи чуволдӯз харчанд дар мавриди шарҳи вожаи чашма истифода шудааст, аммо ҳамчун моддаи алоҳида тафсир нашудааст.

2.1.4.5. Вожаҳои ифодакунандаи бурёбофӣ, сабадбофӣ, зарфбофӣ

Яке аз самтҳои дигари бофандагӣ «**бурёбофӣ**» мебошад, ки ин ҳунар низ дар гузашта ривочу равнақ пайдо намуда буд. Мардум бурёро ба ҷойи гилему палос ё ин ки аз зери онҳо истифода менамуданд, ки он намиро нагузаронида, хонаро гарм нигоҳ медошт. Бинобар ин дар гузашта ва имрӯз низ аз решаву танаи гиёҳҳо ва наждаи дарахт асбобу анҷоми рӯзгор мебофанд.

«**Бӯрө**»-ро дар гузашта ҳамчун ашёи бофта дар зери гилем истифода менамудаанд, ки дар замони муосир роиҷ нест ва ҷойи онро масолеҳи тайёри аз матоъ дӯхташуда ё бофташуда гирифтааст.

Вожаҳои **биёнак, пиёзак, гира, рах, рух, кух, лух, шакиш, ғапак, ғеша, кавалон, хашан, лодина, ғалита** номи гиёҳҳоианд, ки аз онҳо дар гузашта чувол, сабад ва бурё (ҳасир) мебофтанд. Дар «Бурҳони қотеъ» ин калимаҳо

хамчун номи алафҳо (гиёҳҳо) тафсир ёфта, аз онҳо сохта ё бофта шудани ҷувол, ҳасир (бурё) ва монанди ин шарҳ дода шудаанд.

Ғайр аз вожаҳои болозикр, ки ҳамчун маводи луғавӣ шарҳ ёфтаанд, инчунин, вожаҳои дигаре низ мавҷуданд, ки хангоми тафсири вожаҳо истифода шудаанд. Ба ин қабил вожаҳо дохил мешаванд: **най, барги хурмо, чӯб, ҳасир, бед**, ки аз ин навъи растаниҳо низ зарфҳо ва сабадҳою ҷувол ва ғайра бофта (сохта) мешудаанд.

Вожаҳои болозикр дар фарҳангҳои муосири забони тоҷикӣ низ ба ҳамин маъноҳо шарҳ ёфтаанд.

Самтҳои ҳунари бофандагӣ васеъ буда, яке аз онҳо бофидан ё сохтани табак ва сабад аз химчай бед мебошад. Муаллифи «Бурҳони қотей» вожаҳои «**чаббин ва чуппин**»-ро ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ ба маънои табақе, ки аз чӯби бед бофта шавад, шарҳ додааст. Дар фарҳангҳои муосир ин вожа ба маънои сабади табакмонанд тафсир шудааст.

Бояд зикр намуд, ки дар забони тоҷикӣ калимаи «сабад» серистеъмол аст. Ҳунари аз химча, навда, чих//чиғ ва ғайра бофтани табак, сабад ва ғ. мавсимӣ буда, дар байни мардум шуҳрату эътибори хоссаи ҳудашро дорад ва шахсоне, ки ба ин ҳунар машғул ҳастанд, аслан дар деҳаҳои кишварамон истиқомат менамоянд ва мудом маҳсули дасти худро пешкаши аҳоли менамоянд. Сабадҳои бофташударо барои гузоштани навъҳои нон, мева ва ғ. дар рӯзгор истифода мебаранд.

Инчунин, зарфҳои низ вучуд доштанд, ки аз ҳасир (бурё), барги хурмо бофта мешудаанд, ба монанди **занбил//занбир, кӯбин, кӯробин**, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотей» чунин шарҳ дода шудаанд: «**занбил** – ба маънии занбир аст, зарфе бошад аз ҳасир бофта, ки чизҳо дар он ниҳанд ва аз ҷое ба ҷое баранд» [197, 106]. Дар фарҳангҳои муосир «занбил» ба маънои халтаи чармии гадоён ва сабади аз химчаҳо бофтаи дудафта низ шарҳ ёфтааст [208, 436]; [210, 507].

Дар «Бурҳони қотей» сабад ё зарфе, ки ду даст ба он бофта шудааст, «**занбир**» дарҷ шудааст.

Вожаҳои «**кӯробин ва кӯбин**»-ро муаллифи фарҳанг шарҳ дода, зикр мекунад, ки онҳо зарфе бошанд монанди каффаи тарозу, ки аз барги хурмо ё аз най бофанд ва устодони равшангар мағзҳои кӯфтаре дар он кунанд ва дар танги тир ниҳанд, то равшан аз он барояд [197, 408]. Дар фарҳангҳои муосир он танҳо ба маънои «**кӯба, болғаи чӯбини ҷомашӯй**» тавзеҳ ёфтааст [208, 579]; [210, 640].

Ҳамчунин сабад, чуволмонанд, табақ ва бурё, ки аз химчаҳо ва чӯбу най ва барги хурмо ва ғайра бофта мешуданд, аз ҷониби муаллифи фарҳанг бо моддаҳои луғавии зерин тавзеҳ шудаанд; **нӯпон** – сабадери гӯянд, ки аз бед бофта бошанд»; **халив** – сабадери гӯянд, ки аз чӯбу най бофанд ва чизҳо дар он кунанд; **ҳастара** – чуволмонандери гӯянд, ки аз чӯбу най бофта бошанд ва бар пушти улоғ гузоранд ва бад-он хишту очур ва хок ва амсоли он кашанд; **ҷаҷ** – табақе бошад, ки аз чӯб бофанд ва бад-он ғалла бар бод диҳанд; **фадра** – бӯрӯе бошад, ки аз барги хурмо ва ғайра бофанд ва бар болои чӯбҳо ва парворҳои сакфи хона андозанд ва хоку гил бар болои он рехта хок бияндоянд.

2.1.4.6. Матоъ ва навъҳои он

Матоъ асосан аз абрешим бофта мешавад ва ҳамчун маводи тайёр барои дӯхтани либосҳои гуногун истифода мешавад. Либосҳои аз матоъҳои гуногун ва нозуку рангини мунаққаш тайёршударо муаллиф бо вожаҳои гуногун, аз қабилҳои **дебо, парно, парнӯ, парнун, парниён, рағза, сермон, сайфур, шор, шарб, шавӣ** ва ғайра шарҳ додааст. Чунин калимаҳо имрӯз мавриди корбурд қарор надоранд.

Дебо ё **дебоҳ** матои нафиси қиматбахое мебошад, ки аз абрешим тайёр карда мешавад. Ин вожа дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» дар шакли **дебах** омада, навъҳои гуногуни он низ шарҳ дода шудаанд: «**дебах** – муҳаффафи **дебоҳ** аст, ки навъе аз кумоши абрешимии гиронбаҳо бошад» [197, 51].

Ба ҳамин монанд вожаҳои **сермон, парно, парнӯ** ва **парнун** тафсир шудааст. Доир ба вожаи «парниён» дар «Бурҳони қотеъ» тафсири муфассале дода шуда, зикр мегардад, ки **парниён** харир ва дебои чинии

мунаққаши дар ниҳояти латофат ва назокатро гӯянд. Ҳамчунин, муаллифи фарҳанг ба он ишора меунад, ки баъзе гӯянд чомаи размии Рустами Зол буда, аз пӯсти паланг дӯхта будаанд ва шакли сад дар садӣ дар он марқум шуда будааст [196, 233]. Дар фарҳангҳои муосир вожаи **парниён** ҳамчун навъи матоъ тафсир шудааст [209, 38];[211, 76]. Ҳарчанд номи ин матоъҳо бо ин вожа имрӯз корбурд нашавад ҳам, вале дар назму насри шоирону адибони тоҷик бо ҳамин ном, яъне парниён қофиябандӣ шудааст. Масалан, устод Рӯдакӣ мефармояд:

«Қўйи Ому бо ҳама паҳноварӣ,
Зери пояш парниён ояд ҳаме».

Муаллифи фарҳанг моддаҳои луғавии «**мирдинӣ**» ва «**шор**»-ро ҳамчун бофта ва чодирӣ бағоят нозук ва рангин, ки бештар занон аз он либос кунанд, шарҳ додааст [197, 197].

Шарб – чинсе бошад аз катони нозук ва рақик, ки бештар дар Миср бофанд ва акобиру бузургони он чо бар сар банданд ва он бисёр латиф ва гиронмоя аст [197, 216].

Дар замони муосир ҳарчанд ин вожаҳо корбурд нашавад ҳам, вале чунин навъи матоъ бо номи *шифон* маъруф аст, ки он бисёр ҳам нозуку харир буда, занон перохани гуногун медӯзанду мепӯшанд. «**Шарб**»-ро дар Миср бофанд ва мардуми он чо ба сар банданд ва «**рағза**»-ро дар Бадахшон ва Кашмир пӯшанд, шарҳ медиҳад муаллифи фарҳанг.

Рағза – патуро гӯянд – ва он навъе аз либос аст, ки аз пашми гӯсфанд бофанд ва мардуми Бадахшон ва баъзе аз мардуми Кашмир пӯшанд [197, 70]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин омадааст: «рағза – матои дурушти дастӣ бофташудаи шол, ки аз он деҳқонон либоси корӣ медӯзанд» [211, 142]. Дар лаҳҷаи бадахшони забони тоҷикӣ ва забонҳои бадахшонӣ, суғдии яғнобӣ вожаи «рағза» ханӯз ҳам серистеъмол буда, ба ҳамин маъно корбурд мешавад [172, 123]. Вожаи «рағза»-ро мурағбатҳои «Шеваи чанубии забони тоҷикӣ» Р. Л. Неменова, Ғ. Қўраев чунин тавзеҳ додаанд: «рағза//рғза (в-к., к.) – матои носуфта, дуруште, ки аз пашми уштур, гӯсфанд ва умуман ҳайвонот тайёр карда мешавад» [114, 162]. Дар

лахчаҳои водии Зарафшон низ ин вожа роиҷ мебошад (масалан, эзори рағза).

Ҳамчунин, дар фарҳанг вожаҳои «сайфур» ва «махмал» бофтаи абрешимии бисёр латиф тафсир шудааст. Дар мавриди «махмал» қайд кард, ки дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои «матои нафиси патдори якранг ва гулдор» [208, 659] омада бошад, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» он ифодакунандаи матои абрешимӣ ё нахӣ омадааст: «махмал – порчаи нафиси нахӣ ё абрешимӣ, ки пати нарм дорад, бахмал» [210, 774]. Вожаи мазкур дар забони муосир хеле маъруф аст.

Лой – навъе аз бофтаи абрешимӣ бошад, ки аз Чин оваранд ва дар Гучарот низ бофанд ва он сода ва алвон ҳар ду мебошад; ва тоӣи коғаз ва чома ва ресмонро ҳам мегӯянд, ҳамчу як лойи коғаз ва як лойи чома ва як лойи ресмон ва ба арабӣ тоқ гӯянд [198, 54]. Дар фарҳангҳои муосир чунин шарҳ дода шудааст: «лой – матои абрешимии гулдор ва ё бегул, ки аз Чин ва Ҳинд меовардаанд» [208, 602]; [210, 725].

Вола – навъе аз бофтаи абрешимӣ бошад; ва хашинаи сифедро низ гӯянд – ва он порчаест сифед ва худранг, ки онро сифед накарда бошанд ва ҳамчунон сифед бофта шуда бошад [198, 169]. Ин вожа дар забони адабии муосири тоҷикӣ ба ин маънӣ корбурд намешавад.

Шаб андар рӯз – навъе аз кумоши абрешимӣ, ки сиёҳу сифед дарҳам бофта [198, 304].

Аз шарҳи муаллиф ба хулосае омадан мумкин аст, ки то имрӯз ин вожаҳо аз байн рафта бошад ҳам, вале чунин навъи матоъҳо вучуд доранд ва онҳо дар истифода ҳастанд. Ба монанди матои сиёҳу сафед ва ё матои мавҷдор, ки абрешимӣ мебошанд.

Хулоса, вожаҳои калимаҳои ҳунармандӣ, баҳусус, бофандагӣ, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» тафсир ва маънидод шудаанд, таркиби луғавии забони тоҷикиро ташкил дода, аз он шаҳодат медиҳанд, ки соҳаи бофандагӣ дар гузашта хеле ташаккулёфта буда, дорои вожаҳои хосе будаанд. Ҳамаи он вожаҳои ба соҳаи бофандагӣ марбутбуда, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» тафсир шудаанд, як-як шарҳ дода шудаанд ва

кисме аз онҳоро бо фарҳангҳои муосир муқоиса намуда, маълум гардид, ки агар бархе аз вожаҳои соҳаи бофандагӣ то имрӯз боқӣ монда, мавриди истифода қарор доранд, аммо қисми зиёди вожаҳои бофандагӣ дар забони имрӯзаи тоҷикӣ қорбаст намешаванд. Албатта, бархе аз вожаҳо марбут ба забони тоҷикӣ нестанд. Вобаста ба таҳлили боло вожаҳои марбут ба бофандагиро ба таври зайл меоварем: а) *вожаҳои, ки номи касбро ифода мекунанд*: **бофанда, бофкор, чӯлох, чӯлоҳа, чӯлах, чашма, чашира, тортан, дебочӣ ва ғ.**; б) *вожаҳои, ки ифодакунандаи номи масолеҳи бофандагӣ мебошанд*: **абрешим, нах, ресмон, пашм, кумола, лос, лоҳ, чағришта, тон, чилла, фалот, тона ва ғ.** в) *вожаҳои, ки ифодакунандаи абзори бофандагӣ мебошанд*: **парвон, почоҳа, чӯбкаш, чӯбакин, мушта, фахлама, чомаҳона, чомадон, шона, кафтарӣ ва ғ.**; *вожаҳои марбут ба маводи тайёршуда, яъне бофташуда*: **чома, почома, дебо, парно, бурё, сабад, чувол ва ғ.**

2.2. Вожагони ресандагӣ

Вожагони касбу ҳунари ин ё он соҳа, омӯхтан ва тадқиқ таҳлил намудани он барои таърихи забон маводи фаровон медиҳад. Ин мавод барои муайян кардани қисмҳои лексикӣ забонамон, аниқ кардани наشري калимаҳои чудогона, дақиқ намудани муносибатҳои калимаҳои тоҷикӣ бо калимаҳои иқтибосшуда, муайян намудани муносибати забоншиносӣ бо илмҳои дигар ва ғайра кумак мерасонад.

Дар бахши мазкур оид ба вожагони ресандагӣ, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотей» тафсир шудаанд, маълумот дода мешавад. Зикр бояд кард, ки тафсири фарҳанги мазкур поре аз зиндагӣ ва касбу кори ниёгонамон дар гузашта мебошад, тавассути вожаҳои гуногун ифода ёфтаанд. Бархе аз он вожаҳо то имрӯз низ дар истифода қарор доранд.

Ресандагӣ яке аз ҳунариҳои қадимӣ ба шумор меравад. Ин касб мисли ҳунариҳои дигар, аз ҷумла, бофандагӣ, дӯзандагӣ, заргарӣ, оҳангарӣ, мӯзадӯзӣ ва ғайра меросӣ буда, наслҳои ҳар як ҳонадон давомдиҳандаи усулҳои ресандагии аҷдодони худ ба шумор мераванд.

Боиси қайд аст, ки бо ин навъи ҳунар, яъне ресандагӣ бештар занону духтарон машғул буда, аз он риштаву ресмон ҳосил менамоянд ва ин ҳунар мудом дар ривочу раванқ қарор дорад.

Дар асоси маводи «Бурҳони қотеъ» вожаҳои зиёде оид ба вожагони ресандагӣ чамъоварӣ шуданд, ки ҳунари мазкур низ ба мисли дигар ҳунарҳо бо даст ва ё асбобҳои махсус анҷом дода шуда, аз маснуот, асбоби меҳнат, ашёи хом ва ғайра иборат буда, он низ дар навбати худ ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешавад:

- вожаҳои марбут ба масолеҳи соҳаи ресандагӣ;
- вожаҳои марбут ба абзори соҳаи ресандагӣ;
- вожаҳои марбут ба маводи тайёри соҳаи ресандагӣ;
- вожаҳое, ки амал ё ҳолати корро ифода мекунанд;
- вожаҳои ифодакунандаи номи касб.

2.2.1. Вожаҳои марбут ба масолеҳи соҳаи ресандагӣ

Масолеҳи асосии соҳаи ресандагӣ «пахта» мебошад, ки аввал пунбадоноро аз пахта чудо намуда, онро барои ресидан омода менамоянд ва дар натиҷаи ресидан аз он ресмонҳои гуногун барои **гулдӯзӣ, зардӯзӣ, кашададӯзӣ, кӯрпадӯзӣ, чакандӯзӣ, қуроқдӯзӣ, куртадӯзӣ** ва амсоли он ҳосил мегардад.

Муаллиф чунин панбаи ҳаллоҷикардашударо дар фарҳанг бо вожаҳои **бандаш, пундаш, пундак, ғож кардан, қола шарҳ** додааст: «бандаш – панбаи ҳаллоҷикарда ва гулӯланамуда бошад ба чихати риштан; нақш кардани симу зар бошад бар наҳчи хос» [196, 193]. Вожаи мазкур дар забони муосири тоҷикӣ мавриди қорбурд қарор надошта, дар фарҳангҳои муосир низ дарҷ нагардидааст. Шакли дигари «бандаш» калимаи «пундаш» мебошад: «пундаш – гулӯлаи панбаи ҳаллоҷикардари гӯянд» [196, 249]. Ба ҳамин маъно вожаи **пундак** тафсир шудааст: «**пундак** – ба маънии пундаш аст, ки гулӯлаи панбаи ҳаллоҷикарда бошад» [196, 249]. Қола низ ҳамин маъноро ифода мекунад: «**қола** – гулӯлаи панбаи ҳаллоҷикарда ва панбае, ки ба чихати риштан фатила карда бошанд» [197, 349]. Дар фарҳангҳои

муосир он ба маънои асбоби хона, чизу чора ва мол, матоъ тафсир шудааст [208, 558]; [210, 618].

Масолеҳи соҳаи ресандагӣ аз якчанд намуди гуногуни ресмони ресидашуда, ресмони хом, ресмони аз гиёҳ тайёркардашуда иборат мебошад, ҳамчун хунари мардумии тоҷикӣ давра ба давра тараққӣ кардааст.

Тибқи шарҳи фарҳангномаҳо ресмонро на фақат аз пахта, балки дар натиҷаи ресидани пашм низ омода менамудаанд ва ин хунари мардумӣ то кунун ҳамчун хунари мардумӣ идома дорад.

Масолеҳи дигари асосие, ки барои риштан (ё ресидан) истифода мешавад, **ришта** мебошад. Онро муаллифи «Бурҳони қотеъ» чунин шарҳ додааст: «ришта – тори абрешим ва ресмон ва он чи онро ришта бошанд [197, 69]. Дар фарҳангҳои муосир «ришта» ба маънои «ресмон, нах» ва «ресида, тобидашуда» омадааст [209, 139]; [211, 166].

Аз масолеҳи хом намудҳои гуногуни ресмон тайёр карда мешавад, ки онро пас аз тобидан мавриди қорбурд қарор медиҳанд. **Пахта** ва **пашм** барои соҳаи дӯзандагӣ масолеҳи хом маҳсуб меёбанд, ки аз онҳо ришта ва ресмон барои дӯхтан тайёр мешавад. Вале **ресмон** ва **ришта** низ маводи тайёр ҳисоб намешавад, зеро ба ришта ё ресмон ягон навъи либос ё чизи дигар дӯхта мешавад, ки он чизи дӯхташуда масолеҳи тайёр ба ҳисоб меравад. Дар фарҳанг муаллиф вожаҳои «**даск**», «**дашк**» ва «**даразмон**»-ро тавзеҳ додааст, ки онҳо як навъи ришта ба ҳисоб меравад: «**даск** – ришта ва ресмони тобидаро гӯянд, ки бар сӯзан мекашанд» [197, 29]; «**дашк** – риштаи тобидаро гӯянд, ки бар сӯзан кашанд; ва ресмони хомро ҳам гуфтаанд» [197, 30]; **даразмон** – ришта ва ресмони тофтаре гӯянд, ки дар сӯзан кашанд [197, 16].

Аз шарҳи боло маълум мегардад, ки муаллиф ресмонро ба ду навъ чудо мекунад: яке ресмони хом ва дигаре ресмони тобида, яъне тайёр.

Ресмони хом: Навъи ресмонҳое ҳастанд, ки барои риштан бар дук печонида мешавад, ки ин навъи ресмон ба гурӯҳи ресмони хом дохил мешавад. Чунин навъи ресмонҳоро муаллиф дар фарҳанг бо номҳои

бангара, пӯса, чафруста, чафраста, чағриста, кисана ва ғайра овардааст, ки ин гурӯҳи вожаҳо дар забони адабии муосири тоҷикӣ корбурд намешаванд.

Дар вақти тафсири ин вожаҳо муаллифи фарҳанг таъкид мекунад, ки инҳо навъи ресмоне мебошанд, ки дар вақти риштани панба ва дук мепечанд.

Навъи дигари ресмони хом **зағӯта** (зуғӯта) мебошад, ки дар «Бурҳони қотеъ» чунин дарҷ гардидааст: «зағӯта – гурӯҳаи ресмони хом, ки бар дук печида шавад» [197, 100]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънои чӯби ресмони печонидашуда омадааст: «зағӯта – 1. чӯби миёнсӯрохи лабдори ғалтакмонанд, ки бар вай ресмони риштаро мепечонанд; найчаи бофандагӣ. 2. ресмони дар чунин чӯб печонда» [210, 502]. Инчунин, зуғӯта (зағӯта) гуфта, як навъ рустании бисёрсолаи хордорро низ гӯянд, ки дар шеваи шимолӣ мушоҳида мешавад [194, 181].

Ресмони хоме, ки онро ресанда тавассути дук мересад, дар фарҳанг **пиноғ** номидаанд: «пиноғ – тори абрешумро низ гуфтаанд; ва байзамонанде бошад аз ресмони хом, ки даври дук печида шавад» [196, 246].

Бояд зикр кард, ки вожаи пиноғ дар лаҳҷаҳои чанубии забони тоҷикӣ имрӯз низ дар шакли **въноғ//ваноғ** дар истифода мебошад. Ин вожа дар «Фарҳанги гӯйишҳои чанубии забони тоҷикӣ» чунин тафсир шудааст: «въноғ (Мт., Хулл., Қах., Вд., Бух.), ваноғ (Кд., Кан., Хов.) нахи пахта, пашм ё абрешим, ки ба ресидан тайёр мешавад...» [194, 141].

Намуди дигари ресмони хом дар фарҳанг чунин сабт шудааст: «**тароз** – риштаи ресмони хомро гӯянд» [196, 275]. Яъне риштае, ки ханӯз мустаҳкам нашудааст. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир бо мазмуни дар боло зикршуда дарҷ нагардида, балки ба маънои нақшунигор намудани чома омадааст: «тароз//тироз – зинат, нақшу нигор; нақшу нигори чома» [209, 331]; [211, 315].

Душкӣ – ресмони хоме, ки занон ресанд ва бар дук монанди байза печида шавад ва он байзамонандро **душкӣ** ва **фармук** хонанд [197, 30].

Вожаи «фармук» низ дар фарҳанг ҳамчун як моддаи алоҳидаи луғавӣ шарҳ дода шудааст: «**фармук** – гурӯҳаи ресмони ресидашударо гӯянд, ки бар дук печида шуда бошад» [197, 304].

Гулӯлае, ки ресмонро пас аз ресидан дар он мепечанд, **калоба** меноманд. Вожаи мазкур дар забони адабии муосири тоҷикӣ [208, 530] роиҷ буда, мавриди истифода қарор дорад ва вожаи маъмул ба ҳисоб меравад, ки муаллиф онро дар фарҳанги худ низ дарҷ намудааст: «**калоба** – он ресмоне бошад хом, ки аз дук ба чарха печанд; ва гулӯлаи ресмонро ҳам гуфтаанд; ва ба маънии чарха ҳам омадааст - ва он чархе бошад кӯчак, ки ресмонро аз дук дар он печанд» [197, 386].

Вожаҳои **калофа** ва **калова** ҳаммаъноии вожаи «калоба» буда, дар фарҳанг бо ҳамин маънӣ тавзеҳ дода шудаанд.

Вожаи «калова» дар забони адабии муосир маъруф буда, дар гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ низ дар ҳамин шакл дар истеъмол қарор дорад: «калова – калоба, риштаву ресмони печонидашуда, калобашуда» [194, 309].

Вожаи «**канаба**» (**канаб**) дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ба маънии «ресмони хом» дарҷ шудааст [197, 400], айнан ба ҳамин маъно дар фарҳангҳои муосир низ омадааст [210, 592]. Канаб як навъ гиёҳест, бисёрсола, ки аз он ресмони канаб бофанд. Аз қадим ин ҳунар дар тоҷикон маъмул аст. Дар вожаҳои ресандагӣ вожаҳои «ришта, калова, канаба» то имрӯз дар забони адабии муосири тоҷикӣ қорбурд мешавад.

Инчунин, навъи **ресмонҳое мавҷуд буданд, ки аз гиёҳҳо омода мегардад**. Муаллиф дар фарҳанг вожаҳои марбут ба намудҳои гуногуни тайёр намудани ресмонҳоро аз дарахт, гиёҳҳо ҷамъоварӣ намудааст. **Лифи хурмо** як навъи моддаи ресмонмонанд буда, дар гузашта аз ин намуд, ки аз дарахт истехсол мешудааст, ресмон мересидаанд.

Бояд қайд намуд, ки чунин навъи ресмонҳое, ки аз лифи хурмо, гиёҳҳо ва дигар дарахтҳое, ки аз он ресмон мересанд, камистеъмол буда, баъзе аз вожаҳои зерин, аз қабилҳои **парича, кабок, кабол, камбор, созу, шан, канаб** дар забони адабии муосир қорбурд нашлаванд ҳам, баъзеашон дар шакли

кадима, аз чумла, «**канаб**» [208, 537]; [210, 592] мавриди корбурд қарор дорад.

Тибқи гуфтаҳои муаллиф вожаи **созу** ресмоне, ки аз алаф тофта мешавад: «созу – ресмони алафиро гӯянд ва ба арабӣ шарита хонанд» [197, 124]. Вале вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир мазмуни ресмони сахте, ки аз лифи хурмо мебошад, дарҷ гардидааст: «созу – ресмон, ресмони маҳкам, ки аз лифи хурмо метофтаанд» [209, 257]; [211, 257].

Ба ҳамин мазмун вожаи **шан** шарҳ дода шуда, номи гиёхро ифода менамояд: «шан – номи гиёҳест, ки аз пӯсти он ресмон битобанд» [197, 232].

Масолеҳи дигари соҳаи ресандагӣ дар мардуми тоҷик аз қадим ресидани ресмони **канаб** буда, якчанд маъноро ифода менамояд ва аз гиёҳ тайёр карда мешавад: «канаб – гиёҳест, ки аз он ресмон тобанд ва қоғаз ҳам созанд; ва баъзе гӯянд ресмонест, ки онро аз пӯсти катон метобанд ва он дар ниҳояти истехком мебошад» [197, 400]. Муаллиф дар фарҳанги худ қайд намудааст, ки канабро, инчунин, аз пӯсти катон, ки номи як навъ гиёҳ ё зағер аст, тайёр менамоянд. Вожаи мазкур маъмул буда, дар фарҳангҳои муосир омадааст, ки канабро аз торҳои танаи гиёҳи бо номи шохдона тайёр менамоянд: «канаб//канаф – 1. гиёҳи шохдона (бангдона), ки аз торҳои танаи он ресмон мебошад ва қоғаз месозанд; 2. риштаи аз канаб бофташуда» [208, 537]; [210, 592].

Дар фарҳанг вожаи **канаб** дар шакли **канаф** низ тафсир шудааст [197, 403-404].

Вожаи «канаб» дар гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ дар шакли «канаб ва канабӣ» маъруф буда, маънии «канаб – як хел растани тухмаш равшандор, ки аз пояш ресмон метобанд» тавзеҳ ёфтааст ва қалимаи «канабӣ – ресмоне, ки аз пӯстлохи канаб бофта мешавад» шарҳ дода шудааст [194, 315].

Навбӣ дигари гиёҳ, ки аз он ҳам ресмон тайёр мекардаанд, муаллиф онро **канак** номидааст: «канак – навъе аз гиёҳ бошад, ки аз он ресмон тобанд» [197, 404]. Вожаи мазкур мавриди корбурд қарор надошта, дар фарҳангҳо низ дарҷ нагардидааст. Аммо шояд он асоси ҳамон вожаи канаб

буда, дар натиҷаи метатеза - ҷойивазкунӣ шудани ҳарфҳо тағйири шакл кардааст. Маънояш ҳамон маънои канабро дорад, ки ресмоне аз пояи рустани аст.

Масолеҳи дигари соҳаи ресандагӣ палита (панба ва латтаи тобдода) мебошад, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» чунин тавзеҳ дода шудааст. Вожаи мазкур дар забони адабии муосири тоҷикӣ роиҷ набуда, чунин латтаи аз торҳои ресмони сафеди пахтагин тобдодашударо, ки барои ҷароғи пилтасӯз ва шамъ истифода мебаранд, «фатила» меноманд. Вожаи «фатила» дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба мазмуни «ресмони ғафси аз пахта тофта, ки дар ҷароғи пилтасӯз ва шамъ гузошта мешавад» омадааст [209, 426].

Навъи дигари ресмоне, ки дар натиҷаи коркард он ниҳоят нозук ва латиф мешавад, муаллиф дар фарҳанг бо маънии зер овардааст: «**шарбатӣ** – ресмоне бошад бағоят борик ва нозук ва латиф» [197, 216].

Пас аз ресидани ресмон онро дар калоба мепечонанд, ки дар ин ҳангом баъзан гирех низ меафтад, ки ин ҳолатро муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» бо вожаи **дужук** шарҳ додааст: «дужук – гирехеро низ гӯянд, ки дар вақти тобидани ресмон ва ё абрешим ва амсоли он бар он уфтад» [197, 23]. Вожаи мазкур дар забони адабии муосири тоҷикӣ ва гӯйишҳои забони тоҷикӣ мавриди корбурд қарор надошта, ҷойи онро калимаҳои «гирех//гърех//гърих» гирифтааст [194, 174].

2.2.2. Абзори ресандагӣ ва қисматҳои он

Асбобҳои **чарх** ва **дук** аз қадимтарин дастгоҳҳои ресандагии тоҷикӣ буда, абзори асосии касбу ҳунари ресандагӣ ба ҳисоб рафта, муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ҳар яке аз қисмҳои он ва ба монанди он дигар абзори ресандагиро бо вожаҳои алоҳида шарҳу эзоҳ додааст. Қисми зиёди ин вожаҳо дар ҳамон шакли боқимонда то ба мо омада расидаанд.

Вожаи **чарх** дар фарҳанги мазкур ҳамчун номи асбобе, ки бо он пахта мересанд, шарҳ дода шудааст [196, 342], ки дар замони муосир ҳамчун асбоби мудаввар ва гирд ба ҳисоб рафта, дар фарҳангҳои муосир сабт

шудааст [209, 527]; [211, 539]. Ин вожа дар вожагони муосири ресандагони маҳаллӣ маъруф аст.

Ҳаммаънои вожаи **чарх** калимаи **чарха** мебошад, ки муаллифи фарҳанг онро шарҳ дода, таъкид мекунад: «чарха – он чи занон бад-он ресмон ресанд» [196, 342]. Вожаи «чарха» дар фарҳангҳои муосир низ ба маънои «чархи ресмонресӣ» шарҳ дода шудааст [211, 539]. Ин вожа дар гӯйишҳои чанубӣ низ дар истифода қарор дорад ва маънии «чархи дастии ресмонресӣ»-ро ифода намудааст [194, 828].

Абзори дигари ресандагӣ **чаҳра** мебошад, ки дар фарҳанг чунин шарҳ дода шудааст: «чаҳра – чархе бошад, ки чӯлохагон бар он ресмон дар мошӯра печанд» [196, 331].

Вожаи «чаҳра» шояд шакли таҳаввулшудаи чарха мебошад. Маълум аст, ки чунин шакл хоси забони тоҷикӣ нест ва мумкин аст, ки дар кадом забон ё лаҳҷаи ба муаллифи фарҳанг маълум дар чунин шакл истифода мешудааст, ки муаллифи фарҳанг онро ба қайд гирифта, тафсир намудааст.

Дук номи асбоби ресандагӣ буда, ба воситаи он на фақат ресмон, балки пашмо низ мересиданд. Дук дар забони муосири тоҷикӣ васеъ истифода мешавад ва мо зарур мешуморем, ки шарҳи онро аз фарҳангҳои муосир инчो дарҷ намоем: «дук – чӯби махсуси тарошидашудаи дароз – шакли нӯгборик, ки вайро ба чарх гузошта, бо он ресмон мересанд» [210, 474].

Муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» вожаи «дук»-ро дар шакли **дукреса**, ки ҳамчун асбобе, ки бевосита бо он ресмон ресида мешавад, тафсир намудааст: «дукреса – дукеро гӯянд, ки бад-он ресмон ва таноби хайма ва амсоли он тобанд» [197, 46]. Вожаи мазкур дар забони тоҷикӣ дар шакли **дукрес**, ки ифодакунандаи шахси ҳунарманд мебошад, истифода мешавад: «дукрес – он ки бо дук нах мересад» [210, 474].

Ҳаммаънои вожаи **дук** калимаи **дарора** мебошад, ки аз забони арабӣ иқтибос шудааст: «дарора – дар арабӣ дуке бошад, ки бад-он пашмо ресанд» [197, 13]. Дар баъзе аз лаҳҷаҳои шеваи шимоли дукро *урчуқ* низ гӯянд, ки иқтибос аз забони туркӣ аст.

Шикофие, ки ресмонро хангоми ресидани пахта ба он мегузаронанд, муаллиф бо иборайи **чӯжаи дук** овардааст: «чӯжаи дук – рахна ва шикофи камари дукро гӯянд, ки дар вақти риштани панба ресмони чархро бар он андозанд» [196, 329]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои мавриди корбурд қарор надошта, ҷойи онро калимаҳои «сӯроҳии дук» гирифтааст.

Мошӯра низ қисме аз абзори ресандагӣ бошад, ки муаллифи фарҳанг аз он ёдрас шуда, ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ онро шарҳ додааст: «мошӯра//мошӯра – найи кӯчакеро гӯянд, ки чӯлоҳагон ресмон бар он печанд аз барои бофтани; ва ресмони хомеро низ гӯянд, ки бар дук печида шавад» [198, 75].

Дуклон номи абзори тобидани пашм ва абрешим мебошад [197, 33]. Ин вожа дар забони имрӯза корбурд намешавад.

Бодрес қисме аз абзорест, ки дар гулӯи дук ҷойгир буда, вазифаи ба худ хосеро иҷро мекунад, ки муаллифи фарҳанг онро чунин шарҳ додааст: «бодрес – чарм ё чӯбе бошад мудаввар, ки дар гулӯи дук кунанд ба чихати он ки ресмоне, ки мересанд як ҷо ҷамъ шавад; ва баъзе тоbero гӯянд, ки занон ба дук диҳанд» [196, 140].

Вожаи **бодреса** низ ҳаммаънои вожаи **бодрес** буда, ҳамин мазмунро ифода намудааст [196, 140]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир аз чихати мазмун ба ҳам алоқаманд буда, чунин омадааст: «бодреса – чӯб ё чарме, ки барои дар як ҷо печидани ресмон дар гирди гулӯи дуки чархи ресмонресӣ устувор карда мешавад» [208, 192]; [210, 216]. Ҳарчанд дар фарҳангҳои муосир низ ин калима қайд шудааст, вале дар истилоҳоти имрӯзаи ресандагӣ чунин вожа корбурд намешавад.

Вожаҳои зерин низ ифодакунандаи мазмуни вожаи «бодрес» мебошанд, ки муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотей» онҳоро дар моддаҳои алоҳидаи луғавӣ тавзеҳ додааст: **сангур, сангӯк, шангур, шангук, шибк, шанграк, шанлук, шӯкал, шӯлак** ва ғайра.

Аз вожаҳои болозикр «шангур» ва «шангук» ҳамон тарзи дигари ифодаи «сангур» ва «сангук» мебошанд.

Шукак – бодресаи дукро гӯянд [198, 307].

Абзори дигар **вилода** ном дорад, ки аз чарм ё чӯби мудаввар созанд ва онро дар гулӯи дук кунанд, то ресмон, ки ришта шавад, аз дук берун наравад [198, 179]. Ҳаммаънои **вилода** вожаи **бадиса** мебошад, ки дар фарҳанг дар моддаи алоҳида шарҳ дода шудааст [196, 160].

Барои нигоҳ доштани дук ва ресмонҳо махсус зарфе доштанд, ки онро муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» **дукдон** номидааст: «дукдон – сандукча ва сабади кӯчакеро гӯянд, ки дар он дук ва гурӯҳаи ресмон гузоранд» [197, 46]. Вожаи мазкур дар шакли «сандук ё зарф» мавриди қорбурд қарор дошта, дар фарҳангҳои муосир бо чунин мазмун тафсир шудааст: «дукдон – зарфе, ки тӯбчаи дук ва ресмон дар он нигоҳ медоранд» [208, 398]; [210, 474]. Муаллифи китоби «Луғати касбу хунар оид ба металқорқунӣ» Ҷӯраев Т. шарҳи калимаи «дукдон»-ро чунин овардааст: «зарф ё олати махсус барои нигоҳ доштани тӯбчаи дук, дуки чарх ва ресмон. Дукдонро аз чӯб ва дар баъзе маҳалҳо аз матоъ ҳам месохтанд. Ҳоло дар истехсолот дукдони фулузии чаҳорпоҷро истифода мебаранд» [215, 30].

Абзори дигари соҳаи ресандагӣ барои гузоштани панба **совин** ном дорад, ки муаллиф онро тавзеҳ дода, зикр мекунад, ки сабаде бошад, ки панбаи муҳайёқарда ба чихати риштанро дар он ҷо гузоранд [197, 127]. Вожаи мазкур дар забони адабии муосир дар чунин шакл қорбурд нашуда, вале ҷойи онро калимаи «сабад» гирифтааст.

Ҳаммаъно ва ҳамвазни вожаи **совин** вожаҳои **бовин**, **чилोलӣ**, **коладон** низ шарҳ дода шудаанд муаллифи фарҳанг онҳоро «сабади кӯчаке» гуфта шарҳ додааст [196, 151].

Коладон (коладон) – сала ва сабаде бошад, ки занон панбаи риштан ва ресмони ришташударо дар он гузоранд [197, 349]. Дар забони муосир Коладон ба маънии коладон аст ва дон халтача мебошад.

Яке аз қисматҳои абзори соҳаи ресандагӣ, ки барои чамъоварӣ намудани масолех кумак мерасонад, дар фарҳанг бо вожаҳои «**шафш ва шанш**» шарҳ дода шудааст [197, 220].

2.2.3. Вожаҳои ифодакунандаи маводи тайёри ресандагӣ

Банд, камарбанд, миёнбанд маводе мебошанд, ки онҳоро ресандагон аз ришта ё ресмон мебофанд. Вожаҳои мазкур дар фарҳанги «Бурҳони қотей» чунин шарҳ ёфтааст: «банд – ба маънии камарбанд ва миёнбанд бошад; ресмон ва танобро гӯянд» [196, 193]. Бояд қайд кард, ки дар фарҳанги мазкур вожаи тангбанд ё танг фаровон корбаст шудааст. Вале муаллифи фарҳанг онро ҳамчун вожаи алоҳида шарҳ надодааст. Тибқи шарҳи дигар фарҳангҳо маълум мегардад, ки **танг камарбанд** ё *тасмае* мебошад, ки аз ресмон бофта мешавад ва ё аз матоъҳои махмал зардӯзӣ карда мешавад, ки онро бо вожаи зерин шарҳ додааст: «**узвин** – халқе, ки бар сари такбанди одамӣ ва танги асп медӯзанд» [198, 238]. Вожаи «банд» дар гӯйишҳои чанубию шимолӣ ифодакунандаи «банд, арғамчин, ресмон» мебошад, ки барои пайваст намудани чизҳо корбурд мешавад [194, 85].

Дар фарҳангҳои муосир низ ин вожа ҳамчун маводе, ки барои пайваст кардани либосу ашӯ ва ҳар чизи лозима истифода бурда мешавад, ба маънии зерин шарҳ дода шудааст: «банд – риштае, ки барои ба ҳам пайвастани чизҳо ба кор меравад, канаб, ресмон» [208, 139]; [210, 130]. Бояд зикр намуд, ки вожаи мазкур маъмул буда, дар шакли дарҷгардида мавриди истифода қарор дорад. Ҳамчунин, вожаҳои **варсан, чуқук, расан** низ ба маънои банд омадааст: «варсан – банди ресмонӣ ва ресмон ва расанро гӯянд» [198, 173]; [196, 352]; [198, 286]. Дар фарҳангҳои муосир вожаи **расан** низ корбурд шуда, ба маънои «тор, таноб, арғамчин; ресмоне, ки бо он чизеро мебанданд» омадааст [209, 123]; [211, 150].

Маводи тайёри дигари соҳаи ресандагиро муаллиф **гурӯха** номидааст: «гурӯха – ба маънии дукчӣ бошад – ва он гулӯлаи ресмонест, ки дар вақти риштан бар дук печад ва ба арабӣ насила хонанд» [198, 20]. Ба ин маъно дар фарҳангҳои муосир дарҷ нашудааст.

Маводи дигаре, ки ресандагон тайёр мекунанд, дар фарҳанг бо вожаи **байрам** дарҷ шудааст: «байрам – навъе аз порчаи ресмонӣ бошад шабех ба мисқолии Ироқ, лекин аз ӯ бориқтар ва нозуктар аст [196, 206]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дар шакли зерин омадааст: «байрам – навъе аз

матой ресмонӣ, порчаи маҳинбофти ресмонӣ, матой нарм, сабук ва нафис» [208, 133].

2.2.4. Вожаҳое, ки амал ё ҳолати корро ифода мекунанд

Вожаҳои **ресидан** ва **риштан** бо ҳам муродиф буда, маънои ресидани пашму пахтаро дар назар доранд. Ресидан амали риштан бошад, яъне риштани панба ва тофтани пашм, абрешум ва амсоли он [197, 84]. Бояд зикр намуд, ки дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» он бо чунин мазмун «ресидан – риштан, бо чарх аз пахта, абрешим, пашм ва ғ. ресмон тайёр кардан» [209, 135] ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба мазмуни «ресидан- риштан, тобидан, пахта ё пашмро тобида ресмон кардан» [211, 161] тафсир шудааст, ки то имрӯз аз ин вожа мардум фаровон истифода мебаранд.

Ҳамаънои вожаи **ресидан** вожаи **риштан** дарҷ гардидааст, ки аллакай дар боло мавриди таҳлил қарор дода шуд: «риштан – ресидани пашму панба ва ғайра бошад» [198, 286]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир бо як маъно, яъне тайёр намудани ресмонро ифода намудааст: «риштан>ресидан – риштан, бо чарх аз пахта, абрешим, пашм ва ғ., ресмон тайёр кардан» [209, 135]; [211, 166].

Муаллифи фарҳанг бо шарҳ додани ибораи «**ғоз кардан**», ки ба маънии панбадона аз панба берун кардан ва пашмро задан ва мухайё сохтан бошад аз барои риштан, яъне ҳолати омода намудани мавод барои риштанро ифода менамояд [197, 273]. Вожаи зерин дар забони адабии муосири тоҷикӣ бо калимаҳои «ғоз ва ё тит кардани пахта ё пашм» қорбурд мешавад, ки ин дар фарҳангҳои муосир низ шарҳу эзоҳ ёфтаанд: «ғоз-ғоз кардан – тит ва тор-тор карда тайёр кардан (-и пахтаву пашм барои риштан)» [211, 383].

2.2.5. Вожаҳои ифодакунандаи номи умумии ашхоси ба ресандагӣ машғул

Яке аз вожаҳои асосие, ки дар забони муосири тоҷикӣ нисбат ба шахси ба касби ресандагӣ машғулро истифода мебаранд, **ресанда** мебошад. Ҳарчанд вожаи **ресанда** дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ шарҳ дода нашудааст, вале дар замони муосир ин вожаи маъруф ба шумор рафта, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» бо мазмуни зерин шарҳ дода шудааст: «ресанда – он ки ресмон метобад, нахрес» [211, 161].

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» вожаҳои **шолангӣ** ва **шаҳланг** ба маънои ресмонтобанда тафсир ёфтаанд: «**шолангӣ** – ресмонтобанда ва мӯтобро гӯянд – ва он шахсе бошад, ки ба чихати хайма ва амсоли он ресмон битобад ва онро ба арабӣ лаввоф хонанд» [197, 199]; [197, 241]. **Наддоф** – шахсе, ки пашм ё пахтаро тит мекунад. Дар «Бурҳони қотеъ» он ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ тавзеҳ дода нашудааст, вале дар тафсирҳо истифода шудааст. Дар фарҳангҳои муосир бо мазмуни зерин дарҷ гардидааст: «наддоф – тит ва ғоз-ғозкунандаи пашм, пахта ва ғ. (барои нарм шудани он), халлоҷ, пайанда» [208, 883].

Ресмонтоб шахсе дар назар дошта мешавад, ки он бо хунари ресандагӣ машғул мебошад. Вожаи ресмонтоб дар «Бурҳони қотеъ» бо вожаҳои гуногун дарҷ гардида бошад ҳам, вале ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ шарҳ дода нашудааст. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир ифодакунандаи шахс буда, чунин оварда шудааст: «**ресмонтоб** – он ки ришта мересад, нахрес, ресанда» [209, 162].

2.3. Вожаҳои дӯзандагӣ

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» қисми зиёди вожаҳое, ки хоси забони тоҷикианд ва имрӯз бархе аз онҳо дар шеваю лаҳҷаҳо истифода мешаванд, дарҷ гардидааст. Аз он ҷумла, миқдори зиёди вожаю истилоҳоти дӯзандагӣ, ки яке аз хунароҳои қадимии мардуми мо мебошад, дар фарҳанги мазкур ба таври фаровон корбурд шудааст. Аммо, айни замон, на ҳамаи истилоҳоти соҳаи дӯзандагӣ, ки фарогири фарҳанги мазкуранд, мавриди истифода қарор доранд. Бояд қайд намуд, ки муаллифи фарҳанг, албатта,

бештар ба шеваю лаҳҷаи минтақаи худ така намудааст, вале, хушбахтона, қисми зиёди вожаю истилоҳот таркиби луғавии забонамонро ташкил медиханд.

Таҳиякунандаи пешгуфтори «Бурҳони қотеъ» дуруст зикр мекунад, ки «Мақсади асосии дарпешгузоштаи муаллиф (яъне Муҳаммадхусайни Бурҳон: Б.Ш.) он буд, ки фарҳанги мукаммале тартиб диҳад, то ҳар чи бештар захираи бойи луғавии забонамонро фаро гирад ва шавқмандону муҳтоҷони луғатро қонеъ гардонад» [196, 3].

Дар зербоби мазкур истилоҳоти яке аз соҳаи маъмултарини ҳунарҳои мардумӣ – дӯзандагиро дар асоси фарҳанги «Бурҳони қотеъ» мавриди таҳлил қарор медиҳем. Боиси тазаккур аст, ки дар замони муосир низ ин навъи ҳунар бештар ташаккул ёфта, таваҷҷуҳи мардум ба он боз ҳам зиёдтар гардидааст.

Ҳунари дӯзандагӣ бо тарзи истифодаи рангҳои муносиб анҷом дода мешавад, ки ҳар як ранг хусусияти хоси худро дошта, якдигарро аз ягон ҷиҳат пурра қарда, ба либоси омодашуда намуд, зебу зинат зам мекунад. Ҳар як нақшу нигор вобаста ба рушди ҷомеа дар либос инъикос мегардад.

Вожаҳои марбут ба дӯзандагиро, ки дар «Бурҳони қотеъ» зикр шудаанд, метавон ба монанди дигар соҳаҳо чунин тасниф кард:

- вожаҳои марбут ба номи умумии ба ҳунари дӯзандагӣ хос;
- вожаҳои марбут ба масолеҳи дӯзандагӣ;
- вожаҳои марбут ба абзори дӯзандагӣ;
- вожаҳои марбут ба маводи тайёри дӯзандагӣ.

2.3.1. Вожаҳои марбут ба номи умумии хоси ҳунари дӯзандагӣ

Ба соҳаи дӯзандагӣ асосан тоқидӯзӣ, зарқашдӯзӣ, чармдӯзӣ, кашидадӯзӣ, зардӯзӣ, баҳиядӯзӣ, чақиндӯзӣ, ҷуволдӯзӣ, калобатундӯзӣ ва кафшдӯзӣ дохил мешаванд, ки ҳамаи ин навъи ҳунарҳои мардумӣ дастӣ анҷом дода мешуданд.

Ҳамчунин, ҳунармандон бо номҳои умумии марбут ба соҳаи дӯзандагӣ аз қабилҳои бандарз, вотгар, ҷуволдӯз, лоҳадӯз, панбадӯз, пинадӯз, пӯстиндӯз,

бахиядӯз, кашададӯз, чакиндӯз, такалтудӯз, калобатундӯз, кафшдӯз, мӯзадӯз ва ғайра дар «Бурҳони қотеъ» аз ҷониби муаллифи он зикр шуда, тафсир шудаанд.

Вожаи маъруфи соҳаи дӯзандагӣ **дӯхтан** аст, ки дар фарҳанг чунин шарҳ дода шудааст: «дӯхтан – маъруф аст, ки дӯхтани чома бошад ба сӯзан ва дӯхтани диръу зиреҳ бошад бо тире найза бар бадани душман» [197, 43]. Вожаи мазкур дар забони адабии муосири тоҷикӣ роиҷ буда, дар фарҳангҳои муосир як мазмун, яъне васл кардани матоъ бо сӯзанро ифода намудааст [208, 410]; [210, 486].

Шахсе, ки ба як гурӯҳи духтарон таълим медиҳад ва ё дӯхтану пухтанро меомӯзад, муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» онро «**отун**» номидааст: «отун – зане бошад, ки духтаронро таълими чизе хондан, таълими навиштан ва нақш дӯхтан диҳад» [196, 43].

Дар асоси тафсири муаллифи «Бурҳони қотеъ» вожаи «**бандарз**» ба маънои шахсе мебошад, ки ҷувол медӯзад. Ба ҳамин хотир муаллифи фарҳанги мазкур вожаи «**бандарз**»-ро чунин шарҳ додааст: «**бандарз** – ҷуволдӯзро гӯянд» [196, 193]. Вожаи мазкур дар шакли **пандарз** ҳоло ҳам дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор дорад: «пандарз (Ғк.) як тарзи дӯхти абраву астари кӯрпа, ба ҳам зич карда дӯхтани лаби абра ва астари кӯрпа» [194, с. 527].

Шахсе, ки аз мӯй ё пӯст либос медӯзад, мӯйина ном мебарданд. Ҳамчунин, мӯйинадӯз ва пӯстиндӯз низ мегуфтаанд: «**мӯйина** – мӯйинадӯз, пӯстиндӯзро мегӯянд» [198, 114]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир ифодакунандаи либоси аз мӯй бофташуда буда, ба маънои дар боло зикршуда тавзеҳ нашудааст [208, 808].

Ба ҳамин монанд вожаҳои зерин шарҳ дода шудаанд, ки он шахсонеро, ки бевосита хунароҳои мазкурро анҷом медиҳанд, дар назар дошта шудааст: «**гунанд** – ҷуволдӯзро гӯянд» [198, 45].

Лоха – ба маънии пина ва пора бошад; ва лохадӯз ва панбадӯзро гӯянд [198, 50].

Лахтдӯз – ба маънии лохадӯз аст, ки пинадӯз ва порадӯз бошад, яъне шахсе, ки бар кафши порашуда пина бидӯзад [198, 57].

Вотгар – пӯстиндӯзро низ гӯянд [198, 166].

Ватгар – пӯстиндӯзро гӯянд, чи ват ба маънии пӯстин бошад [198, 170].

Соҳаҳои мазкур вобаста ба касби ҳунармандон номгузори шудаанд. Яъне, дар қолаби калимасозии тоҷикӣ ба номи касбҳо пасванди исмсози **-ӣ** илова шуда, соҳаҳои он муайян мегардад. Масалан, аз вожаи **тоқидӯз**, ки исми амали ҳунарманде, ки тоқӣ медӯзад, номи соҳаи он **тоқидӯзӣ** сохта шудааст. Ҳамин гуна, аз **заркашдӯз** – **заркашдӯзӣ**, **чармдӯз** – **чармдӯзӣ** ва ғ. сохта шудаанд. Чунин навъи соҳаҳо ва амали ҳунармандони ҳамин соҳа дар фарҳанги мазкур ба таври зайл тафсир ёфтаанд: **бахиядӯз**, **кашидадӯз**, **чакиндӯз**, **чуволдӯз**, **калобатундӯз**, **кафшдӯз**, **мӯзадӯз**, **порадӯз**, **пинадӯз** ва ғайра. Аммо ин вожаҳоро муаллиф дар шарҳи калимаҳо қорбурд карда бошад ҳам, онҳоро дар алоҳидагӣ шарҳу тавзеҳ надодааст.

2.3.2. Вожагони марбут ба масолеҳи дӯзандагӣ

Масолеҳи соҳаи дӯзандагӣ дар навбати худ иборат аз **матову абрешим** ва **чарм** мебошанд.

Вожагони марбут ба масолеҳе, ки аз **матову абрешим** тайёр мешаванд, дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ба таври хеле фаровон шарҳ дода шудаанд.

Вожаи **бодома** ба чанд маънӣ баён гардидааст. Аввалан, муаллиф пилаи абрешимро дар назар дорад, ки бештар дар соҳаи бофандагӣ истифода мешавад, сипас, онро ба нигини ангуштарин ташбеҳ дода, сеюм муҳраи чашмонанде, ки ба гирди кулоҳи тифлон медӯзанд, чорум матое, ки аз пораҳои рангин фароҳам дӯхта шуда бошад, тафсир кардааст [196, 137]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир дарҷ нагардидааст ва дар забони муосири тоҷикӣ низ мавриди истифода қарор надорад [208, 210]. Мавриди зикр аст, ки чунин тарзи дӯхтани либос, яъне пораҳои рангинро ба ҳам чида дӯхтан дар гузашта маъмул будааст. Аммо дар замони имрӯз аз пораҳои матоъҳои гуногунранг бо тартиби махсус кӯрпаву кӯрпача, дастархон ва монанди инҳоро медӯзанд, ки онро **қуроқдӯзӣ** мегӯянд. Бояд

кайд намуд, ки чойи вожаи «**бодома**»-ро дар забони тоҷикӣ калимаи иктибосии «**курок**»-и ўзбекӣ гирифтааст.

Вожаи дигаре, ки ҳамчун масолеҳ барои дўхтан истифода мешавад, **бозафган** мебошад. Худи муаллиф онро пина, яъне дарбех гуфта, чунин шарҳ додааст: «**бозафган** – жанда ва пинае бошад, ки фақирон ва дарвешон бар чома ва хирка дўзанд; ва мадохилмонандеро низ гўянд, ки баъзе аз сипоҳиён бар пушти гиребони чомаи пунбадор ва чорқаб дўзанд, чунонки сари мадохил бар миёни ҳар ду шона афтад» [196, 145].

Вожаи дигари дўзандагӣ ин **паргола** мебошад, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотей» чунин шарҳ ёфтааст: «**паргола** – пина ва васларо низ гўянд, ки бар чома дўзанд; ва порчае ҳам ҳаст ресмонӣ монанди мисқоли» [196, 231]. Ҳарчанд вожаи **паргола** дар забони адабии муосир дар истифода нест, аммо дар фарҳангҳои муосир ба маънои пина, васла, ямоқ ва ғ. шарҳ ёфтааст [209, 31]; [211, 70].

Дар фарҳанги «Бурҳони қотей» шакли дигари **паргола** калимаи **пажгола** низ баён гардидааст ва ба ҳамон маънои **паргола** шарҳ дода шудааст [196, 237].

Дар луғати «Тухфат-ул-аҳбоб»-и Убаҳӣ вожаи мазкур дар шакли **пажгола** низ омада, ба ҳамин маъно шарҳ дода шудааст. Дар фарҳанги мазкур номи дигари он «**кажана**» низ зикр шудааст [212, 141].

Масолеҳи дигари дўзандагӣ **пина** мебошад: «**пина** – порча, ки бар кафш, чома ва хирка дўзанд» [196, 261]. Вожаи мазкур дар забони муосири тоҷикӣ дар ҳамин шакл маъмул аст [209, 61]; 211, 98].

Дар фарҳанг вожаҳои **дарбӣ** ва **дарпа** ифодакунандаи калимаҳои «пина ва пайвандӣ» мебошад: «дарбӣ – ба маънии дарпа аст, ки пина ва пайвандӣ бошад, ки бар чома дўзанд» [197, 14]. Дар гузашта чомаҳое, ки пора-пора, яъне дарида бошад, аз матои ба он монанд ба ҷои даридааш пайванд мекарданд, яъне медўхтанд, ки онро «ямоқ кардан» низ меноманд: «дарпа – порча ва пинаро гўянд, ки бар чома дўзанд» [196, 14]. Вожаи «дарбӣ» то имрӯз дар гўйишҳои ҷанубӣ истифода шуда, ба маънии «дарбех» омадааст [194, 217].

Дар забони тоҷикӣ дар ҷойи вожаи мазкур вожаҳои **ямоқ**, **дарбех**, **васла ва пина** истифода мешавад. Хеле бамаврид аст, ки ин ҷо доир ба вожаи **чорқаб** маълумот диҳем. Муаллифи «Бурҳони қотеъ» ҳангоми тафсири вожаи «бозафган» калимаи «чорқаб»-ро низ ёдрас мешавад. Мутаассифона, ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ ин вожа дар «Бурҳони қотеъ» тафсир наёфтааст. Аммо дар асоси шарҳи фарҳангҳои дигар **чорқаб**: «либоси махсуси подшоҳон ва амирон» шарҳ ёфтааст [211, 587]. Аз тафсири муаллифи «Бурҳони қотеъ» низ пай бурдан мумкин аст, ки чорқаб дар фарҳанги мазкур низ ба маънои либоси махсуси подшоҳон истифода шудааст.

Вожаи дигари соҳаи дӯзандагӣ **бартанг** аст, ки дар «Бурҳони қотеъ» чунин шарҳ ёфтааст: «**бартанг** – навормонандеро низ гӯянд, ки аз карбос ва ғайра дӯзанд ва бар гахвораи атфол насб кунанд ва тифлро бад-он гахвора банданд» [196, 163]. Вожаи мазкур дар замони муосир ба ҳамин маъно мавриди истифода қарор надорад, вале ҷойи онро вожаҳои «**дастбанд**» ва «**пойбанд**»-и тифл гирифтааст. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» вожаи мазкур ба ин маъно наомада, балки ба маънои тасма омадааст, ки чунин шарҳ ёфтааст: «**бартанг** – тасмае, ки бо он зинро бар пушти асп мебанданд» [210, 151].

Вожаи дигаре, ки ифодакунандаи масолеҳи асосии дӯзандагӣ махсуб меёбад, вожаи **бундур** мебошад. Вожаи **бундурро** муаллифи фарҳанг чунин шарҳ додааст: «**бундур** – ресмоне бошад, ки бад-он ҷувол ва тубра ва амсоли он дӯзанд» [196, 194]. Дар асоси шарҳи муаллиф **бундур** як навъи ресмон будааст, аммо дар фарҳангҳои баъдӣ чунин вожа мавҷуд нест. Дар забони тоҷикӣ ин қисмро «**абра**» гӯянд ва агар аз қисми даруни ҷома дӯзанд, онро **астар** мегӯянд, ки то имрӯз маъруф аст.

Навъи дигари ресмоне, ки барои дӯхтани ҷомаи хоб истифода мебардаанд, **риштаи ниганда** ном дорад, ки дар «Бурҳони қотеъ» чунин шарҳ дода шудааст: «риштаи ниганда – ресмоне бошад, ки ҷомаи хоб ҳамчу лихоф, тӯшак ва амсоли онро бад-он дӯзанд» [197, 69]. Вожаи мазкур дар забони адабии муосир мавриди қорбурд қарор надорад.

Албатта барои дӯхтани кафшу мӯза ресмони махсус лозим аст, ки онро муаллиф **космӯ** номидааст: «космӯ – риштаи борикеро низ гуфтаанд, ки кафшгарон ва мӯзадӯзон бар сари сӯзан кашанд ва ресмони гундаеро, ки бад-он кафшу мӯза дӯзанд, ба он пайванд кунанд» [197, 344]. Дар «Тухфатул-аҳбоб»-и Ҳофизи Убаҳӣ чунин омадааст: «космӯй – сибилӣ гурӯз бувад, ки кафшдӯзон ба риштае боз баста доранд ва бад-он мӯй чизе дӯзанд» [212, 88]. Вожаи мазкур дар забони тоҷикӣ роиҷ набуда, дар фарҳангҳои муосир низ дарҷ нашудааст. Дар бисёр лаҳҷаҳои тоҷикӣ космӯиро «калоба» гӯянд.

Муаллифи фарҳанг чанд вожаеро тафсир намудааст, ки онҳо хоси мардуми яҳуд мебошанд, вале ҳамчун вожаи марбут ба масолеҳи дӯзандагӣ дар забони тоҷикӣ истифода мешудаанд. Ба ин дохил мешаванд: гирда [198, 15], яҳудона [198, 221], асалӣ [197, 266], ғиёр [197, 288], пораи зард [196, 214]. Мо шарҳи онҳоро намеоварем, аммо зикр бояд кард, ки дар тафсири ҳар яки онҳо муаллифи фарҳанг аз он ки «чухудон ба чихати имтиёз бар дӯши худ дӯзанд» ишора мекунад:

Аз гуфтаҳои муаллиф бармеояд, ки агар вожаи «ғоз»-ро фақирон дар чомаҳои худ дӯзанд, вожаи «асалӣ»-ро, ки он аз порчаи зарде иборат аст, танҳо яҳудон дар чомаҳояшон медӯхтаанд. Инчунин, вожаи «асалӣ» ифодакунандаи ранг низ омадааст, ки фақирони Ҳинд бо ин ранг чома ба бар менамудаанд. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо маънии дар боло зикршуда дарҷ гардидааст: «асалӣ – порчаи хурди матои зард, ки дар замони пеш яҳудиҳо барои фарқ кардан аз аҳли мазҳабҳои дигар ба либоси худ медӯхтаанд» [208, 89].

Бояд қайд намуд, ки вожаи «асалӣ» дар забони муосири тоҷикӣ номи чома ё ин ки рангро ифода нанамида, балки ширинӣҳое, ки аз шаҳди занбӯр тайёр карда мешаванд, онро «асалин//асалӣ» меноманд [210, 82].

Вожаи дигари марбут ба дӯзандагӣ, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотей» баён гардидааст, **тафсила** мебошад. Онро муаллиф ба маънои навъе аз матои абрешимӣ, ки аз он масолеҳи либосворӣ медӯзанд, шарҳ додааст, яъне: «**тафсила** – чинсе аз порчаи абрешимӣ бошад, ки аз он қабо ва изор ва чизҳои дигар низ бидӯзанд» [196, 286]. Вожаи мазкур дар забони муосири

точикӣ дар истифода қарор надорад. Ба ҷойи ин вожа матоъҳои гуногун бо номҳои нав истифода мешаванд.

Вожае, ки муаррифғари ҳунари дӯзандагии мардуми он давра ба ҳисоб мерафт, **чакин** мебошад, ки онро муаллиф дар шакли зерин шарҳ додааст: «**чакин** – навъе аз кашида ва заркашдӯзӣ ва бахиядӯзӣ бошад; ва ҷома ва қабоеро, ки чунин дӯхта бошанд чакиндӯзӣ гӯянд» [196, 352].

Вожаи **чикин** шакли дигари **чакин** мебошад, ки дар фарҳанги мазкур муаллиф онро ба таври зер тафсир намудааст [196, 352].

Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ вожаи **чакан** маъмул буда, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба таври зайл шарҳ дода шудааст: «**чакан** – навъе аз кашидадӯзӣ, ки бо абрешими ранга дар матоъ ва ғ. нақш медӯзанд» [211, 544]. Аз ин бармеояд, ки **чикин** ин шакли дигари **чакан** аст. Чакандӯзӣ як навъи ҳунароҳои мардумист, ки имрӯз авҷи тоза ёфтааст. Маъруфтарин навъи чакан, чакани хатлонӣ аст, ки аз қадим дар олами Шарқ маъруф аст. Кашидадӯзихо чакани Самарканду Бухоро, Хива, Қўқанд, Хучанд ва Истаравшан низ хеле маъруфанд.

Мирзоева Б. дар рисолаи худ зери унвони «Омода намудани омӯзгорони ояндаи технология ва соҳибкорӣ тавассути ҳунароҳои анъанавии занонаи тоҷикӣ дар замони муосир» оид ба ҳунари чакандӯзӣ овардааст, ки «Ҳунари чакандӯзӣ вобаста ба минтақаҳо бо наққошӣ, шакли гулҳо, ранги риштаҳо ва дӯхти он фарқият дошта, аз қадим зиёда аз 120 намуди чок вучуд дошта, баъзеи онҳо то имрӯз дар ҳунари дӯзандагӣ мерос мондааст. Аз қабилҳои дастидӯзии аслий – пешсӯзан, дастидӯзии аслий бо танаффус – пешсӯзани фосиладор, дастидӯзии ниҳой – пасссӯзан, танпоягӣ, пахлугӣ, ҳалқагӣ, пай дар пай, қафасӣ ва ғайра» [90, 23].

Инчунин, муаллифи рисола илова мекунад, ки «Либоси чакан – либоси васеи аз сатин ва ё пахта тайёршуда мебошад, ки бо нақшҳои зебои дорои унсурҳо ва рамзҳои бо фарҳанги тоҷикон алоқамандбуда оро дода шудааст. Он дар муддати хеле дурудароз ва босаброна дӯхта мешавад, дӯхти он аз остин оғоз меёбад. Барои нақшофарини остин қаламзан вақти тӯлониро сарф мекунад, то расми зебо офарад» [90, 33].

Вожаи «чакан» дар гӯйишҳои чанубӣ ҳамчун калимаи маъруф корбурд шуда, дар «Фарҳанги гӯйишҳои чанубии забони тоҷикӣ» ба маънии «гулдӯзӣ, сӯзанидӯзӣ кардашуда (доир ба пероҳан, тоқӣ, пойчома ва ғайра)» шарҳ ёфтааст [194, 814].

Дар ифодаи ин вожа дар «Шеваи чанубии забони тоҷикӣ» қайд шудааст, ки «къртачакан» дар ифодаи куртаи нақшдор дар гурӯҳи Кӯлоб сабт гардидааст. Дар лаҳҷаҳои Қаротегин (ҳозира Рашт) онро истилоҳи иборагии «къртай гълдӯзӣ» иваз мекунад [114, 160].

Калимаву истилоҳҳое, ки қатъи назар аз сохти худ моҳиятан ба термин-ибораҳои навъи боло баробар аст, яъне он ҳам дар ифодаи навъи курта ба кор бурда мешавад. Чузӣи дуҷуми ин калима «чакан» ба ҷумлаи унсурҳои хоси шева тааллуқ дорад» [114, 160].

Калимаи дигареро, ки дӯзандагон истифода мебаранд, **хиштча** мебошад. Муаллифи «Бурҳони қотей» таъкид менамояд: «**хиштча** – он порчае чаҳоргӯша бошад, ки дар зерӣ бағали ҷома ва миёни тунбон дӯзанд» [196, 393]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир чунин дарҷ гардидааст: «**хиштак** – порчаи чоргӯша, ки зерӣ бағали ҷома ва миёни поҷома медӯзанд» [209, 482]; [211, 456]. Ин вожаро дар гӯйишҳои чанубӣ дар шаклҳои «хъштак (Кх., Шк), хъштък (Бдх.) – тирез (аз эзор, курта)» [194, 781] истифода мебаранд. Дар водии Зарафшон ин вожа дар байни тоҷикон дар истеъмол қарор дорад.

Дар забони муосири тоҷикӣ вожаи мазкур маъмул буда, имрӯз ҳам дар байни дӯзандагон бо ҳамин ном истифода мешавад. Шакли хиштак чоргӯша буда, онро аслан дар зерӣ остин ва бағали ҷома ва миёни поҷома медӯзанд. Вожаҳои зерин ба монанди **хиштак**, **хиштрах**, **сӯча**, **сӯжа**, **сӯза** ифодакунандаи маънии калимаи хиштча, ки дар боло мавриди таҳлил қарор гирифт, дар фарҳанги «Бурҳони қотей» шарҳу тавзеҳ ёфтаанд.

Масолехи дигари дӯзандагиро **чарм** ва **пӯст** ташкил медиҳад, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотей» тафсир шудаанд. Ба масолехе, ки аз чарм дӯхта мешаванд, вожаҳои зерин дохил мешаванд ва онҳоро дар шакли мавҷуда дар муқоиса бо фарҳангҳои муосири тоҷикӣ зикр мекунем:

Баҳла – пӯсте бошад, ки ба андоми панҷаи даст дӯзанд ва миршикорон бар даст кашанд ва чарғ ва боз ва шохинро ба даст гиранд [196, 202]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир чунин шарҳ ёфтааст: «**баҳла** – дасткаши чармини шикорӣ, ки бозро болои он мешинонанд» [208, 164]; [210, 160].

Аз тафсири фарҳангҳо маълум мегардад, ки вожаи мазкур маъмул буда, аз пӯст дӯхта мешавад.

Ба ҳамин мазмун вожаи **нитоф** низ дар «Бурҳони қотеъ» тафсир шудааст [198, 223].

Пордум – он чарме бошад паҳн, ки бар паси полони чорво дӯзанд ва бар паси рони чорво андозанд. Ва баъзе гӯянд чарме бошад, ки бар паси зини асп банданд ва бар зери думи асп андозанд» [196, 213]. Вожаи мазкур дар замони муосир мавриди истифода қарор дорад ва дар фарҳангҳои муосир низ шарҳ ёфтааст [209, 86]; [211, 114].

2.3.2.1. Вожагони ифодакунандаи кафшдӯзӣ

Кафшро асосан аз пӯст медӯзанд. Дар «Бурҳони қотеъ» микдори хеле зиёди вожаҳои тафсир шудааст, ки марбут ба кафшдӯзӣ мебошад.

Вожаҳои **поафзор ва пойафзор**, чӣ тавре ки аз қадим ҳамчун пӯшише, ки дар пой мепӯшанд, дар тамоми фарҳангҳо ба як маъно тафсир шудаанд. Дар «Бурҳони қотеъ» ин вожаҳо дар моддаҳои алоҳидаи луғавӣ тавзеҳ дода шудаанд: «поафзор – кафш ва попӯшро гӯянд» [196, 211]. «**Пойафзор** – попӯш ва кафшро гӯянд; ва чӯберо низ гуфтанд ба андоми наълайн, ки чӯлоҳагон ва бофандагон ба вақти бофандагӣ пой бар он гузоранд ва бардоранд» [196, 219]. Дар фарҳангҳои муосир вожаҳои зерин дар як моддаи луғавӣ омадааст: «поафзор//пояфзор – попӯш, чизе, ки ба пой мепӯшанд, ҳамчун мӯза, кафшу маҳсӣ, чорук ва ғ.» [209, 72]; [211, 108]. Вожаи поафзор дар гӯйишҳои ҷанубӣ бо калимаҳои «попуш//попъш//попуши (Вк., Шк.) – кафш, пояфзор, пойпӯш, яъне попушӣ ҳар он чӣ, ки бар пой пӯшанд» шарҳ дода шудааст [194, 553].

Шакли дигари **поафзор** дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» **почанг** ва **почила** омадааст: «**почанг** – кафш ва поафзорро низ гуфтаанд», «**почила** –

кафш ва поафзор бошад» [196, 212]. Дар фарҳангҳои муосир «почанг» ба маънии поафзор шарҳ дода нашуда, ҳамчун сӯроҳии хона, даричаи хурдро мефаҳмонад [209, 88]; [211, 117].

Вале вожаи «почила» дар дигар фарҳангҳои муосир дида нашуд ва ба ҷуз дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ», ки дар он ба маънои «пойафзор, кафш» омадааст [209, 89].

Ба ҳамин монанд вожаҳои **поланг**, **поҳанга**, **пойзор**, **полик** ва ғайра омадааст, ки муаллифи фарҳанг онҳоро чунин шарҳу тавзеҳ додааст: «**поланг** – кафш ва пойафзори чармӣ бошад» [196, 217]. Бояд зикр намуд, ки дар фарҳангҳои муосир ин вожа ба дигар маъно шарҳ ёфтааст: «**поланг**>полаханг – ресмоне, ки ба ҳалкаи як тарафи лаҷоми асп мебанданд ва аспро бо он ба етак мекашанд, яккаҷилав» [211, 112].

Поҳанга – кафш ва пойафзорро гӯянд; ва ба маънии побаранҷан ва халхол омадааст [196, 218].

Пойзор – кафш ва пойафзор бошад [196, 220].

Полик – потоба ва попечро гӯянд; ва лифофаро низ гуфтаанд; ба маънии кафш ва пойафзори чармин ҳам омадааст [196, 218]. Шакли дигари **полик** болик мебошад, ки дар фарҳанг ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ тафсир шудааст [196, 150]. Дар фарҳангҳои муосир **полик** ҳамчун чоруке, ки ресмонҳои он ба банди пой печонда мешавад, шарҳ дода шудааст [209, 83]; [211, 113].

Ҳамин тавр, вожаҳои дигар дар фарҳанги «Бурҳони қотей» дарҷ шудаанд, ки маънои пойафзор ва кафшро доранд. Масалан, **чомӯш**, **чамӯш**, **чамток**, **чамтак**, **чамшок**, **чамшак**, **чамнок**, **чамнак**, **чумчум**, **чуст**, **чамшок**, **чамшак**, **чочала**, **чоруг**.

Вожаҳои «**чомӯш**» ва «**чамӯш**» дар фарҳанг ба маънои кафш ва пойафзор тафсир шудаанд ва ҳамчунин, ҳангоми шарҳи вожаи «**чамӯш**» муаллифи фарҳанг таъкид мекунад, ки «**чамӯш** – муҳаффафи чомӯ ҳам ҳаст, ки навъе аз кафш ва пойафзор бошад» [196, 356]. Тазаккур бояд дод, ки **чомӯш**, **чамӯш** ва **чому** шояд шакли таҳаввулҷӯфтаи «**чамӯс**» бошанд, ки дар баъзе лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ он истифода мешавад ва навъи пойафзори

пӯстиние мебошад, ки то зону баландӣ дорад. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» дар шакли «**чамбус**» шарҳ дода шудааст: «чамбус – (дар шимол ва ҷануби Кӯлоб) пойафзоли чармини соқдори бе тағҷарм [194, 820]. Муаллифони «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» Р. Л. Неменова ва Ғ. Ҷӯраев дар ифодаи вожаи «чамӯш» қайд мекунанд, ки «Калимаи чамбус//чамус ҳам аз ҷиҳати сохт ва тарзи ташаккул ҷолиби диққат менамоянд. Гумон меравад, ки он дар ибтидо шакли «чармбус»-ро дошта, бо тақозои ҳодисаҳои фонетикии шева намуди «чамбус», «чамус»-ро гирифтааст [114, 159].

Вожаҳои «**чипдоз**, **хоркуш** ва **харкуш**»-ро муаллифи фарҳанг тафсир намуда, таъкид мекунанд, ки вожаҳои мазкур номи навъе аз кафш (пойафзор) мебошад, ки онро бар болои мӯза пӯшанд ва бештар дар байни мардуми Мовароуннаҳр маъмул аст. Муаллифи фарҳанг ин вожаҳоро бо як калимаи **сармӯза** баён намудааст, ки дар фарҳангҳои муосир ин калимаи сирф тоҷикӣ тафсир нашудааст: «сармӯза – кафше бошад, ки бар болои мӯза пӯшанд ва дар Мовароуннаҳр мутаъориф аст» [197, 154]. Дар ҷойи ин калима вожаи «калӯш», ки иқтибос аз забони русӣ мебошад, бештар маъмул аст ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» он чунин шарҳ дода шудааст: «калӯш – пойафзори бепошнаи резинии занона ё мардона, ки одатан бо масҳӣ, мӯза ва ғ. мепӯшанд» [211, 584].

Ба ҳамин монанд вожаҳои дигаре низ мавҷуданд, ки дар забони адабӣ роиҷ набуда, тамоми навъи кафшро ҳамчун «пойафзор» мешиносанд ё ин ки ҷойи онро калимаҳои иқтибосӣ гирифтааст.

Вожаи **шал**, ки ифодакунандаи пӯст буда, онро дар кафш медӯхтаанд: «шал – пӯсти нозуки рангинеро гӯянд, ки дар миёни дарзи кафш ва мӯза ва яроқи зини асп ниҳода бидӯзанд ба ҷиҳати хушояндагӣ ва баъзе аз яроқи аспро низ ба он дӯзанд» [197, 227]. Аммо вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир ба ин мазмун наомадааст [209, 562]; [211, 622].

Дар фарҳанг вожаҳои **ғарған** ва **ғазған** намуди пӯстери ифода мекунанд, ки аз онҳо кафш медӯхтаанд: «ғарған – пӯсте бошад ғайри кемухт ва соғрӣ ва аз он ҳам кафш дӯзанд» [197, 277].

Ба ҳамин монанд вожаи «сандал» низ шарҳ дода шудааст: «сандал – кафш ва пойафзорро гӯянд» [197, 175]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир як мазмунро ифода намудааст: дар фарҳангҳои муосир «сандал» ба маънои «навъе аз пойафзор, кафши сабуки хонапӯш» омадааст [209, 191]; [211, 204]. Аз рӯйи шарҳи фарҳангҳо бармеояд, ки кафше, ки барои аз хунукӣ эмин нигоҳ доштани пойҳо дар рӯйи хона ба бар карда мешавад, «сандал» номидаанд, ки он дар забони тоҷикӣ бо калимаи «пойафзори хонагӣ» истифода бурда мешавад.

Ҳарчанд ки вожаи «сандалак» дар фарҳанг «сандалак – мусафғари сандал бошад, ки кафш ва пойафзорро гӯянд» [197, 175] омадааст, вале дар фарҳангҳои муосир «сандалак – такони саҳти ғайриихтиёрии одам, чорпо ва ароба вақти роҳ рафтан» тафсир шудааст [211, 204].

Вожае, ки дар асрҳои пешин дар он «пойафзор» ё «сандал» мегузоштанд, дар фарҳанг бо номи «сандали» шарҳ дода шудааст ва ба ҳамин маъно дар фарҳанги «Бурҳони қотей» шарҳ дода шудааст: «сандали – курсиеро гӯянд, ки кафш ва пойафзорро бар болои он гузоранд» [197, 175]. Вале дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» калимаи «сандали» ба маънии «чорпои барои нишастан, курсӣ» ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» калимаи «сандали» ба маънии «чорпои махсусе, ки болои лаҳча (нимсӯхтаи чӯб, ангишт) гузошта, ба рӯяш кӯрпа андохта дар гирдогирдаш мешинанд, курсӣ» омадааст [209, 191]; [211, 204].

Инчунин, вожаҳои дигаре низ мавҷуданд, ки номи «пойафзор»-ро ифода мекунад, ки баъзеи онҳо мавриди қорбурд қарор надорад. Ба монанди, **ғард, кашкала, кафш, чашмак, гива (гева)** ва ғ.

Гива (гева) – навъе аз кафш ва пойафзор аст, ки рӯйи онро аз ресмон дӯзанд ва таҳи онро аз латта созанд ва онро кафши чомагӣ низ гӯянд [198, 49]. Дар Эрон ин вожа маъмул аст ва шахси ба ин қор шуғлдоштаро гивакаш гӯянд.

Дар фарҳанги «Бурҳони қотей» ҳар як қисмҳо ва намудҳои пойафзор чамбоварӣ ва шарҳ дода шудааст. Аз қабилӣ **лолак, лолако, лаҳо, лахт, лако, вашмак, ҳамлахт, афроз, афзори по, башмоқ, пошна, панбаной,**

гурғобӣ ва ғ., ки ҳамаи ин вожаҳо маънои кафш ва пойафзорро ифода намуда, баъзеи онҳо мавриди корбурд қарор доранд ва ҷои баъзеи дигарашонро вожаҳои хоси забони тоҷикӣ гирифтаанд [198, 52].

Муаллифи фарҳанг вожаи «попӯш»-ро ҷиҳати шарҳи моддаҳои луғавии болозикр истифода намудааст. Аммо дар фарҳанг ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ шарҳ наёфтааст. Вожаи «попӯш» ҳоло низ дар забони тоҷикӣ васеъ истифода мешавад.

Навӣи дигари пойафзори чармин, ки дар гузашта рӯяшро аз ресмон тайёр намуда, онро дар пойҳои худ мепӯшиданд, шамал ва чорук меномиданд, муаллиф онро чунин шарҳ додааст: «**шамал** – поафзори чармин бошад; ва пойафзореро низ гӯянд, ки зеро он аз чарми хом ва рӯяш аз ресмон бошад ва онро **чорук** гӯянд» [197, 231]. Вожаи «шамал» дар забони адабии тоҷикӣ роиҷ набуда, онро дар шакли чорук, ки дар тафсири он истифода шудааст, ба қор мебарданд ва чунин навӣи пойафзорро шахсоне, ки ба соҳаи кишоварзӣ машғул буданд, ба бар мекарданд. Дар гӯйишҳои ҷанубӣ вожаи «чорук» дар шаклҳои «чорък//чоръғ» корбурд шуда, маънии «чорук, як навӣи пойафзоли соқдори маҳаллӣ»-ро ифода мекунад [194, 849]. Мураттибони «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» дар ифодаи вожаи «чорук» таъкид мекунанд, ки «Табиист, ки ин ё он пойафзол вобаста ба таври дӯхт, материал, мавриди истифода ва ғайра боз ба навҳо ҷудо мешавад. Ба ин муносибат доираи калимаву истилоҳҳои ифодакунандаи пойафзол дар баъзе лаҳҷаҳои ҷанубӣ боз ҳам афзудааст. Алалхусус, пойафзоле, ки дар маҳалҳои зиёд паҳн шудааст, номҳои гуногунро гирифтааст. Бештари ин номҳо дар натиҷаи дар натиҷаи бо исми асосии пойафзол тобеъ гаштани силсилаи калимаҳои дигар, ки хусусияти пойафзолро аз ягон ҷиҳат таъкид мекунанд, пайдо шудаанд. Дар асари «Таджики Каротегина и Дарваза» вобаста ба калимаи «чорук» истилоҳҳои зерин қайд шудааст: чоруки гирдна, чоруки пуштаки, чоруки нахчирӣ ё чорукҷомис, чоруки чорпоги, чоруки нохунгирак, чорукмуза ва ғайра» [114, 159].

Айнан ҳамин навъи пойафзор дар фарҳанг бо калимаи дигар низ шарҳ дода шудааст: «**кайва** – навъе аз пойафзор бошад ва рӯ ва таҳи онро аз ресмон ва порча созанд» [197, 424]. Инчунин, муаллиф дарҷ намудааст, ки боло ва таҳи ин навъи пойафзор аз порча ва ресмон омода карда мешавад. Қайд кардан бамаврид аст, ки ҷойи чунин пойафзорҳое, ки аз ресмон омода карда мешавад, навъҳои дигари пойафзорҳои замонавӣ аз чарм, резин ва дигар маҳсулоти хоси пойафзор тайёр карда мешаванд.

Шахсе, ки ба дӯхтани кафш машғул мешуд, муаллифи фарҳанг ӯро **саргар** номидааст: «саргар – кафшгар ва кафшдӯзро гӯянд» [197, 152]. Вожаи мазкур дар забони адабии имрӯза роиҷ набуда, чунин шахсонро «мӯзадӯз, кухнадӯз» мегӯянд. Маврид ба ёдоварист, ки вожаи **сар** дар забони имрӯзаи тоҷикӣ ҳамчун калимаи сермаъно (полисемия) низ корбаст мегардад. Дар фарҳанги «Бурҳони қотей» ба маънои «кафш ё пойафзор» истифода шудани ин калима тафсир шудааст: «сар – кафш ва мӯза ва амсоли онро гӯянд» [197, 144]. Аз ин рӯ, кафшдӯз **саргар** номида шудааст.

Инчунин, асбобҳое мавҷуданд, ки кафшдӯзон ва мӯзадӯзон ҳангоми дӯхтани пойафзор аз он истифода мебаранд. Яке аз ин асбоб «дирафш» мебошад, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотей» чунин шарҳ ёфтааст: «дирафш – афзорест кафшдӯзон ва амсоли эшонро» [197, 17]. Вожаи мазкур дар забони адабии муосир роиҷ буда, дар баъзе минтақаҳо «бигиз» низ мегӯянд ва дар фарҳангҳо, аз ҷумла дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо мазмуни «дирафш//дарафш – олати нӯгтези дастадоре, ки кафшдӯзон барои сӯроҳ кардани чарм ба кор мебаранд, бигиз» [208, 381] ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» бо чунин мазмун шарҳ дода шудааст: «дирафш-олати нӯгтези дастадоре, ки бештар мӯзадӯзон барои сӯроҳ кардани чарм ва гузаронидани сӯзан ба кор мебаранд, дарафш» [210, 455]. Дар соҳаи мӯзадӯзӣ вожаи дарафш//даравш дар забони адабии муосири тоҷикӣ то имрӯз серистеъмол аст. Шакли дигари «дирафш» дар фарҳанг бо вожаи «дирапш» ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ шарҳ дода шудааст: «дирапш – бар вазн ва маънии дирафш аст, ки афзори устодони кафшдӯз бошад» [198, 278].

Калимаи «дирафш» дар китоби «Луғати касбу ҳунар оид ба металкоркунӣ»-и Ҷӯраев Т. ҳамчун афзори ҳунармандону косибон, ки ҳангоми дӯхтани пойафзол (мӯза, кафш, маҳсӣ, мӯкӣ ва ғ.) кор мефармоянд, қайд шудааст [215, 15].

Инчунин, муаллифи фарҳанг илова намудааст, ки **дирафши борик** барои дӯхтани маҳсӣ, соки мӯза ва дирафши ғафс барои дӯхтани кафш, чорук, сӯроҳ кардани патак (тагчарм), пошна ва ғайра истифода бурда мешаванд [196, 29].

Вожаи дигаре, ки ҳаммаъноӣ асбоби кафшдӯзии «**дирафш**» аст, **дурӯш** мебошад: «**дурӯш** – ба маънии дирафш аст, ки афзори кафшдӯзон ва амсоли онҳо бошад» [197, 19].

Муаллифи фарҳанг калимаҳои «**ағоза ва хунсо**»-ро ҳамчун афзори кафшдӯзӣ тавзеҳ додааст: «**ағоза** – афзорест кафшдӯзонро» [196, 102].

Хунсо – он чизест, ки саҳҳофон ва кафшдӯзон ба кор баранд [196, 403]. Вожаҳои мазкур дар забони адабии муосири тоҷикӣ камистеъмол буда, дар фарҳангҳои муосир низ [208; 210] ба ин маънӣ дарҷ нагардидааст.

Вожаи дигаре, ки ҳамчун асбоби кафшдӯзӣ дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ба қайд гирифта шуда, тафсир ёфтааст, «пойавжора» мебошад. Муаллифи фарҳанг зикр мекунад: «пойавжора – ... ва он ду тахтаи кӯчак бошад ба андоми наълин, ки бофандагон ба вақти бофандагӣ пой бар он гузоранд ва бардоранд» [196, 219]. Дар забони кафшдӯзон ва дигар соҳаҳои техникӣ имрӯз вожаи русии «педаль» истифода мешавад. Шакли дигари ҳамин вожа «пойафзор» аст, ки он низ ба маъноӣ дуҷумла дар «Бурҳони қотеъ» ба маъноӣ **пойафжора** ба ҳамин тарз тафсир шудааст [196, 219].

2.3.2.2. Вожаҳои ифодакунандаи пӯстиндӯзӣ

Шахсе, ки ба коркарди пӯст машғул буда, аз он пӯстин ва дигар чизҳо омода месозад, тибқи тафсири фарҳанги «Бурҳони қотеъ» **пӯстпирой** номида мешавад: «пӯстпирой – чармгар ва даббоғро гӯянд» [196, 251]. Дар забони муосири тоҷикӣ вожаи чармгар маъмулу машҳур аст.

Масолеҳи асосии пӯстиндӯзӣ **пӯст** мебошад, ки пӯстиндӯзон аз он намудҳои гуногуни либос медӯхтанд ва боқимондаҳои онро «**зағрош**» меномиданд: «зағрош – резаҳои пӯст бошад, ки пӯстиндӯзон ба дур андозанд» [197, 100]. Чунин вожа дар забони адабии муосир роиҷ набуда, зиёдагии чунин пӯстпораҳо «порғӣ ё резғӣ» меноманд ва дар фарҳанги муосир ҳамин маъниро ифода намудааст: «зағрош – пӯстпораҳо, ки пӯстиндӯзон бурида мепартоянд, резғӣ» [208, 445].

Ҳаммаъноии вожаи **зағрош** вожаи **зағримош** шарҳ дода шудааст: «зағримош – ба маънии зағрош аст, ки хурдарезаҳои пӯстин бошад, ки ба дур андозанд» [197, 100].

Дар гузашта мардум аз пӯсти ҳайвонот пӯстин ва дигар ҷиҳози лозими омода мекарданд, ки ин анъана то замони муосир дар баъзе минтақаҳои кишвар боқӣ мондааст. Пӯстин аз пӯсти ҷонварони гуногун омода карда, онро ба ҳам медӯзанд. Ҳамчунин, либосҳо, ки аз пӯст тайёр мешавад бо номҳои ҷудогонаи худ маъруф буданд. Аз он ҷумла, пӯстине, ки аз пӯсти гӯсфанд дӯхта мешуд, **кабал** ё **кавал** ном доштааст: «**кабал ва кавал**» ифодакунандаи пӯстин мебошад: «**кабал** – ба маънии кавал аст – ва он пӯстине бошад, ки аз пӯсти гӯсфандони бузург дӯзанд» [197, 354]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаҳои «кабал>кавал» маънии «пӯстини пӯсти гӯсфандӣ»-ро ифода намудааст [210, 575].

Навъи дигари пӯстин, ки аз пӯсти барра дӯхта мешудааст, дар фарҳанги «Бурҳони қотей» бо вожаҳои «**уффа ва ғуффа**» шарҳ дода шудааст: «**уффа** – пӯстини пӯсти барраро гӯянд, ки мӯи он бағоят нарм бошад» [197, 267]; **ғуффа** – пӯстини барраи бисёр нарм бошад [197, 281]. Дар фарҳангҳои муосир «ғуфа//ғуффа» ба маъноии «пӯстин» омадааст. Чунин навъи либос, ки бисёр нарму мулоим аст, дар фасли сармо ба бар карда мешавад. Вожаҳои кавал, уффа ва ғуффа аз ҷиҳати маъно як буда, пӯстине, ки аз пӯсти нарми барра тайёр карда мешавад, дар назар дошта шудааст.

Ҷонварони дигаре, ки аз пӯсти он низ пӯстин омода мекарданд, **бабр** ва **вабар** ном доштанд: «**бабр** – ҷонваре бошад сахроӣ, шабех ба гурба, лекин дум надорад ва аз пӯсти он пӯстин созанд [196, 152]; «**вабар** – ҷонварест

шабех ба гурбаи кабуд, лекин дум надорад ва аз пӯсташ пӯстин созанд; ва дар арабӣ, ба маънии пашм бошад» [198, 170]. Чунон ки аз тафсир маълум гашт, маънои дигари вабар «пашм» будааст, ки муаллифи фарҳанг низ онро баён намудааст. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» калимаи «вабар» ба маънии чодаре, ки аз пашми шутур тайёр мекарданд» [210, 255] шарҳ ёфтааст.

Муаллифи фарҳанг чихати муаррифӣ намудани навъи пӯстин вожаи «**кимол**»-ро тафсир кардааст: «кимол – чонварест, ки аз пӯсташ пӯстин созанд ва он пӯстин кабудранг мебошад ва бештар аз чониби Шервон оваранд» [197, 423]. Вожаи кимол ба ҳамин маънӣ дар фарҳангҳои муосир низ тафсир шудааст [208, 552]; [210, 610].

Хаз – дар арабӣ чонварест маъруф, ки аз пӯсти он пӯстин созанд; ва чомаи абрешимино низ гуфтаанд [196, 390]. Дар фарҳангҳои муосир вожаи мазкур ҳам ба маънии «пӯстине, ки аз пӯсти хаз дӯхта шудааст» ва ҳам номи «навъе аз матои абрешимӣ» тафсир шудааст [209, 454]; [211, 418].

Намуди дигари пӯстин **қундуз** мебошад, ки он аз пӯсти чонвари санҷобмонанд тайёр мешавад. Қундуз пӯсти сиёҳи қиматбаҳо дорад, ки ин намуд пӯстинҳоро подшоҳон ба бар мекардаанд [197, 336].

Пӯстинҳое, ки кӯҳна ва дарида мешаванд, бо номи **фарғеш** маъмул буда, дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ба маънии кӯҳна ва фарсуда ва пӯстинеро ки аз кӯҳнагӣ мӯйи гиребон, доман ва сарҳои остини он рехта бошад, шарҳ дода шудааст [197, 302]. Ба ҳамин маънӣ дар фарҳангҳои муосир низ тафсир шудааст [209, 422]; [211, 386].

Навъи дигари пӯстин «**шабӣ**» ном дорад, ки муаллифи фарҳанг онро бо чанд маънӣ шарҳ додааст [197, 209].

Маводи дигаре, ки аз пӯст тайёр кунанд, **тасма** ва **яшма** бошад, ки дар «Бурҳони қотеъ» бо маънии зер тафсир шудаанд: «**тасма** – чарми хом ва даволи чармӣ бошад» [196, 284]; **яшма** – чарм ва пӯсти хомеро гӯянд, ки ба зӯри дастмолиш расонида бошад, на ба оташ ва дибоғат [198, 215]. Дар фарҳангҳои муосир ин калима бо ҳамин ном зикр шуда, маънии «пӯсти

хоми сафед, ки бо даст молида пардоз мекунанд»-ро ифода намудааст [209, 638]; [211, 693].

Вожаҳои тасма ва чарм дар забони адабии муосири тоҷикӣ маъмул буда, он аз пӯсти хом дар натиҷаи коркард омода мешавад ва соҳаҳои гуногуни хунароҳои мардумӣ, аз қабили пойафзордӯзӣ, чармгарӣ, пазандагӣ (суфра ё дастархон), дӯзандагӣ ва ғайраҳо истифода бурда мешавад.

2.3.2.3. Вожаҳои ифодакунандаи кӯрпадӯзӣ

Кӯрпадӯзӣ яке аз навъҳои хунари маъмули тоҷикӣ буда, дар байни мардуми тоҷик аз қадим боз роиҷ будааст. Вожаи **кӯрпадӯзӣ** дар «Бурҳони қотеъ» бо шарҳи вожаҳои гуногун дарҷ шуда, вале он ҳамчун моддаи луғавӣ дар шакли алоҳида шарҳу эзоҳ наёфтааст. Ба кӯрпадӯзӣ, аслан, *дӯхтани кӯрпа*, *лиҳоф*, *болишт* ва монанди ин дохил мешаванд. Вожаҳои марбут ба кӯрпадӯзиро дар «Бурҳони қотеъ» дар зер мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Вожаи «огана» дар «Бурҳони қотеъ» ба якчанд маъно омада, муаллиф онро ҳамчун масолех, аз қабили пашм, панба, пила номбар кардааст, ки дар чома ва болишт истифода мебаранд [196, 59].

Дар минтақаҳои гуногуни кишвар барои пур кардани болишт ва чома бештар аз пахта истифода мебаранд ва ин вожа дар фарҳангҳои муосир ба калимаҳои зер шарҳ дода шудааст: «огана//окана – чизе, ки миёни абраву астар мегузоранд, аз қабили пашм, пахта ва ғ.» [208, 898]; [211, 16]. Аммо истифода шудани вожаи мазкур то ҳол маълум нест, зеро дар вожаҳои бофандагии имрӯза ин калима мавҷуд нест.

Шакли дигари «огана» калимаи «оган» мебошад, ки муаллиф онро дар моддаи алоҳидаи луғавӣ тафсир кардааст [196, 58].

Вожаҳои «оган» ва «огана» аз вожаи огандан гирифта шудааст. Огандан дар фарҳангҳо ба маънои «пур кардан (даруни чизеро)» омадааст.

Масолехи асосии дигаре, ки даруни чома, болишт, кӯрпа ва амсоли он пур мекунанд, пахта мебошад, вале дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» он дар алоҳидагӣ дарҷ нагардида, бо вожаҳои дигар шарҳ дода шудааст. Мисол, пахтаро аз тухмаш (чигит) ҷудо намуда, даруни чома, кӯрпа, болишт ва

дигар чизҳои лозимиро пур намудан аз қадим ин анъана дар байни мардум маъмул буд ва он аз насл ба насл боқӣ мондааст. Пахта, ки масолеҳи асосии дӯзандагӣ, бофандагӣ ва ресандагии мардуми тоҷик маҳсуб ёфта, онро дар чома, камзӯлча, нимтана, кӯрпаю кӯрпачаҳо ва болишту лӯлаҳо истифода мекунанд. Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» вожаи «**совис**» тафсир ёфтааст, ки маъноҳои «панбаи маҳлҷкарда, ки дар чома гузоранд»; «чомаи панбаоганда, ки дар рӯзи ҷанг пӯшанд»; «сабаде, ки занон панбаро ҷиҳати риштан муҳайё ва омода карда, дар он ҷо ниҳанд» [197, 127] дорад. Вожаи мазкур дар забони адабии муосир мавриди истифода қарор надошта, онро танҳо бо калимаҳои «пахтаи халҷчиқардашуда, пахтаро задан» мешиносанд, ки барои ин амалро иҷро намудан, дастгоҳҳои маҳсули пахтазанак барои ҷудо намудани пунбадона (ҷигит) аз пахта вучуд доранд.

Вожаи дигаре, ки то ҳол дар байни минтақаҳои гуногуни кишвар маъмул аст, «**астар**» мебошад, ки муаллиф онро дар фарҳанги худ чунин тавзеҳ додааст: «**астар** – остар ва битонаи ҷомаро низ гӯянд» [196, 91]. Ин вожа дар фарҳангҳои муосир ба маънои «матои қисми дарунии ҷомаву кӯрпа ва дигар либосҳо, битона ва порчаи камарзиш» [208, 928]; [210, 89; 211, 39] шарҳ ёфтааст. Тибқи фарҳангҳои муосир вожаи «битона» калимаи иқтибосӣ аз забони арабӣ буда, маънии «астари ҷома» мебошад [208, 187];

Муаллифи фарҳанг шакли туркии вожаи астарро низ дар моддаи алоҳидаи луғавӣ оварда, шарҳ додааст: «**қатир** – дар туркӣ астарро гӯянд» [198, 317].

Вожаи «**астар**» дар фарҳангҳои муосир ба якҷанд маъно омада, он ҳамчун матое, ки дар қисми дарунии либосҳо ва кӯрпа шарҳу эзоҳ ёфтааст ва онро муқобили «**абра**» медонанд: «**авра** – ба маънии абра аст, ки рӯйи қабо, кулоҳ ва амсоли он бошад» [196, 126]. Вожаи «авра ё абра» муқобили «астар» буда, то ҳол дар ҳамин шакл дар забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор дорад ва дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» низ ҳамин маъниро ифода намудааст [208, 29].

Хамчунин, муродифи астар вожаҳои «остар» ва «пажа» мебошанд, ки аз ҷониби муаллиф шарҳ дода шудаанд: «пажа – остари ҷомаро низ гуфтаанд» [196, 238].

Аслан барои даруни кӯрпа, болишт ва ҷихози либос пахта ё пашми ҳаллоҷӣ кардашударо барои форам ва мулоим шуданаш истифода мебаранд, ки муаллиф вожаи «бахида»-ро ба ҳамин маънӣ шарҳ додааст: «**бахида** – пашм ва панбаи зада ва ҳаллоҷӣ кардашударо гӯянд» [196, 158]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» айнан ба ҳамин мазмун омадааст [209, 153]. Ин вожа дар забони адабии муосири тоҷик дар шакли «бахидан» ҳамчун амал роиҷ буда, мавриди истифода қарор дорад.

Ҳамаъноии вожаи **бахида** калимаҳои «**поғунд** ва **поғунда**» аст, ки муаллиф онҳоро чунин тавзеҳ додааст. «**поғунд** – гулӯлаи панбаи ҳаллоҷикардари гӯянд», «**поғунда** – бар вазни поғунд аст, ки гулӯлаи панбаи ҳаллоҷикарда бошад» [196, 216].

Вожае, ки дар замони муосир дар ҳамин шакл камистеъмол буда, дар фарҳангҳои муосир низ ба назар намерасад, «**баноғ**» аст, ки маънои тори ресмони хомро дорад ва бар дук печида шавад [196, 192]. Ин вожа дар забони имрӯза бо калимаи «ваноғ» истифода мешавад, ки дар фарҳангҳо бо маънии зер шарҳ дода шудааст: «ваноғ – риштаи хом ё хомтоб, ки аз нӯги дук то пилтаи дасти ресанда дарозӣ дорад ва хеле ба осонӣ қанда мешавад» [210, 264].

Вожаи **пар** дар забони адабии имрӯзаи тоҷик маъмул буда, онро ҳамчун «пару боли паранда» мешиносанд. Вале дар «Бурҳони қотеъ» вожаи **пар** ба маънии зерин омадааст: «**пар** – доман ва канораи ҳар чиз бошад, ҳамчу пари қулоҳ ва канораи қулоҳ» [196, 226]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир ба ин маъно шарҳ наёфтааст [209, 25]; [211, 68].

Дар гузашта *гилем*, *шол*, *намадро* аз пашми ҳайвонҳои хонагӣ, аз кабили буз, гӯсфанд ва гов тайёр намуда, ҳамчун ашё барои рӯзгор ва дар пойафзорхояшон аз намад **патак** низ омода мекарданд, ки чунин ҳунарҳо дар баъзе минтақаҳои кишвар то ҳол низ идома дорад. Вожаи «**тафтиқ**»-ро муаллиф ҳамчун пашме, ки аз зери мӯйи буз ба тариқи шона намудан ҳосил

мегардад, шарҳ додааст: «**тафтиқ** – пашме бошад нарм, ки онро аз зери мӯйи буз ба шона бароранд ва аз он шол, тақя, намад ва амсоли он созанд» [196, 286]. Дар забони русӣ онро *пух* гӯянд. Вожаи «тафтиқ» дар фарҳангҳои муосир дарҷ гардида бошад ҳам, мазмуни дар боло зикршударо ифода накарда, балки «**тафтиқ**» ба маънои «шикофтан, даридан» омадааст [209, 342].

Масолеҳи дигари кӯрпадӯзӣ **чабғут** аст, ки онро дар замони муосир «**чанда**» меноманд ва бештар барои даруни болишт истифода мебаранд, ки дар фарҳанг чунин оварда шудааст: «**чабғут** – пашм ва панба, ки дар ниҳолӣ, лиҳоф ва монанди он кунанд; ва кухналиҳофи пора-пораро низ гӯянд [196, 312]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир як маъноро ифода намудааст: «чабғат//чабғут – латта, пахта, пашм ва ғ., ки ба даруни кӯрпа, болишт ва монанди он меандозанд» [209, 763]; [211, 571]. Вале дар «Тухфатул-аҳбоб»-и Ҳофизии Убаҳӣ ин вожа номи гиёҳеро ифода кардааст: «чабғут – гиёҳест, ки онро лиф хонанд» [212, 245]. Маврид ба зикр аст, ки дар «Бурҳони қотей» чабғут дар шаклҳои **чабғут**, **чағбут**, **чағнат** ва **чағнут** низ қайд шудааст, ки баъзан на ҳамчун масолех (ба мисли пашму пунба), балки ҳамчун маводи тайёр тафсир шудаанд [ниг. 196, 337]; [196, 337]; [196, 348]; [196, 349]; [196, 357].

2.3.3. Вожагони марбут ба абзори дӯзандагӣ

Ба абзори анҷоми дӯзандагон *қайчӣ*, *сӯзани ресмон*, *ангуштпона*, *фатила*, *сими зар (каловатун)*, *галтак (печак)*, *дарзмол*, *мошинаи дарздӯзӣ*, *мошинаи оверлокдӯзӣ* ва амсоли он дохил мешаванд. Дар фарҳанги «Бурҳони қотей» он абзори дӯзандагӣ тафсир шудааст, ки дар замони муаллифи фарҳанг дар истифода қарор доштаанд, вале дар замони муосир бештаре аз онҳо кухна шуда, мавқеи худро гум кардаанд. Дар зер мо онҳоро бо тафсири муаллифи фарҳанг зикр намуда, мавриди таҳлил қарор медиҳем: «**адрамкаш** – ба маънии адром аст, ки дирафши такалтудӯзӣ бошад» [196, 75]. Дар баъзе аз лаҳҷаҳои тоҷикӣ онро «хардамкаш» низ гӯянд, хосатан дар лаҳҷаҳои тоҷикии билоди Болооби Зарафшон ва

кисмати кӯхистони ноҳияи Деваштич. Вожаи мазкур дар ҳамин шакл дар фарҳангҳои муосир дарҷ нагардида, балки бо вожаи **одрам** ифода ёфтааст, ки дар поён онро зикр мекунем [208, 210]. Дар шакли **адрам** он дар «Тухфат-ул-аҳбоб»-и Убаҳӣ сабт шуда, ба маънои абзори дӯзандагии монанди дарафш тафсир ёфтааст. Вожаи адрамкашро дар водии Зарафшон дар шакли «ардамкаш» ном бурда, ҳамон абзори дӯзандагӣ ба монанди бигиз (иктибос аз забони туркӣ) аст, ки бештар дар соҳаҳои кафшдӯзон, куҳнадӯзон ва масхиддӯзон корбурд мешавад ва то ҳол истифода мебаранд.

Одрам – ... афзореро низ гӯянд, ки намадзинро бар он дӯзанд ва он чизест монанди дарафш [196, 45]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир чунин шарҳ ёфтааст: «**одрам // одарм** – афзори дарафшмонанди махсус, ки бо он намадзин медӯзанд; бигиз» [208, 901]; [211, 19].

Шакли дигари вожаи **одрам** калимаи **адром** аст, ки муаллифи «Бурҳони қотей» онро дар фарҳанги худ дар моддаи алоҳидаи луғавӣ шарҳ додааст: «**адром** – дарафшест, ки намадзин ва такалтуро бад-он дӯзанд» [196, 74]. Дар ин шакл низ вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир ба назар нарасид.

Вожаи «**чаҳмоҳ**»-ро муаллифи фарҳанг ба маънои кисаи дутабақа, ки аз тимоч, яъне пӯсти перосташуда дӯзанд ва сипоҳиён шонаву сӯзан ва чизҳои дигар дар он гузоранд [196, 340] шарҳ дода шудааст. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» низ ба ҳамин маъно шарҳ ёфтааст [209, 530].

Вожаи дигаре, ки дар абзори дӯзандагӣ истифода мешавад, вожаи «**харак**» мебошад. Ба ҷуз маъноҳои дигар, ки муаллифи «Бурҳони қотей» тафсир намудааст, инчунин, ба маънои «сепояе, ки ҳар ду сари коргохро бар болои он гузоранд ва нақшдӯзӣ ва калобатундӯзӣ кунанд» низ шарҳ дода шудааст [196, 386]. Вожаи мазкур дар забони имрӯзаи тоҷикӣ, хусусан, дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба маънои курсие, ки дар назди хонаҳои истиқоматӣ мегузоранд ва мардум шомгоҳон дар чунин ҳаракҳо нишаста, барои суҳбат кардан бо ҳамдигар чамъ мешаванд, истифода мешавад. Вожаи «харак» ҳамчун абзори дӯзандагӣ дар фарҳангҳои муосир тафсир нашудааст.

Абзори асосии соҳаи дӯзандагӣ **сӯзан** мебошад, ки дӯзандагон тамоми намуди либосро бо он медӯзанд, ки дар фарҳанг дар шакли «**сӯйзан**» шарҳ дода шудааст: «сӯйзан – ба маънии сӯзан бошад, ки бад-он чизҳо дӯзанд» [197, 183].

Ангиштвона абзори дигари соҳаи дӯзандагӣ мебошад, ки муаллиф онро чунин овардааст: «**ангиштвона** – афзоре бошад, ки хайётон дар ангушт кунанд» [198, 237]. Ин вожа дар забони муосири тоҷикӣ бо шаклҳои ангиштвона//ангуштпона истифода шуда, дар вақти дарздӯзӣ дӯзандагон ба сари ангушт мекунанд [208, 72]; [210, 66]. Зикр бояд намуд, ки вожаи мазкур дар ҳамон шакли қадимии худ боқӣ монда, мавриди истифода қарор дорад.

Абзори дигаре, ки кафшдӯзон дар замони худ истифода мебардаанд, муаллиф онро **нишгирда** номидааст: «нишгирда – афзорест саҳхофон ва кафшдӯзон ва сарроҷонро, ки бад-он пӯстро бибуранд ва битарошанд ва онро шарфа низ гӯянд ва ба арабӣ измил хонанд [198, 140].

Ин вожа дар фарҳангҳои муосир низ ба ҳамин маънӣ омадааст [208, 857].

2.3.4. Вожагони марбут ба маводи тайёри дӯзандагӣ

Дар гузашта дар баробари он, ки либосхоро аз пашм мебофтанд, инчунин, аз порчаҳои алоҳида онро парчадӯзӣ (курокдӯзӣ) мекардаанд. Яке аз чунин навъи либос **хуствавона** ном доштааст, ки он дар «Бурҳони қотеъ» чунин тафсир шудааст: «**хуствавона** – либосе бошад, ки дарвешон ва фақирон пӯшанд ва аз он пашмҳо ва мӯйҳо овезон бошад; ва ҳирқаеро низ гӯянд, ки аз порчаҳои алвон дӯхта шуда бошад» [196, 392]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ дода шудааст: «**хустувона** > **хастувона** – либоси пашмини куроқи дарвешон» [209, 469].

Абир – вожаест, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ифодакунандаи пероҳан мебошад. Ин вожа хеле қадимӣ буда, дар «Авасто» зикр шудани онро муаллифи «Бурҳони қотеъ» таъкид накардааст: «**абир** – ба луғати Занду Позанд ба маънии пероҳан аст ва ба арабӣ камис хонанд» [196, 70]. Вожаи мазкур дар забони имрӯзаи тоҷикӣ роиҷ нест ва дар фарҳангҳои

муосир ба ин маънӣ наомадааст: «**абир** – навъе аз хушбӯиҳои хушк; номи хушбӯии сиёҳтоб, ки аз сандалу гулоб ва мушку заъфарон месозанд» [208, 210, 27].

Адрам ба як маъно, агар ифодакунандаи абзори дӯзандагӣ – дарафш бошад, маънои дигари он намадзин аст, ки муаллифи фарҳанг ҳарду маъноро шарҳ додааст [196, 75]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир ба шакли «**одрам**» омадааст.

Вожаи «**такалту**»-ро муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» чунин шарҳ додааст: «такалту – чизе, ки аз намад ва ғайра дӯзанд ва зери зин бигузоранд, то осеб ба пушти асп нарасад» [198, 259]. Дар забони муосири тоҷикӣ вожаи **полон** ба ҳамин маъно истифода мешавад [211, 113]. Вале дар «Бурҳони қотеъ» ин вожа зикр нашудааст.

Бошома – сарандозе бошад, ки онро занон бар сар мекардаанд. Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» вожаи **бошома** аз ҷониби муаллиф ба маънои чодар ва меъчаре, ки занон бар сар андозанд [196, 146] шарҳ дода шудааст. Шакли дигари он дар фарҳанги мазкур ба таври **бошума** сабт гардида, ба монанди вожаи **бошома** шарҳ дода шудааст: «**бошума** – чодареро гӯянд, ки занон бар сар кунанд» [196, 147]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир [208; 210] дарҷ нагардидааст.

Маводи дигаре, ки дӯхта тайёр мешаванд, **сарпӯшҳо** мебошанд. Дар гузашта сарпӯшҳоро ҳам барои мардон ва ҳам занон тайёр мекардаанд, ки барои мардон баъзан аз пӯст ва занон аз матоъ дӯхта мешудааст. Дар «Бурҳони қотеъ» чунин сарпӯшҳо бо номҳои «**баракӣ**» ва «**таппа**» зикр шудаанд: «**баракӣ** – кулоҳи дарозе бошад, ки зоҳидон бар сар гузоранд» [196, 169]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои кулоҳе, ки аз пӯсти барра дӯхта шудааст, омадааст ва он чунин шарҳ дода шудааст: «**баракӣ>барагӣ** – аз пӯсти барра дӯхта шуда (пӯстин, кулоҳ ва ғ.)» [208, 141].

Вожаи «**таппа**»-ро муаллифи фарҳанг шарҳ дода, зикр мекунад, ки кулоҳи занон ва он чизе бошад меҳробӣ, ки занон аз калобатун ва марворид дӯзанд ва аз тилову чавахир низ созанд ва бар пешонӣ насб

кунанд [196, 271]. Яъне, як навъ ороишоти занона будааст, ки бо зару зевар онро занон ба пешонӣ овезон мекардаанд. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир ба ин маънӣ наомадааст.

Инчунин, дар гузашта **кулоҳ** аз пӯст низ медӯхтанд, ки он сари инсонро аз хунукӣ эмин нигоҳ медошт ва он дар фарҳанг чунин шарҳ дода шудааст: «**кулоҳ** – маъруф аст, яъне чизе ки аз пӯст ва порчаи зарбафт ва ғайра дӯзанд ва бар сар гузоранд» [197, 388]. Вожаи мазкур дар забони адабии тоҷикӣ дар шакли дарҷшуда роиҷ буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» калимаҳои «кулоҳ//кулах» ба маънои «каллапӯш; телпак» омадааст [208, 572]. Ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» вожаи «кулоҳ» бо якчанд маъно шарҳ дода шудааст [210, 633].

Навъи дигари «**кулоҳ**» дар фарҳанг дар шакли «**кулӯта**» шарҳ ёфтааст: «кулӯта – кулоҳеро гӯянд гӯшадор ва пурпанба, ки бештар ба чихати тифлон дӯзанд ва гӯшаҳои онро дар зери чокаи эшон банданд» [197, 392]. Вожаи «кулӯта» дар фарҳанги «Бурҳони қотей» ҳамчун кулоҳи кӯдакона шарҳ дода шуда бошад, дар фарҳангҳои муосир он ба мазмуни каллапӯши занона дарҷ ёфтааст: «кулӯта – навъи каллапӯши занона, ки одатан, занони калонсол мепӯшанд» [210, 633]. Ба маънои дар боло зикршуда вожаи «**гулӯтах**» низ дар фарҳанги «Бурҳони қотей» тафсир шудааст: «гулӯтах – кулоҳе бошад гӯшадори пурпанба, ки бештар ба чихати тифлон дӯзанд ва гӯшаҳои онро дар зери чокаи эшон банданд. Ва ваҷҳи тасмияш худ зоҳир аст» [198, 15].

Қойҳои даридаи чомаеро, ки аз нав дӯхта мешавад, муаллиф онро бо вожаи **дарз** шарҳ додааст [197, 16]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир ифодакунандаи «чоки дӯхташудаи либос» мебошад [208, 331]; [210, 414].

Бояд қайд намуд, ки калимаи «дарз» дар забони тоҷикӣ роиҷ буда, дар соҳаи дӯзандагӣ маъмул ва қорбурд мешавад. Ин вожа дар гӯйишҳои чанубӣ аввал ба маънии «либоси нодӯхта», сипас маънии «чоки ба ҳам дӯхташуда»-ро ифода намудааст [194, 218].

Вожаи «**дарза**» ҳаммаънои вожаи «**дарз**» буда, ифодакунандаи «чоки дӯхташударо» мефаҳмонад: «дарза – ба маънии дарз ҳам ҳаст, ки чоки

дӯхта бошад» [197, 16]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир маънои дар боло зикршударо ифода намудааст [208, 331]; [210, 414].

Вожаи **шангала** дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ба маънии решае аз абрешум ва ғайра, ки бар сари дастор, рӯпок ва амсоли он дӯзанд, тафсир шудааст [197, 234].

Вожаи «**шанг**» дар забони муосири тоҷикӣ ба маънои «зебо, хушрӯй» доништа мешавад ва он бештар дар таркиби муродифи «шангу шӯх» истифода мешавад ва калимаи «қашанг» низ аз ҳамин калима сохта шудааст. Зикри ин вожа низ чихати тафсири вожаи «шангала» буд. Дар фарҳангҳои муосир вожаи «шангула» сабт шуда, ба маънои шанг тафсир шудааст [211, 624]. Муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» низ ба он ишора кардааст, ки **шангола** бар сари дастор ва рӯпок дӯхта шавад. Яъне чихати зебоии дастор ё рӯпок гирдогирди он ҳошия ё зеҳе дӯхта мешавад. Ҳамин навъи дӯхтан дар замони ҳозира «шероза» номида мешавад. Шероза низ ҳошия ё зеҳе мебошад, ки ба даври тоқӣ, бари чома, гирди остин, даври рӯпок ва ғайра медӯзанд [211, 636].

Вожаи **шероза** дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ дар шакли зер тафсир шудааст: «шероза – он чи дар чузвбандии китоб ва бар канораи чизҳо дӯзанд» [198, 308]. Ёдовар бояд шуд, ки он чизе, ки дар гирди тоқӣ, бари чома ва почома дӯхта мешавад, шероза меноманд, вале муаллифи фарҳанг вожаи «шероза»-ро ба маънии аввал ҳамчун масолеҳе, ки дар китоб истифода бурда мешавад, тавзеҳ намудааст. Бояд зикр кард, ки дар забони муосири тоҷикӣ вожаи «шероза» истифода мешавад ва он ҳошия ё зеҳе бошад, ки ба гирди тоқӣ, домани чома, даври остин ва эзор (занона) дӯзанд, ки онҳо аз чихати нақшунигор аз ҳамдигар фарқият доранд. Вожаи «шероза» дар гӯйишҳои ҷанубӣ дар шакли «шероз//широз – шероза, чияк, чихак» корбурд шуда, инчунин, шерозе, ки ба эзор медӯзанд, «шерози почик ва ё эзорпоча» мегӯянд [194, 913]. Хунари шерозадӯзӣ низ дар байни занону бонувон муддате шуҳрат пайдо намуда буд ва бо асбобе, ки дар он ресмонҳои абрешим доштанд, шероза медӯхтанд ва дигаре бо сӯзан ва ресмонҳои ранга дар болои он гул медӯхт.

Вожаи **ғоз** ифодакунандаи *пайвандӣ* буда, дар чома дӯхта мешавад, ки он дар фарҳанг якчанд маъно, аввалан порчае мебошад, ки мардуми фақир ба чомашон медӯхтанд, сипас бо иштиҳо хӯрдани таомро низ «**ғоз**» мегуфтаанд, дигар он ки пашми халлочикардашударо ифода мекунад [197, 273]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънои «нахи борики баъзе растаниҳо, ки аз он ресмон мересанд ва чизҳои дигар низ мебофанд» [210, 383] тафсир шудааст. Вожаи мазкур дар забони адабии муосири тоҷикӣ бо ҳамин маънӣ низ мавриди қорбурд қарор дорад.

Муаллиф навъҳои дигари дарздӯзиро пешкаши хонандагонаш кардааст, ки истилоҳҳои мазкур дар забони тоҷикӣ роиҷ нестанд. Аз ҷумла, «**калича** – чомае, ки онро монанди сӯзанӣ дӯзанд» [197, 394]; **мул** – чома дӯхтан [198, 105]; **ниганда** – баҳя ва очидои чома ва сӯзанӣ [198, 146].

Дар забони муосири тоҷикӣ калимаи «**тугма**» ва «**ҳалқа**» маъруф аст. **Тугма** барои ба ҳам бастанӣ гиребон ва ду бари камзӯлу чома буда, барои либос ва чизҳои дигар истифода мешавад. Ҳамин вожаҳо (тугма ва ҳалқа) дар фарҳанги «Бурҳони қотей» низ чанд маротиба зикр шудаанд, аммо ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ тафсир нашудаанд. Муаллифи фарҳанг ҳаммаъноӣ тугма ва ҳалқаро, ки бо вожаи «**гуангала//гӯйи ангала**» ифода мешудааст, дар фарҳанг оварда, онро тафсир намудааст: «гуангала – тукма ва ҳалқаеро гӯянд, ки бар гиребони пероҳан ва ғайра дӯзанд, чи гӯй ба маънии тукма ва ангала ҳалқае бошад, ки гӯйро дар он андозанд ва гоҳе он ҳалқаро бе гӯй ҳам гуангала мегӯянд ва ҳамчунин гӯйро низ бе ангала» [198, 39]. Айнан бо ҳамин маъно дар фарҳанги «Бурҳони қотей» ибораи **гӯйи ангала** тафсир шудааст [198, 46].

Дар фарҳанг баъзе калимаҳо дар шакли овардашуда боқӣ мондаанд ва то ҳол онҳо мавриди истифодаи омма қарор дорад. Масалан, «**рафида** – латта ва кӯҳнае чанд бошад, ки бар мисоли гирдболише дар ҳам дӯзанд ва хаамири нонро бар болои он густаронида бар танӯр банданд» [197, 71]. Вожаи мазкур дар забони тоҷикӣ роиҷ буда, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин сабт гардидааст: «рафида – болиштчаи гирде, ки хаамири нонро ба болои он монда ба танӯр мечаспонанд» [211, 153]. Бояд

зикр намуд, ки рафида аслан барои ҳамвор намудани хаамири нон кумак менамояд ва он аз матои мустаҳками хос дар шакли гирда дӯхта мешавад.

Вожаи **кумоюк** ҳаммаъноӣ вожаи **рафида** буда, дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ба маъноӣ рафида шарҳ дода шудааст [197, 397]. Вожаи мазкур дар забони тоҷикӣ роиҷ нест.

Маводи дигари тайёри дӯзандагӣ, ки он аз матои бисёр нозук дӯхта шуда, бештар онро дар ҷои хоби кӯдак истифода мебаранд, дар забони адабии муосир «**пашахона**» мегӯянд. Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» он бо калимаи **сатора** дарҷ гардидааст: «сатора – хаймаеро низ гӯянд, ки аз порчаи бисёр нозук дӯзанд ба ҷиҳати манъи магас ва паша ва онро дар ин замон пашшадон хонанд» [197, 136-137].

Аз шарҳи муаллифи фарҳанг аён аст, ки вожаи «сатора» алаққай дар замони ӯ кӯхнашуда буда, дар ҷойи он вожаи «пашадон» истифода мешудааст. Дар замони ҳозира бошад он «пашахона» номида мешавад.

Кашида вожаи серистеъмоли дигари соҳаи дӯзандагӣ мебошад, ки дар фарҳанг зикр шуда, ба маънии «нақше, ки занон бар рӯйи порча медӯзанд» [197, 382] тавзеҳ дода шудааст. Вожаи мазкур дар забони адабии муосир дар шакли «кашида» роиҷ буда, хунари **кашидадӯзӣ** чи дар гузашта ва чи дар замони ҳозира дар тамоми минтақаҳои кишварамон маъмул аст ва дар фарҳангҳои муосир низ шарҳ дода шудааст [208, 546]; [210, 605]. Аслан хунарҳои мардумӣ бо даст анҷом дода мешаванд, аз ҷумла, хунари кашададӯзӣ низ.

Барои зиннат ва ороиши аспон харгуна зардӯзӣ мекунанд, ки дар замони имрӯз ҳам он маъмул аст. Дар гузашта онро **кафчалпӯш** ё **кафалпӯш** меномиданд, ки муаллифи «Бурҳони қотеъ» онро зикр намуда, тафсир кардааст: «кафчалпӯш – ба маънии кафалпӯш аст – ва он навъе аз пӯшиш бошад, ки зардӯзӣ кунанд ва бар пушти асп андозанд ва онро ба туркӣ **уртак** хонанд [197, 384]. Кафал дар фарҳангҳои муосир ба маъноӣ рони одам ва ҳайвонот шарҳ ёфтааст [210, 601].

Лачак – порчае бошад мураббаъ, ки занон ҳар ду гӯшаи онро бар болои ҳам андозанд, ба унвоне, ки мусаллас шавад ва дар «Фарҳанги

тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънои рӯймоли занона тавзеҳ ёфтааст. Муаллифи «Бурҳони қотеъ» зикр мекунад, ки дар тайёр намудани он меҳнати зиёд кунанд, чунки он як навъи кашидадӯзӣ буда, барои оро додан «чавохир низ дар он бидӯзанд ва бар болои **сароғуч** бигзоранд ва бар сар банданд, чунонки ду гӯшаи он дар зери ҳанак ва чонаи эшон баста шавад ва мазбут гардад» [198, 57]. Вожаи лачак дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ сарбандаки сегӯшаеро гӯянд, ки баъди ғавт бар сари майити ҷинси зан мебанданд.

Бояд таъкид кард, ки дар тафсири вожаи **лачак** муаллифи фарҳанг вожаи «**сароғуч**»-ро истифода кардааст, вале вожаи мазкур ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ тафсир нашудааст. **Сароғуч** дар фарҳангҳои муосир бо калимаи «сароғӯш» зикр шуда, дар забони муосири тоҷикӣ маъмул мебошад [211, 215].

Маводи тайёри дигари ҳунари дӯзандагӣ **зарбофт** мебошад. Вожаи зарбофт дар забони муосири тоҷикӣ маъмул буда, маънои аз торҳои зарпеч бофта шудани матоъро ифода мекунад, онро матои зардӯзикардашуда низ меноманд. Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» вожаи зарбофт ҳамчун «**зарбофта**» ё «**зарбофт**» тафсир шудааст, ки маънои дар боло зикршударо ифода мекунад: «зарбофта – ҳамон зарбофт аст, ки зардӯзӣ бошад» [198, 241]. Ҳунари зардӯзӣ аз қадимулайём маъмул буда, он бо тарзи нақшу нигор, тарзи иҷро ва анъанаҳои ба ҳунари қадимии занон хос ба анҷом расонида мешавад. Ҳунари зардӯзӣ аслан дар либоси занона ва баъзан дар либоси мардона (чома, миёнбанд) дӯхта мешавад.

Вожаи дигари маъмули соҳаи дӯзандагӣ «**сӯзанӣ**» мебошад. Сӯзанӣ асосан матои гулдӯзишуда мебошад, ки дар замони муосир хеле шинохта мебошад. Он дар матоъҳои карбос, шохӣ ва сатин дӯхта шуда, дар он аслан гулҳои сурху бисёрбарга, бунафшрангу олугӣ тасвир карда мешаванд. Сӯзанӣ низ вобаста ба минтақаҳо фарқияти хоси худро дорост. Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» низ вожаи сӯзанӣ ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ чунин тафсир шудааст: «сӯзанӣ – навъе аз бисоти густурданӣ, ки

ақсоми гулҳо аз абрешим ва ресмон дар он дӯзанд» [198, 302]. Сӯзанидӯзӣ аз маъмултарин ҳунари мардумии занонаи тоҷикон махсуб меёбанд.

Хулосаи боби II

Вожаҳою калимаҳои соҳаи ҳунармандӣ, бахусус, бофандагӣ, ресандагӣ ва дӯзандагӣ, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» тафсир шудаанд, таркиби луғавии забони тоҷикиро ташкил дода, аз он шаҳодат медиҳанд, ки соҳаҳои бофандагӣ, ресандагӣ ва дӯзандагӣ ҳунаре мебошад, ки мудом ривочу раванқ дорад ва дар гузашта хеле ташаккулёфта буда, дорои вожагони хосе будаанд. Дар ин боб вожаҳои вожагони соҳаҳои ҳунари бофандагӣ, ресандагӣ ва дӯзандагӣ бо фарогирии маводи луғавӣ ва усулҳои асосии лексикографӣ мавриди баррасӣ қарор дода шуд.

1. Маълум гардид, ки навъҳои гуногуни ҳунарҳои мардумӣ, ки дар гузашта бештар дастӣ иҷро мешуданд ва ҳунарҳои вожагони бофандагӣ, ресандагӣ ва дӯзандагӣ низ аз қабилҳои ин ҳунарҳо мебошад, ки аз гузашта то ба имрӯз бо хусусиятҳои хоси худ боқӣ мондаанд. Ҳунарҳои мазкур дорои вожагони хоси худ буда, қисме аз ин вожаҳо имрӯз қорбаст намешаванд ва ба умқи фаромӯшӣ рафтаанд. Аммо бархе аз вожаҳо ё дар шакли таҳрифёфта ё пурра то замони мо омада расидаанд. Гуфтан бамаврид аст, ки вожаҳои марбут ба ҳунарҳои мазкур, ки дар фарҳанг оварда шудаанд, қисме аз онҳо дар маҳалҳои Кӯлоб, Ҳисор, Бадахшон, Дарвоз, водии Яғноб, Панҷакент, Айнӣ, Масчохи Кӯҳӣ ва дигар минтақаҳои кишвар то имрӯз дар истеъмол қарор доштаанд. Ба монанди *курта, ҷома, чамуш, пойафзор, хиштак, чакин* ва амсоли инҳо. Бо вучуди он, ки ин вожаҳо дар байни лаҳҷаҳо истифода мешаванд, дар шарҳи онҳо тафовутҳои намоён низ ба назар мерасад.

2. Таҳлил ва баррасиҳо нишон доданд, ки вожагони ҳунарҳои бофандагӣ, ресандагӣ ва дӯзандагӣ, ки як ҷузъи фарҳанги мардуми тоҷик мебошанд, соҳаҳои ба ҳамдигар алоқаманд буда, якдигарро аз ягон ҷиҳат пурра ва кумак мерасонад. Баъзе асбобу абзорҳои мавҷуданд, ки ҳам дар бофандагӣ ва ҳам дар ҳунари дӯзандагӣ мавриди қорбурд қарор доранд.

Вожаҳои марбут ба онҳо ба монанди *ресмон*, *сӯзан*, *дирафш*, *панба* ва амсоли инҳо, ки ҳамчун масолеҳ ва абзори ҳунарҳои мазкур истифода мешаванд, дар замони имрӯз низ серистеъмоланд.

Боиси тазаккур аст, ки калимаҳои вожагони ҳунарҳои ресандагӣ, бофандагӣ ва дӯзандагӣ барои муайян намудани мавқеи ин ё он ашё дар ҳаёти инсон меъёри муҳим шуда метавонанд. Қайд бояд намуд, ки мақом ва моҳияти аслии ин вожаҳо чи қадар зиёд бошад, ба он ҳамон қадар гурӯҳи калимаҳою вожаҳо вобаста мегардад.

3. Вожаҳои марбут ба вожагони ҳунарҳои ресандагӣ, бофандагӣ ва дӯзандагӣ, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» гирдоварӣ ва тафсир шудаанд бо «Фарҳанги забони тоҷикӣ», «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ва дигар фарҳангҳои муосир дар муқоиса таҳлил шудаанд, як андоза имконият медиҳад, ки дар баъзе мавридҳо ҷиҳати умумӣ ва тафовутнокии вожагони ҳунарҳои мазкурро нишон дода, хусусиятҳои интишоори ин ё он воҳиди луғавиро қайд намоем.

Ҳамчунин, маълум гашт, ки вожаю калимаҳои вожагони ҳунарҳои ресандагӣ, бофандагӣ ва дӯзандагӣ бештар вобаста ба мавқеи истифодашон баъзан муайянкунандаи ба кадом чинс ва ё ба чӣ тааллуқ доштани ашёро ифода мекунанд. Масалан: *дафтин* (*шона*), *бофкор* (*бофанда*), *баракӣ* (*сарпӯши мардона*), *абир* (*пероҳан*), *адром* (*дирафш*), *хустваона* (*либоси дарवेशон*), *лачак* (*рӯймоли занона*), *зарбофт* (*зардӯзӣ*) ва ғайра.

Ҳамчунин, муодили баъзе вожаю истилоҳоти бегона дарёфт шудаву барои корбурд пешниҳод гардидаанд.

БОБИ Ш.

ТАҲЛИЛИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ ЛУҒОТ ВА ИСТИЛОҲОТИ ХУНАРИ ПАЗАНДАГӢ ДАР «БУРҲОНИ ҚОТЕЪ»

3.1. Вожагони пазандагӣ

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» дар радифи тафсири вожаҳои гуногун вожаву истилоҳоти марбут ба хунари пазандагӣ низ хеле хуб шарҳу маънидод шудаанд.

Ҳамзамон, дар ин луғат навъҳои хунари соҳаи пазандагӣ, аз кабили хӯрокпазӣ, нонпазӣ, тарзи тайёр намудани намудҳои гуногуни халво, омода намудани хӯриш шарҳ дода шуданд.

Пеш аз ҳама, қайд бояд кард, ки дар забони адабии муосири тоҷикӣ калимаҳои хоси пазандагӣ, аз ҷумла, таом, хӯрок, ғизо, авқот (шакли тахфифшудаи авқот) бештар мавриди истифода қарор доранд. Дар истилоҳоти пазандагӣ калимаҳои «таом, хӯрок ва авқот» тавассути ҷузъи «пазӣ» ва калимаи «ғизо» бо таркибҳои «омода намудан» ва «тайёр намудан» сохта мешаванд.

Таомҳои миллии тоҷикӣ вобаста ба иқлими минтақаҳои ҷумҳурӣ ва фаслҳои сол бо тарзи ба худ хос ва меъёру андозаҳои мувофиқ омода карда мешаванд.

Таомҳои тоҷикӣ на танҳо бомаза ва фоидаовар мебошанд, балки дар навбати худ онҳо каммасраф ва самаранок буда, ҳар як қадбону метавонад аз онҳо бе мушкилӣ хӯрок тайёр кунад.

Доир ба ошхонаи миллии тоҷикӣ ва таомҳои он ду маротиба китобҳои «Таомҳои тоҷикӣ» дар таҳияи Аминов С. ва Венукевич А. [12, 13] ба таърифи расидаанд, ки аз як тараф дар пухтупази рӯзгор ва осон гардидани қори қадбоную ошпазҳо манбаи муҳим ба ҳисоб мераванд [81, 3], аз тарафи дигар дар он вожаҳои зиёди пазандагӣ дарҷ шудаанд.

Ҳамчунин, вожагони пазандагӣ аз ҷониби муҳаққиқ Муҳаммадиева Ҳ. дар рисолаи номзадӣ зери унвони «Вожагони касбу хунари пазандагӣ – таомҳо дар забони тоҷикӣ» ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст [101, 16].

Муҳаққиқ таъкид мекунад, ки вожагони пазандагӣ таърихи хеле қадима дошта, бо ҳаёти маданӣ ва маишии халқ зич алоқаманд аст. Муаллиф дар рисолаи мазкур оид ба вожагони соҳаи пазандагӣ, номгӯйи намудҳои таом ва амалҳои пазандагӣ маълумоти пурра додааст. Мавсуф дар боби аввали рисола «Категорияҳои вожагони пазандагӣ» аз таърихи рушди вожагони касбу кор, самтҳои пазандагӣ ва навҳои он, ки инъикоскунандаи ҳаёти таърихию этнографии мардум ба ҳисоб меравад, хеле муфассал иттилоъ медиҳад.

Соли 2018 аз ҷониби С. Матробиён ва М. Давлатшоева номгӯйи ғизоҳои миллӣ бо номи «Таомнома» дар Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мураттаб гардида, чоп шуд. Ба қавли мураттибон «Мутаассифона, баъзе таомҳо бо гузашти вақт ва пешрафти рӯзгор аз байн рафтаву камистеъмол гардидаанд, ки имрӯз номҳои онҳоро на ҳама медонанд, ба мисли «ҳариса», «кӯмоч», «оши боронак», «рубич», «гармак», «нишоиста», «талқон», «бофтабирён», «тӣ-тӣ», «тарғарфа», «дӯғчӯш», «кочӣ», «ширбат», «ширруған», «атолаи қандак» ва ғ.» [81, 3].

Вале дар фарҳангномаҳои қадим ин навъи таомҳо тафсир наёфтаанд. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтём, ки дар боби мазкур вожагони пазандагиро дар асоси маводи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» мавриди таҳлил қарор диҳем.

Вожагони марбут ба пазандагиро, ки дар «Бурҳони қотеъ» зикр шудаанд, метавон ҷунин тасниф кард:

- вожагони марбут ба соҳаҳои пазандагӣ ва навъи амали хунармандони соҳаи мазкур;
- вожагони марбут ба масолеҳи хоми соҳаи пазандагӣ;
- вожагони марбут ба абзори соҳаи пазандагӣ;
- вожагони марбут ба навъи хӯрокҳо ва хӯришҳо.

3.1.1. Номи соҳаҳои пазандагӣ ва навъи амали хунармандони соҳаи мазкур

Ба соҳаи пазандагӣ асосан *нонпазӣ*, *ҳалвопазӣ*, *кулчапазӣ*, тайёр намудани таомҳои гуногун, омода кардани ширинҳо ва ғайра дохил мешаванд, ки ҳамаи ин навъи ҳунарҳои мардумӣ дастӣ ва ё бо воситаи дастгоҳи махсуси хӯрокпазӣ анҷом дода мешаванд. Қисми вожаҳои, ки ба соҳаи пазандагӣ, аз ҷумла, нонпазӣ алоқаманданд, хоси забони умумихалқӣ буда, ҳоло ҳам истифода мешаванд ва қисми дигари онҳо аз байн рафтаву кӯҳна шудаанд, ки онҳо ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ дохил мешаванд.

Масалан: дар таомпазӣ вожаи «**бӯйафзор**» ҳаммаънои вожаи «**бӯзор**» аст, ки муаллиф онро чунин шарҳ додааст: «**бӯйафзор** – адвияи гарме, ки дар таом резанд, монанди филфил, дорчинӣ ва амсоли он» [196, 200]. Аммо, мутаассифона, вожаҳои «**бӯйафзор**» ва «**бӯзор**» дар фарҳангҳои тафсирии муосири забони тоҷикӣ оварда нашудаанд. Вожаҳои «**бӯйафзор**» имрӯз низ метавон дар ҷойи истилоҳи сохтаи «**хӯриш**» истифода кард, зеро ин вожаи «**хӯриш**» нисбат ба **бӯйафзор** мафҳумро ба пуррагӣ ифодагар набуда, эҳёву қорбурди вожаи «**бӯйафзор**» чун адвияи гарм дар забони муосир ба маврид аст.

Ба ҳамин мазмун дар мақолаи Муҳаммадиева Ҳ. зери унвони «Баъзе хусусиятҳои вожаҳои нонвой» оид ба калимаи «**нонвой**» андешаҳои зерин дарҷ шудааст: «**Нонвой** мафҳуми умумиест, ки тамоми раванди истеҳсоли нонро дар бар мегирад. Маълум аст, ки ҳар як нонвой дар пухтани ягон навъи нон як қисми қорро иҷро менамояд, лекин ба таври расмӣ умуман нонвой номида мешавад. Ин мафҳуми умумӣ вобаста ба ифодаи равандҳои меҳнат боз ҳам мушаххастар мешавад: нонвой – хамиркун, нонвой – нонросткун, нонвой – заволагир, нонвой – нонбаркаш, нонвой – нонпаз ва ғайра» [101, 62].

Шахсе, ки ба пухтани таом машғул аст, муаллифи «**Бурҳони қотей**» онро **холгар** номидааст: «**холгар** – матбахӣ, таббох ва таомпазро гӯянд» [196, 408]. Дар забони адабии муосири тоҷикӣ шахсеро, ки бевосита ба пухтани таом машғул аст, «**ошпаз**, **сарошпаз**, **таббох**» ва «**бакавул**» гӯянд.

Аз кадим гузар ё маҳаллае, ки онҳо таомпазон ва ошпазҳо зиёданд, он ҷоро «Бакавул» (макони ошпазҳо) мегӯянд.

Вожаҳои «**чошнигир ва чалос**» низ ба маънои холгар дар «Бурҳони қотей» ба таври зерин шарҳ дода шудааст: «**чошнигир** – таомқисматкунандаро низ гуфтаанд, ки суфрачӣ бошад» [196, 335]. Дар фарҳангҳои муосир «чошнигир» ба маънои чашанда, шахсе, ки мутасаддии чашидани хӯроки подшоҳ ва санҷидани он буд, омадааст [209, 547]; [211, 566]. Ба ин маънӣ дар «Бурҳони қотей» вожаи «чалос» омадааст: «**чалос** – касеро гӯянд, ки пеш аз андохтани суфра аз ҳар дег ё ҳар табак луқмае чанд таом бихӯрад» [196, 353]. Дар фарҳанги «Бурҳони қотей» вожаи «**суфрачӣ**» низ дар баробари чошнигир зикр шудааст. Суфрачӣ гуфта, шахси таомқисматкунанда дар назар дошта шудааст.

Вожаҳои **нонпаз, нонвой** ва монанди ин, ки номи хунармандро ифода мекунанд, шояд аз сабаби маъмул будан дар забони тоҷикӣ, он дар фарҳанги «Бурҳони қотей» тафсир нашудааст.

Инчунин, шахсе, ки ба пухтани нон машғул бошад, дар фарҳанг бо вожаи **хаббоз** ишора шудааст: «хаббоз – нонпаз» [198, 272]. Вожаи «хаббоз» дар фарҳангҳои муосир ба маънои «нонвой, нонпаз; нонфуруш» омадааст [209, 452]; [211, 416]. Имрӯз бошад ҷойи калимаи «хаббоз»-ро вожаҳои «нонвой, нонпаз» гирифтаанд.

3.1.2. Вожаҳои марбут ба масолеҳи хоми соҳаи пазандагӣ

Масолеҳи хоми соҳаи пазандагӣ гуфта, маводе дар назар дошта мешавад, ки он барои тайёр намудани намудҳои хӯрок ё дигар намуди пухтупаз зарур мебошад. Масолеҳи асосии пазандагӣ дар нонпазӣ орд, об, намак ва амсоли он бошад, дар таомпазӣ раған, пиёз, сабзӣ, гӯшт, карам, лаблабу, нахӯд, лӯбиё, мош, биринҷ ва ғайра ба ҳисоб меравад. Чунин масолах дар фарҳанги «Бурҳони қотей» аз ҷониби муаллифи он зикр шуда, тафсир ёфтаанд. Инчунин, масолеҳи хоми соҳаи пазандагиро метавон ба қисматҳои зерин ҷудо намуд.

3.1.2.1. Ғалла ва навҳои он

Гандум яке аз маҳсулоти асосӣ барои тайёр кардани ҳар гуна хӯрок, навъҳои гуногуни нон чи дар замони гузашта ва чи имрӯз маҳсуб меёбад. Мардуми тоҷик аз гандум хӯрокҳои болаззате ба мисли **далда, кӯча, кашк, дангича, боч, гингина, халиса, зардолуатола, ширбат** ва амсоли инҳо омода мекунанд, ки ин намуди хӯрокҳо дар минтақаҳои гуногуни кишвар то ҳол маъмулу машҳур аст ва мавриди истифода қарор доранд. Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» дар баробари вожаҳои мазкур, ҳамчунин, вожаҳои тафсир ёфтаанд, ки имрӯз дар истеъмол нестанд, вале дар фарҳангҳои муосир дарҷ гардидаанд. Дар зерфасли мазкур номҳои навъи гандум, ки аз онҳо хӯрок пухта мешаванд, аз «Бурҳони қотеъ» гулчин шудаанд. Муаллифи фарҳанг вожаи «булус»-ро зикр карда, онро як навъи гандум тафсир кардааст: «**булус** – номи ғаллаест, ки аз он ҳариса пазанд ва дар ошҳо низ кунанд» [196, 189].

Мавриди зикр аст, ки дар шарҳи вожаи «булус» муаллиф аз он пухта шудани ҳарисаро ёдовар шудааст, вале ҳуди вожаи ҳариса дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» дар алоҳидагӣ шарҳ дода нашудааст.

Тибқи фарҳангҳои дигар ҳариса навъи хӯрок буда, чунин дарҷ гардидааст: «**ҳариса//халиса** – хӯроке, ки аз гӯшт ва гандуми мукашшар мепазанд» [209, 733]; [211, 496]. Чунин навъи таом бо номи «халиса (ҳалила)» маъмул буда, як навъ таоми миллии тоҷикӣ ба ҳисоб меравад, ки онро бештар дар арафаи Чашни Наврӯз омода месозанд. Маҳсулоти асосии ин таом аз гандум, гӯшти гӯсфанд ё гов, пиёз, намак ва зираворихо (мувофиқи табъ) иборат мебошад.

Ҳамин тавр, навъҳои дигари ғалла, аз қабилҳои **кушоҳал, хулар, чулбон, шитранч, парғул** ва ғайра дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» тафсир шудаанд: «**кушоҳал** – номи чинсе аз ғалла бошад ва онро шохил низ гӯянд ва аз он нон пазанд» [197, 378]. Ҳамин гуна дигар моддаҳои луғавӣ тафсир шудаанд.

3.1.2.2. Орд ё гарди орд ва мавқеи истифодаи ҳамир

Ғайр аз гандум масолеҳи дигари хӯрокпазӣ орди гандум мебошад. Аз орд низ хӯрокҳои гуногун тайёр карда мешавад ва дар «Бурҳони қотеъ» низ орд ҳамчун масолеҳи хӯрокпазӣ бо вожаҳои гуногун тафсир ёфтааст.

Масалан: «**паст** – ҳар ордери гӯянд, умуман, ва орде, ки гандуму чав ва нахӯди онро бирён карда бошанд» [196, 239]. Дар фарҳангҳои муосир вожаи «пист» ба ҳамин маъно тафсир шудааст [211, 103]. Ҳамчунин, дар ин шакл дар забонҳои бадахшонӣ то имрӯз роиҷ аст.

Парсум – ордери гӯянд, ки бар ҳамир пошанд, то бар ҷое начаспад [196, 230]. Вожаи «парсум» дар забони тоҷикӣ роиҷ набуда, ордери ки барои начаспидани ҳамир мепошанд, «гарди орд» мегӯянд.

Масолеҳи дигари асосии пазандагӣ **лука** буда, дар фарҳанг чунин омадааст: «**лука** – мутлақ ордро гӯянд, хоҳ орди гандум бошад ва хоҳ ғайри гандум; ва ордери низ гӯянд, ки гандум ва нахӯд ва он ҷӣ аз он орд карда бошад, бирён карда бошанд» [198, 67]. Дар забони адабии муосир вожаи зерин роиҷ набуда, дар фарҳангҳо низ дарҷ нагардидааст. Аммо дар гӯйиши тоҷикии тоҷикзабонони водии Вахон ва забони вахонӣ вожаи «лука» дар шакли «лъка» то ханӯз дар истифода қарор дорад [206, 61].

Кубида – ордери гӯянд, ки гандуми онро бирён карда бошанд; ва орди биринҷ, нахӯд, ҷави бирёнкарда ва ғайри бирёнкардари низ гӯянд [197, 355].

Ордтула//орддула//ордхола – оше бошад монанди қочӣ, ки аз орд пазанд ва бештар мардуми дарвеш ва фақир хуранд; ва онро дар арабӣ саҳина гӯянд [196, 48].

Маводи дигаре, ки барои омода намудани хӯрок истифода мешавад, **ҳамир** мебошад. Аз ҳамир хӯроке бо номи **моҳича** тайёр карда мешавад, ки муаллиф чунин шарҳ додааст: «моҳича – он ҷи аз ҳамир ба борикии ресмон моланд ва пазанд; ва оши моҳича машҳур аст» [198, 80]. Вожаи мазкур ифодакунандаи таоми «угро» буда, он аз ҳамир тайёр карда мешавад, ки бо ин ном маъмул аст ва дар фарҳангҳои муосир чунин омадааст: «моҳича – навъе аз оши ҳамирӣ монанди угро» [208, 705]; [210, 818].

Рост намудани ҳамири нон дар фарҳанг дар шакли **вобардан** шарҳ дода шудааст: «вобардан – паҳн кардани ҳамири нон бошад ба ҷихати **лавош** пухтан» [198, 166]. Дар забони тоҷикӣ ин вожа мавриди қорбурд қарор надошта, балки бо ибораи «рост кардани ҳамир» ифода меёбад. Лавош ва

лаваш нони хеле тунуки чапотимонандест, ки дар Эрон, Арманистон ва Озарбойҷон маъмул аст ва ба тоҷикӣ онро тунукча гӯянд. Имрӯзҳо дар дохили тунукча гӯшту хӯришҳо гузошта, хӯроке бо номи «шаурма» мепазанд.

3.1.2.3. Хӯришҳо

Вожаи дигаре, ки ҳамчун масолах барои пазандагӣ истифода мешавад, «**бӯзор**» мебошад. Муаллифи «Бурҳони қотей» онро чунин шарҳ додааст: «**бӯзор** – адвияи ҳорра, яъне доруи гармӣ, ки дар таомҳо резанд, ҳамчу филфил ва қаранфул ва дорчинӣ ва амсоли он» [196, 197]. Дар забони тоҷикӣ истилоҳи қаранфул ва занҷабил мавриди истифода қарор дорад ва то ҳол хангоми пухтан ва истеъмоли хӯрок истифода бурда мешавад.

Вожаи «**бӯйафзор**» ҳаммаъноӣ вожаи «**бӯзор**» аст, ки муаллиф онро чунин шарҳ додааст: «**бӯйафзор** – адвияи гарме, ки дар таом резанд, монанди филфил, дорчинӣ ва амсоли он» [196, 200]. Вожаҳои «қаранфул ва филфил» дар фарҳанги «Бурҳони қотей» ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ дарҷ нашуда бошад ҳам, вале дар гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ он дар шакли «қаламфър//қаламфърт (Қ., Шк)» қорбурд шудааст, ки он ҳамон шакли дурусти қаранфулро дар назар дорад [194, 376].

Муаллиф вожаи «**дорчинӣ**»-ро дар фарҳанги худ ба маънии «номи давои гарм, ки дар таом кунанд» тавзеҳ додааст [198, 277].

3.1.2.4. Нонреза

Дар дӯғ, чакаи обқардашуда, шир, шӯрбо ва монанди ин нонро реза карда мехӯранд. Баъзан аз ин усул хӯрок тайёр мекунанд, мисли фатиршӯрбо, қурутоб ва ғайра. Ин навъи хӯрокҳо аз маъмултарин хӯроқиҳои миллии халқи тоҷик маҳсуб меёбад. Чунин навъи тар кардани нонро дар фарҳанги «Бурҳони қотей» тарит номидаанд: «**тарит** – реза кардани нон бошад дар миёни дӯғ, шир, шарбат ва оби гӯшт ва монанди он» [196, 282]. Вожаи мазкур дар забони адабии муосир роиҷ буда, дар фарҳангҳои муосир шарҳ дода шудааст [211, 314]. Вожаи «тарит//тарид» то

хол дар забони тоҷикӣ дар ҳарду маънӣ маъмул буда, бо ҳамроҳ намудани нонреза дар шир, чурғот, шӯрбо ва дигар намуди таомҳои обдор истеъмоли карда мешавад. Инчунин, барои чорпоён низ аз сабӯси таркардашуда ва орд тарит тайёр менамоянд.

Ҳаммаъноии вожаи «тарит» вожаи «тарид» аст, ки дар боло шарҳ дода шудааст: «**тарид** – бар вазн ва маънии тарит аст, ки реза кардани нон бошад дар шир, дӯғ ва ғайра» [196, 282]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир ифодакунандаи нони резакардашуда буда, дар боло шарҳ дода шудааст [209, 329]; [211, 314]. Дар замони муосир низ вожаи мазкур истифода мешавад, яъне **тарит** карда хӯрдани нон бо шир, шӯрбо ва курутуб.

Қайд бояд намуд, ки дар гӯйишҳои ҷанубӣ калимаи «тарит» ба маънии «тарид, хӯроки ҳайвонон (аз омехтаи коҳ бо кунҷора)» ифода гардидааст [194, 664].

3.1.2.5. Гиёҳҳои, ки ба хӯрок илова мешаванд

Ҳар як гиёҳе, ки ба хӯрок илова карда мешавад, номи махсус дошта, хусусияти хоси худро доранд. Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» низ вожаҳои вобаста ба гиёҳҳо шарҳу эзоҳ дода шудаанд. Масалан: вожаи **рихбин** номи гиёҳи туршмаза буда, дар фарҳанг чунин омадааст: «рихбин – чизе бошад сиёҳ ва бисёр туруш, ки онро аз орди майда ва шири гӯсфанд созанд» [197, 84]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир сабт нашудааст, вале дар баъзе минтақаҳои кишвар онро «рухбин» низ мегӯянд.

Инчунин, барои хуштаъм ва бомаза шудани таом аз намуди гиёҳҳои ғайбабахш истифода мекунанд, ки яке аз онҳоро муаллиф бо вожаи **татарӣ** шарҳ додааст: «татарӣ – сумоқро гӯянд ва он чизе бошад туруш, ки дар ошҳо ва таомҳо кунанд» [196, 272].

Вожаи «**тутум** ва **тур**» ҳаммаъноии вожаи «**татарӣ**» буда, он ифодакунандаи гиёҳи туршмаза аст [196, 272]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ин вожа тавзеҳ наёфтааст, вале он дар шакли «сумоқ»

оварда шудааст: «сум[м]оқ – меваи туршмазаи каракотмонанд, ки кӯфтаву соидашудаи онро ба хӯрок меандозанд» [211, 270].

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» вожаи «тур» ба маънои гиёҳи турушмаза, ки онро дар ошҳо кунанд тафсир шудааст [196, 299], аммо вожаи мазкур дар забони адабии муосири тоҷикӣ роиҷ нест.

Муаллиф рустаниеро, ки дар таоми беморон мекунанд, онро **такда** номидааст: «такда – рустание бошад, ки бештар дар ошҳои бемор кунанд» [196, 287]. Вожаи мазкур дар забони адабии муосир роиҷ нест. Зикр бояд кард, ки дар таом барои лаззатбахш шудан ҳоло низ аз адвияҳои гуногун истифода мекунанд.

Навъи дигари мавод, ки дар гузашта онро дар таомҳо истифода мебардаанд, «**зиришк**» мебошад, ки он меваи дарахт буда, дар таомҳо ва ошҳо кунанд ва хӯранд [197, 97]. Дар фарҳангҳои муосир вожаи мазкур чун фарҳанги «Бурҳони қотеъ» шарҳ дода шудааст [210, 523]. Дар гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ вожаи мазкур дар шакли «зирк» роиҷ мебошад [194, 275]. Вожаи зирк дар забони мардуми бозор, яъне савдогарон низ маъмул аст.

Ҳамчунин, муаллифи фарҳанг вожаи «**зароч**»-ро зикр кардааст, ки ба гуфти худ муаллиф он низ «зиришк» бошад ва дар таом истифода мешавад: «зароч – зиришк бошад – ва он чизест, ки дар ошҳо ва таомҳо кунанд [197, 94].

Гиёҳи дигаре, ки дар таом ба сифати хӯриш истифода мебаранд, **варғаст** мебошад, ки муаллифи фарҳанг онро чунин шарҳ додааст: «варғаст – гиёҳе бошад монанди исфаноч ва он бештар дар канораҳои ҷӯйи об рӯяд ва дар ошҳо кунанд ва хӯранд» [198, 174]. Вожаи мазкур дар забони тоҷикӣ роиҷ нест, вале гиёҳе, ки дар лаби ҷӯйҳо месабзад, «пудина» ном дорад, ки онро дар таом мекунанд.

Ба ҳамин мазмун вожаи **сипонох**, ки ҳоло бо номи «*испанох*//*испаноқ*» маъмул аст, дар фарҳанг тафсир шудааст: «сипонох – ба маънии исфаноч аст – ва он сабзие бошад, ки дар ош ва палов ва шӯла кунанд» [197, 132].

Навъи дигари гиёх, ки дар таом истифода мебаранд, «**тархон**» ном доштааст [196, 277]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир ба маънои дар боло зикршуда наомадааст [209, 334]; [211, 318].

Қайд бояд намуд, ки вожаи **тархон** дар забони тоҷикӣ роиҷ набуда, балки калимаи тоҷикии «**сабзӣ**» маъмул аст, ки онро бештар дар намудҳои гуногуни таом мекунад. Инчунин, вожаҳои «**тара, сиреш**» дар фарҳанг дарҷ гардидааст, ки ифодакунандаи «сабзӣ» мебошанд.

Тара – ҳар сабзие, ки бо таом хӯранд умуман ва ганданоро гӯянд хусусан [196, 281]. Дар фарҳангҳои муосир «тар[r]а» ба маънои «барги баъзе аз наботот, ки барои нонхӯриш ба кор мебаранд, сабзавоти хӯроқӣ» омадааст [209, 326]; [211, 311]. Вожаи «тара» дар гӯйишҳои ҷанубӣ низ ба маънии «як навъи сабзавот» дарҷ шудааст: «дара (Пв., Хм., Хов.) – як навъи сабзавот, ки истеъмол мекунад» [194, 662].

Сиреш – рустание бошад, ки дар сабзӣ ва тозагӣ бипазанд ва бо мост бихӯранд ва баъд аз расидагӣ хушк кунанд ва орд созанд ва кафшгарон ва саххофон чизҳо бад-он часпонанд [197, 157]. Вожаи сиреш дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба шакли зер оварда шудааст: «сиреш//сириш – баргҳои кӯфта бехтаи як навъ гиёҳе, ки онро бо об омехта, ҳамчун часпак кор мефармоянд» [211, 249]. Сиреш дар замони муосир дар шакли ширеш низ корбурд мешавад, ки барои часпонидани маводи дафтардорӣ бештар истифода мебаранд. Аз ин вожа дар калимасозии забони адабии муосир вожаҳои «сирешим» ва «сирешимдор» пайдо шудаанд, ки он ба маънои мумии часпак корбурд мешавад.

Сирешум ҳамчунин, дар фарҳангҳои муосир ба назар мерасад, ки он моддае барои часпонидан, ки дар натиҷаи ҷӯшонидани устухонҳову пӯсти гов ва сагмоҳӣ омода шуда, дар начҷорӣ ба кор меравад. Вале дар фарҳангҳои муосир ба маънои «бо мост онро бихӯранд» дарҷ нашудааст, чунон ки дар «Бурҳони котеъ» омадааст.

3.1.2.6. Дунба ва рӯда

Вожаҳои **чаз, чизиг, чаздара, чазда** ҳамчун маводи пазандагӣ ба шумор рафта, аз рағғани дунбаи гӯсфанд ҳосил мешавад ва дар натиҷаи бирён

кардан равғани он чудо мешавад, ки боқимондаи онро *чазза*, *чаз* гӯянд. Дар фарҳанги «Бурҳони қотей» ин вожаҳо чунин маънидод шудаанд, ки баъзеи онҳо дар шакли омадашуда боқӣ монда, баъзеашон ба гурӯҳи калимаҳои кухнашуда дохил шудаанд. Масалан, калимаи «**чаз**» дунбаи бирёншударо ифода кардааст [196, 316]. Ин вожа дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ифодакунандаи ҳамон равғани дунбаи гӯсфанд аст [211, 577]. Ба ҳамин маънӣ вожаҳои **чизиг**, **чаздара**, **чазда** дар «Бурҳони қотей» шарҳ дода шудаанд. Масалан, «**чазда** – ба маънии чаздара аст, ки чизгола бошад, яъне дунба ва пиҳи (равған-дунба) резакардаи бирёншуда» [196, 344].

Вожаи «**ҳасибак**» дар шакли дарҷгардида дар замони муосир мавриди қорбурд қарор дошта, дар фарҳанг низ омадааст: «ҳасибак – рӯдаи барраи фарбеҳ бошад, ки онро қитъа-қитъа кунанд. Ҳар қитъа ба миқдори як вачаб. Ва панҷ-панҷро дар якдигар печида дар оши мост, ки мостбо андозанд» [196, 366]. Вожаи мостбо имрӯз дар шакли мастоба маъмул аст, ки аз хӯрокҳои миллии тоҷикӣ аст.

Вожаи «**гадак**» ҳаммаъноӣ вожаи «**ҳасибак**» буда, дар пӯстпораҳои шиканбаи гӯсфанд тайёр карда шуда, чунин шарҳ дода шудааст: «гадак – кипои кӯчак ва хурдро гӯянд – ва он пӯстпораҳои шиканбаи гӯсфанд аст, ки дӯзанд ва аз биринҷу гӯшт ва масолах пур кунанд ва пазанд» [198, 9]. Калимаи мазкур дар фарҳангҳои муосир аз ҷиҳати маъно якхел буда, чунин омадааст: «гадак – хӯроки ҳасибмонанд, ки дар пораҳои шиканбаи гӯсфанд биринҷу гӯшт пур карда медӯзанд ва мепазанд» [208, 249]; [210, 292]. Ин вожа дар ғӯйишҳои ҷанубӣ дар шакли «гадик» тавзеҳ дода шудааст, ки навъи таомро ифода накарда, балки навъи гӯсфандро мефаҳмонад: «гадик (Сб., Ск., Бдх.), гадък (Қӯш. Лахш. Пд), гидик (Пш.) – гадик (як навъи гӯсфанди думдори маҳаллӣ)» [194, 142].

3.1.3. Вожагони марбут ба абзори соҳаи пазандагӣ

Абзор ба маъноӣ афзор, асбоб ва олат аст, ки дар «Бурҳони қотей» зиёд қорбаст шудааст. Ба абзори пазандагӣ *дегу табақу коса*, *кафғир*, *кафлез*, *қошук*, *чангак*, *қорсон*, *тоба* ва ғайра дохил мешаванд. Аз ин рӯ, дар

бахши мазкур он асбобу абзорҳое, ки барои пухтупаз истифода мешаванд ва дар фарҳанги мазкур тафсир шудаанд, таҳлил карда мешаванд. Ҳар як абзори соҳаи пазандагӣ ба худ номи махсус дорад ва он амали пухтанро ба анҷом мерасонад.

Яке аз вожае, ки ба абзори пазандагӣ дохил мешавад, **баричан** мебошад, ки дар «Бурҳони қотей» чунин тафсир ёфтааст: «**баричан** – танӯре бошад, ки дар он кумоч ва нони сангак пазанд» [196, 174].

Шакли дигари вожаи **баричан** калимаи «**барзан**» мебошад, ки муаллиф онро дар ҷойи дигар чунин дарҷ намудааст: «**барзан** – тобае бошад, ки аз гил созанд ва нон бар болои он пазанд» [196, 165]. Вожаҳои мазкур дар забони муосири тоҷикӣ роиҷ нест ва дар фарҳангҳои муосир низ дарҷ нагардидааст. Аз ин тарзи танӯр одатан ҷӯпонон истифода мебардаанд ва дар сахро ва кӯҳҳо дар рӯйи тобасанги махсус, дар болои оташ нон мепазанд.

Инчунин, вожаи «**бирезан**» ҳаммаънои вожаҳои **баричан** ва **барзан** омадааст, ки муаллиф онро чунин шарҳ додааст: «**бирезан** – тобаеро гӯянд, ки аз гил сохта бошанд ва бар болои он нон пазанд» [196, 174]. Қайд бояд намуд, ки вожаҳои мазкур мавриди қорбурд қарор надорад ва ҷое, ки дар он нон мепазанд, *танӯр*, *дегдон* номида мешавад.

Вожаи дигаре, ки якҷанд маъниро ифода намуда, ҳамчун абзори пазандагӣ ба ҳисоб меравад, **табанга** аст: «табанга – таблае, ки нон дар он гузоранд; ва танӯри нонпазиро ҳам гуфтаанд; ва зарфери низ гӯянд, ки ғалла дар он кунанд» [196, 270].

Аз гуфтаҳои муаллиф бармеояд, ки дар гузашта вожаи мазкурро ҳамчун зарфе, ки дар он нонҳои пухтаро мегузоштанд, истифода мекардаанд. Вале он дар фарҳангҳои муосир ба маънои «табақи ҷӯбин, қорсон; табли нон» тафсир шудааст [209, 292]; [211, 285].

Инчунин, намуди зарфҳои дигаре низ дар фарҳанги «Бурҳони қотей» дарҷ гардидааст, ки он зарфи қалони ҷӯбинро ифода намуда, дар он нон мегузоштанд. Ба монанди **табурок** ва **табук**: «табурок – табаке бошад пахну бузурги аз ҷӯб сохта, ки баққолон аҷнос ва нонбоён нон дар он ниҳанд»

[196, 270]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои «табурук – табли майда, ки дар кишторҳо барои рамондани паррандагон мезананд» шарҳ дода шудааст [209, 296]. «Табук – табаке бошад, ки баққолон аҷнос ва нонбоён нон дар он ниҳанд» [196, 270]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи «табук» ба маънии «табақи чӯбин, корсон» омадааст [209, 296].

Абзори дигари соҳаи пазандагӣ, ки онҳо як мазмунро ифода намуда, дар шаклҳои гуногун дарҷ гардидаанд, «**тоба, това**» мебошанд. Ин вожаҳо ифодакунандаи номи зарфе, ки дар он моҳӣ, гӯшт, тухм бирён мекунанд, буда, ба маънои «зарфи паҳн, ки дар он куку, хогина ва моҳӣ бирён кунанд ва нон ҳам болои он пазанд» шарҳ дода шудааст [196, 264]. Дар фарҳангҳои муосир низ ба ҳамин маъно тавзеҳ шудааст [209, 368]; [211, 346].

Ин вожаҳо маъруф буда, дар ғӯйишҳои забони тоҷикӣ низ дар ҳамин шакл корбурд мешавад: «това – тоба, зарфи паҳни филизӣ (барои бирён кардани гӯшт, моҳӣ, тухм ва ғ.)» [194, 687]. Бо ин вожа имрӯз дар забони адабии муосир калимаҳои «*офтоба, моҳитоба*» мушоҳида шуда, хеле маъмуланд.

Абзори дигари соҳаи пазандагӣ, ки барои ҳамвор намудани ҳамир кумак мерасонад, дар фарҳанг бо вожаҳои **чӯба, чӯча, нафруч, невора, вардана, чунон, тир** шарҳ дода шудааст: «чӯбе бошад, ки бад-он хаамири нонро тунук созанд» [196, 359].

Бояд қайд намуд, ки аз байни вожаҳои мазкур дар забони муосири тоҷикӣ танҳо вожаи «тир» ба ҳамон маъно мавриди корбурд қарор доранд, ки он бо калимаҳои **тиргак, тирак, оштахта ва ё тахтаи ош** низ зикр мешавад [211, 343].

Вожаи **таҷар** ифодакунандаи хонае, ки дар он танӯр буда, дар фарҳанг чунин шарҳ дода шудааст: «таҷар – хонаи зимистониро ғӯянд, ки дар он танӯр ва бухорӣ бошад» [196, 272]. Қойи вожаи мазкурро калимаҳои «танӯрхона, ошхона, нонвойхона» гирифтааст, ки дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» «таҷар – хонаи зимистонӣ, ки дар он оташдон мавҷуд аст» дарҷ шудааст [209, 358].

Вожаи **сукороханч** дар забони тоҷикӣ роиҷ набуда, он дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ба маънои «оҳани саркаҷ, ки бад-он гӯшт аз дег ва нон аз танӯр бароранд» [197, 163] шарҳ дода шудааст. Дар замони муосир навъи *кафгир* ба монанди сабади сӯрохдошта истифода мешавад, ки бо он гӯштҳои бирён аз дег ва нони пухтаро аз танӯр мегиранд ва онро дар гӯйишҳои чанубӣ бо калимаҳои «тупакаш//туппакашак» низ ном мебаранд, ки дар «Фарҳанги гӯйишҳои чанубии забони тоҷикӣ» дарҷ шудааст: «тупакаш (Вқ., Қ.) – туппакашак, баракгирак, тушберагирак» [194, 699]. Ғайр аз ин, вожаи «чангак» дар фарҳангҳои муосир зикр шудааст, ки он низ оҳани сархамида буда, бо вай чизхоро мегиранд [211, 530]. Дар баъзе лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ онро «угрокашак» низ гӯянд.

Дар гузашта зарфҳои алоҳидае будаанд, ки дар он дунбаи гӯсфандро бирён мекардаанд. Чунин вожаҳо дар шакли **юғло**, **яғловӣ**, **яғлав**, **яғлавӣ** дар «Бурҳони қотеъ» ба маънои «зарфи дастадори оҳанин, ки дар он дунбаи гӯсфанд бирён кунанд ва ба рӯйи оши мост ва сиркаи дӯшоб резанд» шарҳ дода шудааст [198, 215].

Калимаи «яғловӣ» маъруф буда, он дар шакли «яғлоғу» дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дарҷ шудааст: «яғлоғу – зарфе, ки дар он равған доғ мекунад ва хӯрданиҳои дигар бирён мекунад, тоба» [209, 638]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ҳамчун зарфи оҳанин маънидод шудааст [211, 680]. Дар лаҳҷаҳои водии болооби Зарафшон онро «лайлоғу» гӯянд.

Қайд намудан зарур аст, вожаҳои мазкур дар забони адабии муосир роиҷ нестанд.

Ҳамин вожаро муҳаққиқ Муҳаммадиева Х. дар мақолаи худ зери унвони «Оид ба баъзе хусусиятҳои вожагони нонвой» дар шакли «ёғлоғу» тавзеҳ додааст: «гарчанде ёғлоғу дар вожагони таомпазӣ номи зарфи равғанширинкуниро ифода кунад ҳам, дар вожагони нонвой мавқеи худашро пайдо кардааст. Азбаски ёғлоғу якбора якчанд нонро меканад ба ҷои чангча нонвоён лозим шумориданд, ки онро истифода баранд ва он аз ёғлоғуи мукаррарӣ калон буда, дастаи дароз дорад» [101, 65].

Вожаи дигаре, ки ҳамчун абзори пазандагӣ ба шумор меравад, ин **половон** мебошад, ки муаллифи фарҳанг онро чунин шарҳ додааст: «**половон** – зарфе бошад монанди кафгир, ки чизҳо дар он соф кунанд ва онро туршиполо гӯянд» [196, 216]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи **половон** дар шакли **полован** шарҳ дода шудааст [209, 83]. Вожаи мазкур дар забони муосири тоҷикӣ истифода бурда мешавад, ки дар минтақаҳои гуногуни кишвар ин асбобро «ширполо» ва «ширсофкунак» ном мебаранд [211, 646]. Мураттибони «Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» калимаи «ширполо»-ро ҳамчун асбобе, ки барои софкорӣ кардани шир тавзеҳ дода, қайд намуданд, ки дар баробари ин калима гунаҳои он дар шакли «ширполо, ширпола, софӣ (Вд., Ках., Нд., Нз., Сам)» корбурд мешавад [194, 921].

Вожаи дигари ҳаммаънои вожаи **половон** калимаи **шебполо** буда, дар фарҳанг чунин дарҷ гардидааст: «шебполо – он зарфест, ки монанди кафгир сӯрохҳо дорад ва бад-он чизҳо соф кунанд» [197, 242]. Вожаи мазкур низ дар забони адабии муосир роиҷ набуда, ҷойи онро калимаҳои «ширполо, ширсофкунак, баракгирак» гирифтааст, ки на фақат барои соф кардани шир, балки барои соф кардани равған низ истифода бурда мешавад.

Буғартош – олате ҳам ҳаст аз мис, ки онро кафгир гӯянд [198, 247].

Маврид ба ёдоварист, ки дар чанд моддаи луғавии боло муаллифи фарҳанг ҳангоми тафсир вожаи «**кафгир**»-ро истифода намудааст. Аммо вожаи *кафгир* дар алоҳидагӣ шарҳ наёфтааст. Маълум мегардад, ки калимаи кафгир дар замони муаллифи фарҳанг хеле маъмул будааст, ки ҳатто ба шарҳи он нақӯшидааст.

Абзори дигари пазандагӣ **бус** мебошад, ки муаллиф онро бо чунин маънӣ шарҳ додааст: «**бус** – сихе бошад оҳанӣ, ки бар он гӯшт кабоб кунанд» [196, 177]. Дар забони муосири тоҷикӣ онро сихи кабобпазӣ меноманд.

Ба ҳамин маъно вожаи **билиск** низ шарҳ дода шудааст [196, 189].

Абзори дигаре «булушк» ном дорад, ки ба маънии «чӯб ё сихи гундае бошад, ки бад-он бирён дар танӯр овезанд» [196, 189], дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» шарҳ дода шудааст.

Ҳамчунин, вожаҳои зер низ чун абзори пазандагӣ дар гузашта истифода шудаанд: «**бастӯ**– мартабони суфолии кӯчакро гӯянд; ва чӯберо низ гуфтаанд, ки бад-он мостро бишӯронанд ва барҳам зананд, то маска ва дӯғ аз ҳам чудо гардад» [196, 178]. Вожаи мазкур дар замони муосир мавриди истифода қарор надорад ва ҷойи онро дастгоҳҳои махсус гирифтаанд, ки ба воситаи он маска ва дӯғро ҳосил менамоянд.

Потила – ва он мутлақ дег бошад умуман ва деги даҳонфарохи ҳалвопазиро гӯянд [196, 211]. Дар фарҳангҳои муосир низ ба ҳамин мазмун дарҷ гардидааст: «потила – деги мисини даҳанфарох, ки бештар дар ҳалвогарӣ истифода мешавад» [208, 88]; [208, 115]. Чунин дегҳои калони мисин то ҳол дар байни мардум маъмул буда, барои пухтупаз истифода менамоянд.

Инчунин, вожаҳои дигари соҳаи пазандагӣ, ба мисли **диг**, **ғазганд**, **қозқон**, **қолуша**, **ҳарқора**, ки ифодакунандаи калимаи «дег» буда, ба маънои «зарфе, ки дар он таом мепазанд, об, шир ва ғ. меҷӯшонанд» [197, 53] шарҳ дода шудаанд.

Калимаи «қозқон» калимаи иқтибосӣ буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дар шакли «қозғон//қазғон – деги бузург» омадааст [209, 696]. Деги бузургро дар забони адабии муосир вобаста ба андозаву ҳаҷмаш «деги мазор», «деги даҳпудӣ», «деги чорпудӣ» низ гӯянд, як пуд 16 кг буда, деги «чорпудӣ» - 64 кг маҳсулотро ғунҷоиш дорад.

Ҳарқора – дегеро гӯянд, ки аз санг сохта бошанд ва дар он ош ва таом пазанд; ва баъзе деги оҳаниро гӯянд, ки дар он ҳалво пазанд; ва баъзе гӯянд олате бошад ҳалвопазонро; ва баъзеи дигар гуфтаанд тири ҳалвопазист [198, 188]. Дар фарҳангҳои муосир чунин омадааст: «ҳарқора – 1. дег; деги сангӣ, ки дар он таом мепухтанд. 2. зарфи оҳание, ки ҳалвогарон дар он ҳалво мепухтанд» [209, 733]; [211, 496]. Сангҳое, ки дар таркибашон оҳан

зиёд доранд, барои пухтани таом истифода мебуданд, вале шумораи чунин сангҳо камчин аст.

Ҳамзамон, вожаи **дезандон** абзоре будааст, ки дегро дар болои он гузошта, хӯрок мепазанд, вале онро дар забони тоҷикӣ «сепоя, тахдегӣ, ошон» мегӯянд, ки вожаи мазкур дар фарҳанг ба таври зерин шарҳ дода шудааст: «**дезандон** – сепояи оҳанӣ бошад, ки деги мисинро бар болои он гузоранд ва таом пазанд» [197, 52]. Калимаи тахдегӣ бошад, дар гӯйишҳои чанубӣ дар шакли «тахдегӣ//тадегӣ (Қ., Вқ., Шк.) – дегмон, деггардиш, дегмонак, чанбараки зери дег» оварда шудааст [194, 672].

Зарфҳое, ки ҳамчун абзор буда, барои нӯшидани қадах ва шароб истифода бурда мешавад, бо вожаҳои **пойпил, тифоғ, такӯк, тағоб, чуръадон** шарҳ дода шудааст, ки вожаҳои зерин дар забони адабии муосир мавриди истифода қарор надошта, ҷои онро калимаҳои **пиёла, чом** ва ғайра гирифтааст. Масалан, «пойпил – ва навъе аз қадах ва пиёлаи шаробхӯрӣ низ ҳаст» [196, 219].

Вожаи дигаре, ки ҳамчун абзори пазандагӣ дарҷ гардидааст, **парвез** мебошад, ки дар «Бурҳони қотей» чунин омадааст: «**парвез** – олате бошад, ки бад-он орду шакар ва амсоли он безанд; ва баъзе гӯянд олатест махсуси шакар бехтан» [196, 235]. Дар забони адабии муосири тоҷикӣ ин калима роиҷ набуда, дар фарҳангҳои мазкур низ дарҷ нагардидааст ва ҷойи ин вожаро вожаи «элак» гирифтааст.

Шакли дигари вожаи «**парвез**» калимаи «**парвезан**» мебошад, ки муаллиф онро чунин шарҳ додааст: «**парвезан** – олате бошад, ки бад-он орду шакар ва адвияи хорраи кӯфта ва амсоли он безанд» [196, 235]. Дар фарҳангҳои муосир «**парвезан//парвизан (парбезан)**» ба маънои афзорест барои бехтани орд, ғирбол, элак, ордбез; ҳар чизи шабакадор ва тӯршакл» [209, 29]; [211, 68]. Бояд қайд кард, ки вожаи «парвезан» дар забони гуфтугӯӣ ҳоло ҳам васеъ истифода мешавад. Ин вожа дар гӯйишҳои чанубии забони тоҷикӣ то ҳол роиҷ буда, дар фарҳанг низ дарҷ шудааст: «**парвезан (Ғор., т.-вах., т.-ишк.) –элак**» [194, 530].

Маъноии вожаи «**парвезан**»-ро вожаи «**мошу**» ифода намудааст, ки дар боло шарҳ дода шудааст: «мошу – навъе аз ғирбол бошад, ки чизҳо бад-он безанд; ва туршиполоро низ ғӯянд – ва он зарфе бошад, ки равғану шир ва амсоли он дар он соф кунанд» [198, 75].

Вожаҳои **ширзана** ва **широна** ҳаммаъно буда, дар фарҳанг ба таври зерин шарҳ дода шудаанд: «**ширзана** – чӯберо ғӯянд, ки бад-он мостро бишӯронанд ва бар ҳам зананд, то маска аз дӯғ чудо шавад» [197, 244].

Широна – чӯбе, ки бад-он дӯғро биронанд, то маска барояд» [198, 308]. Вожаҳои мазкур дар забони адабӣ ва фарҳангҳои муосир дарҷ нагардидааст, вале асбоби маскаҳосилнамояи вучуд дошта, дар деҳаҳои минтақаҳои кишвар мавриди корбурд қарор дорад, ки онро «чӯби парадор» меноманд [210, 347]; [194, 162].

Ҳаммаъноии вожаи «широна» вожаи «чағ» мебошад: «**чағ** – чӯбе бошад, ки бад-он мостро бишӯронанд, то маска ва кара аз он чудо гардад» [196, 348]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир чунин шарҳ ёфтааст: «чағ//чуғ-як навъ чӯб, ки ба обнӯс монандӣ дорад» [209, 536]; [211, 521].

Вожаҳои **корсон** ва **карсон** ҳаммаъно буда, ифодакунандаи зарфҳое мебошанд, ки дар он маҳсулот мегузоранд, ҳамир мекунанд. Вожаҳои мазкур дар шакли дарҷгардида дар забони адабии муосири тоҷикӣ роиҷ буда, он дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» чунин шарҳ дода шудаанд: «зарфе бошад монанди сундуқе ва онро аз чӯбу гил ҳам созанд ва нону ҳалво ва амсоли он дар он гузоранд» [197, 342]; [197, 366]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир ифодакунандаи зарфи чӯбин ё филизӣ буда, бо ҳамин маъно дарҷ шудааст [208, 565]; [210, 627].

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» калимаи «карсон» ҳаммаъноии «корсон» буда, дар боло шарҳ дода шудааст [210, 598]. Бояд зикр намуд, ки чунин зарфҳо филизӣ, алюминӣ ва чӯбин буда, то ҳол мавриди истифода қарор доранд. Дар лаҳҷаҳои ҷанубии тоҷикӣ онро лаганд ва дар лаҳҷаҳои шимолӣ тағора ғӯянд.

Зарфе, ки дар он нон ва таом мегузоранд, муаллиф дар фарҳанги худ онро **чошдон** ва **чошқдон** номидааст: «**чошдон** – муҳаффафи чоштдон аст;

ва он зарфе бошад, ки нон ва хӯрданӣ дар миён гузоранд; чи чошт ба маънии хӯрданӣ ва таом ҳам омадааст» [196, 335]; **чошкдон** – нондонро гӯянд; ва он зарфе бошад, ки нон ва таом дар он гузоранд [196, 335]. Вожаҳои мазкур дар забони адабии муосир бо шарҳи овардашуда корбурд нашуда, ҷойи онро калимаи «нондон» гирифтааст, ки дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънии зер оварда шудааст: «нондон – сандук ё куттии ниғахдории нон» [210, 934].

Ба ҳамин монанд намуди зарфҳои **лӯронак**, **ванд**, **сатли шароҳӣ** дар фарҳанг ифодакунандаи зарф буда, вожаҳои мазкур мавриди истифода қарор надоранд ва ҷойи онҳоро калимаҳои «табак, табақча, коса ва ғайра» гирифтааст [198, 65].

Дар фарҳанги «Бурҳони котеъ» вожаи **пешандоз** чунин шарҳ дода шудааст: «пешандоз – порчай нозукеро низ гӯянд, ки дар вақти таом бар рӯйи зону бигустаронанд» [198, 256]. Вожаи мазкур ифодакунандаи навъи матои махсус дӯхташуда мебошад, ки дар замони ҳозир низ истифода мешавад. Вале на бо номи пешандоз, балки вожаи иқтибосии туркии сачоқ, ки хангоми хӯрок хӯрдан ба болои зону ниҳанд ва инчунин, бо он дасту рӯй пок кунанд. Калимаи «сачоқ» дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин омадааст: «сачоқ – ин чӣ бо он дасту рӯ пок кунанд» [211, 229]. Дар баъзе лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ онро **пешгирак** низ гӯянд.

Суфра дар фарҳанг ба маънои «чизеро, ки бар он таом хӯранд, яъне ба маънии дастархон» [198, 300] шарҳ дода шудааст. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир ба ҳамин маъно ва ҳам ба маънои «пӯсте, ки дар он хамир рост мекунанд» низ омадааст [209, 281]; [211, 277]. Дар гӯйишҳои ҷанубӣ ин вожа дар шакли «сурфа//сърфа» яъне сърфаи хамиркунӣ, ки дар рӯйи он орд бехта хамир мекунанд» истифода мешавад [194, 634]. Суфра дар забони адабии муосири тоҷикӣ маъмул мебошад. Дар лаҳҷаҳои шимолӣ ашӯро, ки аз пӯсти чармин омода карда шуда, дар болои он орд мебезанд ва хамир мекунанд, мефаҳманд. Дар баъзе лаҳҷаҳо онро ба ҷойи дастархон низ истифода кунанд.

Вожаи дигаре, ки ифодакунандаи «суфра ва дастархон» буда, он дар фарҳанги «Бурҳони қотей» сабт гардидааст, вожаи «тотилӣ» мебошад [196, 264]. Ин вожа дар забони адабии муосири тоҷикӣ роиҷ нест.

Вожаҳои **таштхон** ва **кандурӣ** дар фарҳанги «Бурҳони қотей» низ ба маънои «дастархон» омадааст: «**таштхон** – хонеро гӯянд, ки ба чихати нону таом гузоранд» [196, 284].

Кандурӣ – суфра ва дастархони чармиро гӯянд; ва баъзе пешандозро гуфтаанд, яъне порчае, ки дар пеши суфра ва рӯи зону андозанд ба вақти чизе хӯрдан» [197, 402]. Дар фарҳангҳои муосир низ калимаи мазкур ба маънои «суфра, дастархон; суфраи чармӣ» омадааст [208, 538]; [210, 593]. Аз шарҳи муаллиф маълум мегардад, ки калимаи «кандурӣ» ҳам ба маънии дастархон ва ҳам сачок, яъне пешандоз, ки ҳангоми чизе истеъмол кардан қорбаст мешудааст, маъмул будааст.

3.1.4. Маводи тайёри соҳаи пазандагӣ

Албатта муҳимтарин бахши пазандагиро номгӯи вожаҳои он ташкил медиҳанд, ки дар фарҳанги мазкур дарҷ гардидаанд ва қисме аз онҳо имрӯз аз истифода баромадаанд. Қисми дигар дар шеваҳои лаҳҷаҳои ҷудогона имрӯз ҳам истифода бурда мешаванд. Ба ҳамин хотир дар ин бахш мо ба номгӯи хӯрокҳо ва ҳар гуна пухтупазҳои дигар тавачҷуҳ дода, маводи луғавии марбут ба ин бахшро аз фарҳанги «Бурҳони қотей» якҷаҳин намудем. Аз он ҷумла, вожаҳои **обчаро**, **пасшом**, **пешхӯрд**, **обдандон**, **арзанин**, **ишрош**, **угро**, **ангабина**, **барғӯл**, **пониз**, **пешпора**, **пора**, **бӯза**, **пухтаҷӯш**, **бихат**, **бознавард**, **букрон**, **басамот**, **бӯбо**, **бӯран**, **пораи орд**, **падарза**, **парвоза**, **парғӯл**, **паст**, **паканд**, **пӯлонӣ** ва ғ. дар фарҳанг тафсир ёфтаанд, ки дар зер онҳоро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

3.1.4.1. Номгӯи хӯрок вобаста ба вақт ва ҷойи тановули он

Вожаи «**пасшом**»-ро муаллиф хӯроке, ки пеш аз фаро расидани субҳ дар айёми Рамазон истеъмол мекунанд, шарҳ додааст: «**пасшом** – он таомест, ки дар айёми Рамазон наздик ба субҳ хӯранд» [196, 239]. Вожаи

мазкур дар забони муосири тоҷикӣ роиҷ набуда, ҷойи ин вожаҳо калимаи «сахархӯрӣ, сахархӯрак ё нахӯрӣ» гирифтааст, ки дар «Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» дар шакли зер тавзеҳ дода шудааст: «сахарнӯрӣ (Дҷ., Хҷ.) – сахарнахӯрӣ, субҳона, нонӯшта» [194, 491]. Ба ҳамин монанд вожаи **обҷаро** мебошад, ки он низ номи таомест, ки нахӯрӣ мекунад: «**обҷаро** – ғизои андаке бошад, ки онро нахӯрӣ ғӯянд ва ба ҷиҳати об хӯрдан хӯранд; хӯроки ҷинну парӣ ва вухӯш ва тӯроро низ гуфтаанд» [196, 35]. Худи калимаи нахӯрӣро муаллиф дар фарҳанг ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ дар шакли **наҳора ва нахӯрӣ** шарҳ додааст: «наҳора – ... ва он таоми андакест, ки бад-он ношто кунанд» [198, 157]; [198, 158]. Вожаҳои зикршуда дар забони адабии муосир маъруф буда, дар фарҳангҳои муосир низ дарҷ шудаанд [208, 847]; [210, 904]. Вожаи «нахӯрӣ» дар ғӯйишҳои ҷанубӣ низ дар истеъмол қарор дошта, дар шакли «нонӯшта//нонӯшта – нонӯшта, субҳона, нахӯрӣ» шарҳ дода шудааст [194, 491].

Навӣи дигар хӯрок, ки дар вақти ҷошнӣ тановул мешавад, «пешхӯрд» ном доштааст. Муаллифи фарҳанг онро чунин шарҳ додааст: «**пешхӯрд** – таоми андак бошад, ки бар сабили ҷошнӣ бихӯранд» [196, 258]. Дар фарҳангҳои муосир чунин омадааст: «пешхӯрд – таоми ноштоӣ, тахтӯл, таоми, ки нахӯр бо он мешикананд» [209, 58]; [211, 95]. Ҳарчанд вожаи «пешхӯрд» дар ҳарду фарҳанг истифода шудааст, аммо вақти хӯрдани онҳо фарқ доранд, яъне яке ҷоштӣ ва дигаре ношто (сахарӣ).

Муаллифи фарҳанг худи вожаи «ҷошт»-ро дар шарҳи калимаҳо зиёд истифода намуда, онро ҳамчун моддаи луғавӣ чунин шарҳ додааст: «**ҷошт** – таоми, ки дар он вақт хӯранд» [196, 335]. Вожаи «ҷошт» хӯрокеро меноманд, ки пагоҳӣ мехӯранд ва онро «ношто, ноништа» низ мегӯянд, ки дар фарҳангҳои муосир ба маънии аз чор як ҳиссаи рӯз, ки дар он вақт офтоб паҳн мешавад ва ношто (ноништа) мекунад ва ё хӯрок хӯрдан дар ин вақт, хӯроки пагоҳӣ, ноништа» дарҷ шудааст [209, 548]; [211, 566]. Масалан, дар лаҳҷаҳои кӯҳистони ноҳияи Деваштич истилоҳи «ҷошкӣ» маъмул аст, ки на танҳо барои инсонҳо, балки барои чорводорӣ низ истифода шуда, хошӯкдихӣи пагоҳирӯзии онҳоро дар назар дорад.

Вожаи дигар ҳаммаъноии вожаи **чошт** буда, бо маънии зер оварда шудааст: «чошт додан – таом додан ба вақти чоштро гӯянд, ки як пос аз рӯз аст» [196, 335]. Дар забони муосир вожаҳои чошт ва чоштхӯриро мушоҳида метавон кард, ки нисфирӯзӣ ва хӯрокхӯрии нимарӯзро ифода мекунад, ки вақти он пеш аз қиёми рӯз аст.

Аз рӯйи шарҳи фарҳангҳо бармеояд, ки таъм ва мазаи чизеро барои фаҳмидану санҷидан, хоҳ аз таом ва ё нӯшидани бошад, онро «чошнӣ» мегуфтаанд. Муаллиф вожаи «**чошнӣ**»-ро ба таври зерин шарҳ додааст: «чошнӣ – андаке аз таом ва шаробро гӯянд, ки аз барои тамиз кардан бичашанд» [196, 335]. Дар фарҳангҳои муосир низ вожаи «чошнӣ» айнан бо ҳамин маънӣ сабт шудааст [209, 547]; [211, 566].

Вожаи дигари ифодакунандаи номи хӯрок **падарза** мебошад, ки муаллиф чунин шарҳ додааст: «**падарза** – таоме бошад, ки онро дар рӯмол ва лунгӣ банданд ва аз чойе ба чойе баранд ва онро зала гӯянд; ва баъзе гӯянд ҳар чиз, ки дар рӯмол ва лунгӣ баста шуда бошад, чи он рӯмоли бастаро маҷмуъ падарза хонанд» [196, 224]. Вожаи мазкур дар забони муосири тоҷикӣ роиҷ набуда, таоме, ки дар рӯмол бо худ мебаранд, «тӯша//тӯшаи роҳ» меноманд [211, 262].

Ба ҳамин мазмун вожаи **парвоза** омадааст, ки дар «Бурҳони қотей» чунин шарҳ ёфтааст: «**парвоза** – тӯша ва таомеро гӯянд, ки дар сайру шикор ва сафар ҳамроҳ бардоранд ва ё аз дунбол биёваранд; ва баъзе вараки тиллову нукраро гӯянд, ки наққошон кор фармоянд» [196, 233]. Дар фарҳангҳои муосир чунин омадааст: «**парвоза** – тӯша ва таоме, ки дар сайр, шикор ва сафар ҳамроҳи худ мегиранд» [208, 29]; [210, 69]. «Парвоза»-ро ҳамчун истилоҳ дар ғизои сарбозон, ки бо худ мегиранд (ба забони русӣ: сухой паёк) метавон корбурд намуд.

Вожаҳои **тӯш**, **тӯша** ва **хочабор** низ дар фарҳанги «Бурҳони қотей» ба мазмуни дар болоомада шарҳ дода шудаанд: «**тӯш** – хӯроки ба қадри хочатро ҳам гуфтаанд, ки кути лоямут бошад» [196, 300]; **тӯша** – таоми андак ва кути лоямут; ва таоме, ки мусофирон бо худ бардоранд [196, 300];

хочабор – таоми ба кадри хочат бошад, ки онро ба арабӣ кути лоямут хонанд [196, 406].

Хашнамак дар фарҳанг номи навъе аз таом буда, чунин оварда шудааст: «хашнамак – таомеро гӯянд, ки намаки он аз қоида берун набошад» [196, 411].

Вожаи дигар дар фарҳанг, ки ифодакунандаи номи хӯрданӣ ва таом мебошад, **фаларз** аст: «фаларз – он хӯрданӣ ва таоме бошад, ки аз меҳмониҳо ва арӯсиҳо дар карбоспора ва дастмол банданд» [197, 316]. Вожаи зикршуда дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» номи навъи «хӯроке, ки аз тӯй ва ё меҳмонӣ бо худ мебаранд» тавзеҳ ёфтааст [211, 383]. Ин вожа дар «Тухфат-ул-аҳбоб»-и Ҳофизии Убаҳӣ низ тавзеҳ дода шудааст: «фаларз – хӯрданӣ бошад, ки дар рукӯпорае банданд ва ҳар чӣ дар чизе банданд, бад-ин сифат хонанд ва дар Мовароуннаҳр **фаларзанг** гӯянд» [212, 182]. Аз рӯйи шарҳи фарҳангҳо бармеояд, ки вожаи «фаларз» ифодакунандаи тӯшае мебошад, ки аз тӯй ва меҳмонӣ меоваранд. Дар забони адабии муосири тоҷикӣ ин калима мавриди корбурд қарор надорад, аммо ҳамчун расми қадимӣ то имрӯз побарҷо буда, дар баъзе минтақаҳои кишвар ҳамин амал ханӯз иҷро мешавад.

Вожаи **кавожа** дар фарҳанг ифодакунандаи таоми нимпухта буда, чунин шарҳ дода шудааст: «кавожа – ба маънии нон ва таоми нимпухта ва тухми мурғи нимбиришт ҳам омадааст» [197, 406]. Вожаи мазкур дар забони тоҷикӣ корбурд намешавад.

Муқил – ҳафт дона бошад, ки дар айёми ошуро пазанд ва хӯранд – ва он гандум, чав, нахӯд, адас, бокло, мош ва лӯбиёст; ва дар арабӣ хоби чошт ва шароб хӯрдани вақти чоштро гӯянд [198, 103]. Дар фарҳангҳои муосир вожаи зерин ба чунин маъно наомадааст [208, 794].

Муаллиф вожаи «**намаксуд**»-ро дар фарҳанг чунин шарҳ додааст: «намаксуд – ҳар чизеро гӯянд, ки бар он намак пошида бошанд умуман; ва гӯшти қадид ва қабоби гӯшти қадидро гӯянд» [198, 148]. Вожаи «намаксуд» дар фарҳангҳои муосир ба маънои хӯрокворие, ки ба он намак зада

хушконидаанд, монанди гӯшт, моҳӣ ва ғ. [208, 831]; [210, 893] тавзеҳ дода шудааст.

Вожаи **намакина** дар фарҳанг ифодакунандаи «дӯғ» шарҳ дода шудааст: «намакина – дӯғ ва мосте бошад, ки дар он намак ва зира ва гишниси кӯфта рехта бошанд» [198, 148]. Вале дар замони муосир дӯғе, ки дар он намак, зира, райҳон, кашнич реза карда илова мекунанд, «дӯғ, дуғоб, чолоб//чалоб» меноманд, ки он дар фасли гармо барои шикастани ташнагӣ ва рафъи гармсел истеъмол карда мешавад.

Вожаи **ҳозирӣ** дар фарҳанг ифодакунандаи номи навъи таом омадааст: «ҳозирӣ – муродифи моҳазар ва он иборат бувад аз таоме, ки дар аввали рӯз хӯранд, аммо сер намехӯранд» [198, 268].

Ҳозирӣ ва моҳазар ҳарду навъи таоме бошанд, ки дар ҳама вақт он мавҷуд аст [198, 325]. Ин вожаҳо дар фарҳангҳои муосир низ бо ҳамин маънӣ тафсир шудаанд [208, 705]; [210, 817].

Хӯроке, ки дар байни мардум маъмул буда, ҳамчун хӯроки миллӣ эътироф шудааст, **угро** мебошад, ки муаллифи фарҳанг чунин тафсир намудааст: «**угро** – навъе аз оши орд бошад» [196, 109]. Ин вожа маъруф буда, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» низ ҳамчун ифодакунандаи номи таом омадааст [210, 375]. Вожаи мазкур дар забони адабии муосири тоҷикӣ роиҷ буда, дар гӯйишҳои чанубии забони тоҷикӣ дар шакли «отала, атала (Луғ., Ҳак., Ҳд) – атола, хӯроки хамирӣ (ордӣ), оши угро» оварда шудааст [194, 515]. Дар забони адабии муосир аз вожаи угро истилоҳи «угропалав» низ дар номгӯйи хӯрокҳои миллӣ маъмул аст, ки он аз угрои бурида пухта мешавад.

Муаллиф пухтани гӯшти моҳиро дар тоба бо вожаҳои «**тобабирён ва тобаи моҳӣ**» ифода намудааст, ки ҳамчун номи хӯрок низ тафсир шудааст: «**тобабирён** – гӯшти пухтаро гӯянд, ки монанди моҳӣ дар миёни тоба бо равған биришта карда» [196, 264].

Тобаи моҳӣ – моҳиеро гӯянд, ки баъд аз пухтан дар равған бирён кунанд [198, 257].

Навъи дигари хӯрок **бахат** мебошад, ки муаллиф онро чунин шарҳ додааст: «**бахат** – навъе аз таъом бошад; ва баъзе гӯянд ширбиринч аст ва баъзе гӯянд фирнӣ аст, ки бародари полуда бошад. Ва баъзе гӯянд ҳалвои биринч аст» [196, 200]. Хӯроки ширбиринч дар байни мардум серистеъмол буда, он аз каме об, биринч, шир, намак, равған ва шакар тайёр карда мешавад ва онро бештар ҳангоми нахорӣ кардан истеъмол менамоянд. Аммо дар фарҳанг ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ зикр нашудааст. Ҳамчунин, дар ин моддаи луғавӣ дар тафсири вожаи баҳат вожаҳои *фирнӣ*, *полуда ва ҳалвои биринч* зикр шудааст. Ин вожаҳо ифодакунандаи номи хӯрокҳое мебошанд, ки дар забони имрӯзаи тоҷикӣ роиҷ нестанд.

Базмовард – гӯшти пухта ва тара ва хогина бошад, ки дар нони тунук печанд ва монанди навола созанд ва бо корд пора-пора кунанд ва хӯранд [196, 176]. Чунин навъи хӯрокро ҳоло «шаурма» меноманд, ки хеле машҳур аст ва ба қатори хӯрокҳои саридастӣ (тезтайёр) дохил мешавад. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» базмовард ба маънои хӯроке, ки аз гӯшту тухми мурғ ва сабзӣ омода мешавад, шарҳ дода шудааст [210, 120]. Дар ин ҷо хогина ба маънои хӯроке, ки аз тухми мурғ ва сабзавот пухта мешавад, шарҳ дода шудааст.

Мураттиби фарҳанг навъи ошери, ки аз гӯшти бузи кӯҳӣ омода карда мешавад, чунин тафсир намудааст: «**бӯбо** – ошери гӯянд, ки аз гӯшти бузи кӯҳӣ пухта бошанд» [196, 196]. Вожаи мазкур дар забони муосири тоҷикӣ роиҷ нест, вале чунин намуди хӯрок, яъне ош (оши палов) дар байни мардум серистеъмол буда, бо гӯшти гов, гӯсфанд, бузи кӯҳӣ ва хонагӣ тайёр карда мешавад.

Бӯрак – навъе аз таом бошад; ва баъзе гӯянд оши бағро аст; ва баъзе санбӯса ва қуттобро гӯянд; ва зангорери низ гӯянд, ки бар рӯи нон нишинад [196, 197]. Мураттибони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи мазкурро чунин тафсир намудаанд: «бӯрак – 1. навъе аз таомҳо, ки аз хамир ва гӯшт ва сабзавот тайёр карда мешавад. 2. мағор; шӯра, зангоре, ки ба рӯи нон пайдо мешавад» [208, 219]. Муодили русии ин вожа пирог аст, ки онро аз гӯшт ва ё меваю сабзавот дар шакли санбӯса (хурд ё бузург)

омода мекунад ва имрӯзҳо дар забони тоҷикӣ он бо номи иқтибосии «пирог» машҳур аст.

Пораи орд – оши ордест, ки ба ӯмоч шухрат дорад; ва онро ба қадри гандуме аз хамир созанд ва пазанд [196, 214]. Вожаи мазкур дар шакли «ӯмоч» маъмул буда, ҳамчун хӯроки миллии мардум ба ҳисоб меравад, ки он аз каме орд иборат буда, бо даст соиш дода мешавад ва дар дег каме равған рехта, маҳсулоти омодакардашударо бирён карда, обу шир ҳамроҳ карда мепазанд. Ва ин вожа дар гӯишҳои забони тоҷикӣ дар шакли «умочруған (Вқ.) – ӯмоч (навъи таом)» истифода мешавад [194, 717].

Дар гузашта вожаи «манту»-ро навъи таоме, ки дар пӯсти шикамбаи гӯсфанд тайёр мекардаанд, медонистаанд: «манту – он пораҳои пӯсти шиканбаи гӯсфанд бошад, ки дӯзанд ва бо биринҷу масолех пур созанд ва пазанд» [198, 106]. Дар замони имрӯз вожаи **манту** номи таомест машҳур, ки маҳсулоти асосии он аз хабири тунук буда, даруни онро бо гӯшти реза, пиёз мурчу зира ва намак пур намуда, дар буғи об мепазанд, ки дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба таври мухтассар шарҳ дода шудааст [210, 756].

Вожаҳои **пӯлонӣ**, **тархона**, **туғтуғ**, **чавшир**, **чавшира** дар забони адабии муосир роиҷ набуда, онҳо дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ҳамчун номи навъе аз таом шарҳ дода шудаанд. Масалан: «**пӯлонӣ** – навъе аз оши орд бошад» [196, 252].

Ҳарчанд ки муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» вожаҳои «ош ва қайла»-ро хангоми шарҳи вожаҳо қорбурд намудааст, вале онҳоро ҳамчун моддаҳои луғавӣ дар алоҳидагӣ тафсир накардааст. Масалан, хангоми тафсири вожаи «**тафшила**» зикр мекунад: «қалъе бошад, ки аз гӯшт ва тухми мурғ ва зардак ва асал пазанд ва кашнизу гандано дар он кунанд; ва баъзе гӯянд адаси сабзи нимпухта бошад» [196, 286]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир бо як мазмун шарҳ дода шудааст: «тафшила – як навъ хӯрокест, ки аз гӯшту пиёз ва чормағзу тухму асал тайёр карда мешавад» [209, 341]; [211, 323].

Дар ҷойи дигари фарҳанг вожаи **тафшила** таоме, ки бо хамроҳ намудани мавизу гирдакон пухта мешавад, омадааст: «**тафшила** – қалъи бо гӯшт ва тухми мурғ ва зардаку асал бошад. Ва баъзе гандум ва мавиз ва гирдакон ва гашниз ҳам дохил кардаанд» [196, 286-287]. Қайд бояд намуд, ки вожаи мазкур дар замони муосир мавриди қорбурд қарор надошта, ҷойи онро калимаи маъмули иқтибосшудаи «қайла» гирифтааст. Вожаи «қайла» дар гӯйишҳои ҷанубӣ маъруф буда, гунаи он бо калимаҳои «қабурдоғ//қавурдоғ//қавърдоғ (Кх.)» ифода ёфта, навъи таоме, ки аз «гӯшту равғани пухтае, ки ҳамчун захираи эҳтиётӣ истифода мешавад», мефаҳмонад [194, 368]. Шакли дигари қайла, ки дар он дар баробари гӯшт орд низ илова мекардаанд, «қайлабат» номида шудааст: «қайлабат (Дах., Зир.) – як навъи таом, ки аз орду гӯшту равған тайёр карда мешавад» [194, 373]. Дар шеваи марказии забони тоҷикӣ вожаи гӯштбирён мустаъмал аст.

Вожаи **хушка** дар фарҳанги «Бурҳони қотей» ифодакунандаи палови беравған буда, чунин дарҷ гардидааст: «хушка – маъруф аст, ки палови беравған бошад; ва орди гандуми нопухтаро низ гӯянд» [196, 395]. Вожаи мазкур дар забони адабии муосир роиҷ набуда, дар фарҳангҳои муосир низ ба дигар маънӣ тафсир шудааст.

Навъи дигари таом, ки дар фарҳанг тавзеҳ дода шудааст, бо номи **завроқ** мебошад: «завроқ – таомест, ки онро аз орди гандум пазанд» [197, 57]. Дар забони адабии муосир вожаи «завроқ» ҳамчун номи таом мавриди истифода қарор надошта, таоме, ки аз орди гандум мепазанд, онро «атола, ордоб, ўмоч ва ғайра» меноманд.

Вожаи **зағор** дар фарҳанг ифодакунандаи таом буда, чунин омадааст: «зағор – навъе аз хӯрданӣ ва таомро низ гӯянд» [197, 100]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» навъе аз таоми саҳт, ки аз орди ҷуворимаққа ё арзан мепазанд (мисли атолаи қочӣ) шарҳ дода шудааст [210, 502]. Тибқи шарҳи фарҳангҳо маълум мегардад, ки чунин навъи таомро аз орди ҷуворимаққа ё арзан мепухтаанд, вале ин навъи таом дар замони муосир камистеъмол аст. Орди арзан ва ё ҷуворимаққа имрӯз ҳамчун хӯроқи парандагон истифода мешавад.

Дар шарҳи «зағор» чизи дигаре, ки чолиби диққат мебошад, фарк гузоштани муаллифи «Бурҳони қотей» байни «хӯрданӣ» ва «таом» мебошад. Ба чизҳои «хӯрданӣ» ҳам пухта ва ҳам нопухта дохил мешаванд, вале «таом» танҳо хӯроки пухташуда мебошад. Ҳамзамон, вожаи «таом»-ро муаллифи «Бурҳони қотей» чунин шарҳ додааст: «таом – гандум ва ҳар чизи хӯрданӣ» [198, 310]. Вожаи «таом» дар фарҳангҳои муосир ба маънои «ҳар чизи хӯрданӣ, хӯрок, ғизо» омадааст [209, 325]; [211, 310].

Ҳамзамон дар фарҳанги «Бурҳони қотей» навъи номи таомҳо бо вожаҳои **сипедбо, сарангуштӣ, сикор, сакба, ошиқбо, сахнот, ғӯша, фусучан** зикр карда шудааст, ки дар забони адабии муосир ва фарҳангҳо дарҷ нагардидаанд ва муаллиф онҳоро ба маънои оши мост, оши орд, навъе аз таом шарҳ додааст.

Вожаҳои дар боло зикршуда номгӯӣи навъи таомҳо буда, муаллиф онҳоро вобаста ба минтақаҳои шарҳу тавзеҳ додааст, ки бештари ин вожаҳо дар замони муосир мавриди қорбурд қарор надоранд.

Боқимондаи таоми дар табақ монда, ки аз касе зиёдатӣ мекунад, муаллифи фарҳанг онро **ғоб** номидааст: «ғоб – ба маънии бозмонда ва бақияи хӯрданӣ ва таоме бувад, ки дар таҳи табақ аз хӯриши касе зиёда омада бошад» [197, 272]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир низ ба маънии «хӯроки шабмонда» омадааст [209, 653]; [210, 383].

Таоми дигар **каварбо** ном дорад, ки дар «Бурҳони қотей» ба маънои оше, ки аз қабар пазанд [197, 409] шарҳ дода шудааст. Вожаи қабар дар фарҳангҳои муосир як навъ меваи хурӯӣи туршмаза тафсир гардидааст [208, 523-524]; [210, 575].

Вожаи **гудоб ва гавзоб** дар фарҳанг ифодакунандаи таом, аз қабилӣ ош аст, ки чунин омадааст: «гудоб – бар вазн ва маънии дӯшоб аст; ва ошери низ гӯянд, ки аз гӯшту биринҷ, нахӯд ва мағзи гирдақон пазанд ва қотиқи онро аз сирка ва дӯшоб кунанд ва онро оши ҳабашӣ хонанд» [198, 39]; Ба ҳамин маъно вожаи «гавзоб» тафсир шудааст. Аз шарҳи фарҳанг бармеояд, ки ин намуди ошро аз гӯшт, чормағз, нахӯд ва биринҷ омода мекардаанд, вале чунин навъи ош дар замони муосир маъмул нест.

Ба хамин мазмун дар фарҳанг якчанд навъи ош, аз қабилҳои **лохишта**, **лохиша**, **лахшак**, **лахша**, **муқилбо**, **ҳафтдона** шарҳ дода шудааст, ки баъзе аз вожаҳои мазкур дар забони адабии муосир роиҷ набуда, дар фарҳангҳо низ сабт нашудаанд.

Вале вожаи **лахшак ва лохша** ифодакунандаи навъи оши ордӣ, ки онро дар замони муосир «оши туппа» меноманд, шарҳ дода шудааст: «лахшак – навъе аз оши орд бошад; ва номи ҳалвое ҳам ҳаст» [198, 57]. Дар фарҳангҳои муосир «лахчак//лахшак – навъе аз оши ордӣ, ки ҳамирро тунук кашида парча-парча дар об мечӯшонанд [208, 596]; [210, 716] шарҳ дода шудааст. Аз решаи вожаи «лахшак» дар забони адабии муосир (бахусус, шимоли Тоҷикистон) калимаҳои «туппалахшак» (номи таом) маъмул аст. Туппалахшак аз хаамири тунуки чоргӯша бурида шуда, дар об пухта мешавад, ки онро баъди пухтаниш бо тӯппабардорак ба табак бардошта, рӯйи он пиёздоғ (баъзан гӯштӣ) рехтаву истеъмол мекунанд. Туппалахшак ё лохшакро дар туркӣ «бешбармоқ» гӯянд, ки айнан чунин омода мешавад.

Таоми лохшак ва лохша дар байни тоҷикон бо номи «туппа» ва «оши туппа» маъруф аст.

Дар гузашта вожаи **ҳафваш** навъе аз таоми он вақт ба ҳисоб рафта, аз биринҷ омода карда мешудааст, ки муаллиф онро чунин тафсир намудааст: «**ҳафваш** – навъе аз таом ва хӯрдани бошад – ва он чунон аст, ки биринҷи намкардари мекӯбанд ва бар порчае мебанданд ва дар зарфе, ки тахи он сӯроҳ дошта бошад, меовезанд ва сари он зарфро муҳкам месозанд ва бар болои деге, ки об дошта бошад, мегузоранд ва фосилаи зарфу дегро муҳкам месозанд ва оташ дар зери дег рӯшан мекунанд, то он биринҷи кӯфта дар бухори об пухта шавад» [198, 198].

Навъи таоми маъмуле, ки маҳсулоти он аз тухм ва қима иборат аст, мурағтиби фарҳанг чунин тафсир намудааст: «**яздодӣ** – қалъа ва қимаро гӯянд, ки баъд аз пухта шудани тухми мурғ бар болои он резанд. Ва баъзе язодии кӯфтари гӯянд, ки дар даруни он тухми мурғ пухта бошанд ва онро

яздодин ҳам мегӯянд» [198, 214]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир бо номи наргисӣ низ зикр шудааст [209, 628]; [211, 680].

Биринчро орд карда аз он ош пухтан имрӯз маъмул нест, вале тибқи тафсири муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотей» **оши дақиқ** ҳамин гуна таом будааст: «оши дақиқ – оше, ки аз орди биринч пазанд» [198, 228].

Дар фарҳангҳои таоми арабон бо номи «**боҳо**» ва туркон бо номи «**балбалонӣ**» оварда шуда, ба таври зер шарҳ дода шудааст: «боҳо – навъе аз таом аст, ки арабон боҳо гӯянд» [198, 242]; **балбалонӣ** – навъе аз таом бошад турконро; ва баъзе гӯянд навъе аз ҳалво бошад [198, 247]. Вожаҳои мазкур дар забони тоҷикӣ мавриди қорбурд қарор надоранд.

«**Палов**»-ро чи дар гузашта ва чи имрӯз аз биринҷу гӯшту пиёзу сабзӣ омода мекунанд ва дар фарҳанг чунин тафсир шудааст: «палов – номи таомест, ки аз биринҷу гӯшт созанд» [198, 254]. Вожаи мазкур машҳур буда, яке аз хӯроки миллии кишвари мо маҳсуб меёбад, ки ин навъи таомро ҳар як хонаводаи тоҷик бе ягон мушкилӣ омода карда метавонад. Ин навъи таом вобаста ба минтақаҳои кишвар бо тарзи гуногун омода карда мешавад. Вожаи **палов** дар фарҳангҳои муосир бо калимаи палав ифода ёфтааст: «палав – таомест, ки аз биринҷу гӯшту равшану сабзӣ пиёз мепазанд ва хелҳои гуногун дорад» [209, 20]; [211, 62]. Дар гӯйишҳои ҷанубӣ ин вожа бо калимаҳои «оши палав//палов» маъруф аст [194, 519]. Оши палов//палав ҳамчун хӯроки миллии тоҷикӣ ба рӯйхати дастовардҳои моддӣ-фарҳангии ЮНЕСКО бо ибтиқори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сабт шудааст. Ин таом баъдан байни ақвоми кӯчманчии турку муғул маъруф гардид. Палов вожаест, ки дар забони муосир ва адабиёти шифоҳӣ ва хаттии мо роиҷ аст:

Хонаҳоро гарм созед аз алав,

Аз кабобу дунбаву оши палав. (аз суруди «Барфӣ»)

(фолклоршинос Д. Раҳимӣ)

Муаллифи фарҳанг дар ифодаи вожаи «зирбо» навъи дигари таом шарҳ додааст: «**зирбо** – навъе аз таом бошад ва он ғайри зирабост» [198, 294]. Вале муаллифи фарҳанг «зирбо»-ро ғайри «зирабо» таъкид намуфтааст.

Дар фарҳангҳои муосир танҳо вожаи «зирабо», ки он бо илова намудани зира омода мегардад, тафсир шудааст: «зирабо – шӯрбои гӯшти бо зира» [208, 452]; [210, 523].

Дар гузашта каллапochaи пухташудаи гӯсфандро **сару почa** мегуфтанд, ки муаллифи фарҳанг чунин тафсир намудааст: «**сару почa** – каллапochaи гӯсфандро гӯянд, ки пухта бошанд» [198, 300]. Вожаи мазкур дар забони тоҷикӣ маъмул буда, таоме, ки аз каллапochaи гов ва бузу гӯсфанд шӯрбо тайёр мешавад, меноманд. Дар «Фарҳанги гӯйишҳои забони тоҷикӣ» вожаи «калапocha» маъруф буда, маънии «навъи таоме, ки аз каллаву почaи ҳайвонот пухта мешавад» мефаҳмонад [194, 308]. Чунон ки аз тафсири фарҳанг маълум аст, дар он вожаи калапocha низ зикр шудааст.

Дар фарҳанг навъи дигари таом бо номи «гипо» ба маънои дарҷ гардидааст: «**гипо** – номи таомест» [198, 324]. Дар фарҳангҳои муосир ба маънои «шикамбаи гӯсфанд, ки дар он гӯшти қима, биринҷ ва ғ. пур карда мепазанд» [208, 261]; [210, 318] шарҳ дода шудааст. Тибқи шарҳи фарҳангҳои муосир ин навъи таом дар шикамбаи гӯсфанд тайёр карда шуда, онро навъи ош низ меноманд.

Вожаи **чашира** дар забони адабии муосир мавриди истифода қарор надошта, дар фарҳангҳои муосир низ шарҳ дода нашудааст, вале дар фарҳанги «Бурҳони қотей» вожаи мазкур ба маънои «навъе аз оши орд бошад, ки даруни хамир қима пур кунанд» [198, 266]. Шояд муаллиф бо шарҳ додани ин вожа навъи таоме, ки дар замони муосир қорбурд мешавад, яъне тушбера, ки он бо хамир омода гардида, дарунашро бо қима пур мекунанд, дар назар дошта бошад. Вожаи «тушбера»-ро мурағибони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънии «хӯроке, ки гӯшти кӯфтaro ба порчаҳои хамири тунук печонда дар об мечӯшонанд» тавзеҳ додаанд [209, 381]. Дар забони гӯйишҳои мардумии водии Зарафшон онро «барак» ном мебаранд. Инчунин, он дар шакли «**чӯшбара**» низ қорбурд мешавад, ки шарҳи он дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» оварда шудааст: «тушбера – гӯшти кӯфтаи ба хамири тунуки чорқунҷаи майда буридашудаи ба тарзи махсусе печондашуда, ки дар об чӯшонда пухта мехӯранд,

чӯшбара» [211, 359]. Тушбера бо номи хамиркима дар забони тоҷикӣ ёд мешавад.

Навъи оше, ки аслан барои беморон омода мекарданд, чунин шарҳ дода шудааст: «**мазу** – ба маънии оши тазвир бошад, ки ба чихати бемор пазанд. Ва он ошест аз орди гандум» [198, 327]. Дар забони адабии муосири тоҷикӣ таоме, ки аз орди гандум тайёр карда мешавад, бо номи «атола, ордоб» маъмул аст, ки онро аслан шахсони бемор ва ё дигар шахсон низ метавонанд, истеъмол кунанд.

Вожаи **қутобӣ** ифодакунандаи навъи пазандагӣ шабех ба санбӯса тафсир шудааст: «қутобӣ – чизест монанди санбӯса ва онро дар равған пазанд» [197, 331]. Ин вожа дар забони адабии муосири тоҷикӣ ба мушоҳида нарасид, вале муаллифи фарҳанги «Бурҳони котеъ» онро шабех ба санбӯса дода, худи вожаи санбӯсаро ҳамчун моддаи луғавӣ шарҳ надодааст. Вожаи мазкур дар забони адабии муосир маъруф буда, мураттибони фарҳангҳои муосир чунин тафсир намудаанд: «санбӯса – таоми хамирие, ки ба дарунаш гӯшт, алаф ё сабзавот андохта мепазанд» [211, 201].

3.1.4.2. Хӯроқиҳои ширӣ

Намуди хӯрданиҳое мавҷуданд, ки онҳоро бо мосту чурғот истеъмол менамоянд. Мосту чурғотро бошад, аз шири хайвоноти хонагӣ (гов, гӯсфанд, буз) омода намуда, аз он қурут низ тайёр мекунанд, ки дар фарҳанг он бо вожаи **тарф** ифода шудааст: «**тарф** – кашки сифед ва панири хушкро низ гӯянд» [196, 278]. Вожаи «тарф» дар фарҳангҳои муосир ба маънои «мост, чуғрот; қурут» омадааст [209, 333]; [211, 318].

Ба ҳамин мазмун вожаи **катах** низ шарҳ дода шудааст: «**катах** – ба маънии кашк бошад, ки дӯғи хушкшуда аст ва туркон қурут мегӯянд; ва нонхӯришero низ гӯянд, ки аз шири дӯғи туруш ва намак созанд ва арабон широз гӯянд» [197, 356]. Қурутро дар забони тоҷикӣ «кашк» низ мегӯянд, ки дар тафсири вожаҳои «тарф» ва «катах» истифода шудааст.

Вожаҳои **тарнона** ва **патлун** дар фарҳанг ифодакунандаи як маъно буда, чунин омадааст: «тарнона – нонхӯриширо гӯянд, яъне ҳар чиз, ки онро бо нон тавон хӯрд, ҳамчу мост, панир, дӯшоб ва монанди он» [196, 280]; **патлун** – нонхӯришест, ки аз мосту шир ва мағзи гирдакон созанд [198, 252].

Навъи дигари мостро муаллиф дар фарҳанги худ **тарина** номидааст: «тарина – навъе аз қотик бошад, ки мардуми номурод ва фақир дар ошҳои орд кунанд. Ва тариқи сохтанаш он аст, ки нони танӯрии нимпухтаро реза-реза карда бо филфил, занчабил, зира ва сиёҳдона нимкӯфта ва сабзиҳои резакарда монанди шалғам, чуғундар, гандано, пудина ва амсоли он маҷмуъро дар тағора кунанд ва сиркаву дӯшоб бар болои он резанд ва мушти бисёре бизананд, то хуб хамир шавад ва дар офтоб ниханд» [196, 282]. Вожаи мазкур ифодакунандаи таом буда, дар фарҳангҳои муосир ба маънои таоме, ки бо гӯшт, сабзавот, гандум ва сирко пухта мешавад [209, 329]; [211, 314] шарҳ дода шудааст.

Вожаи **қатик**, ки то замони муосир ҳамчун калимаи аз забони туркӣ иқтибосшуда дар забони тоҷикӣ боқӣ мондааст, дар фарҳанг чунин омадааст: «қатик – мост, кашк, турушӣ ва чошниеро гӯянд, ки дар ош кунанд» [197, 325]. Вожаи мазкур дар забони адабии муосир роиҷ буда, дар фарҳангҳои муосир бо ҳамин мазмун омадааст [209, 680]; [210, 673]. Вожаи «қатик» дар гӯйишҳои ҷанубӣ низ дар истифода қарор дошта, ба маънии «мост, чурғот» низ омадааст [194, 385]. Дар лаҳҷаҳои кӯҳистон бештар шакли ифодаи чурғот маъмул аст.

Ҳамаъноии вожаи **қатик** вожаҳои **катахшир** ва **лимишк** дар фарҳанги «Бурҳони қотей» шарҳ дода шудааст, ки ин вожаҳо дар забони тоҷикӣ мавриди қорбурд қарор надоранд: «катахшир – мосте бошад, ки ширу равған ва намак дар он резанд ва хӯранд» [197, 356]; **лимишк** – чурғот ва мостеро гӯянд, ки ширу намак дар он резанд ва хӯранд [198, 62].

Маҳсулоти қаймоқ аз шири гову гӯсфанду буз ҳосил мешавад, ки онро аз қадим то замони муосир дар вақти нахорӣ истеъмол менамоянд. Муаллиф онро дар фарҳанги худ бо вожаи «**чароба**» шарҳ додааст: «чароба – қаймоқе, ки бар рӯи шир банданд» [196, 340]. Дар забони адабии

муосири тоҷикӣ вожаи «чароба» дар истеъмол қарор надошта, ҷойи онро калимаи иқтибосшудаи «қаймоқ» гирифтааст, ки ҳамчун вожаи маъруф дар шеваҳои минтақаҳои кишвар истифода мешаванд. Дар ғӯйишҳои ҷанубӣ бошад, он дар чунин шакл омадааст: «қаймоғак (Кх.) – қаймоқак, саршир» [194, 373].

Дар гузашта маҳсулоте, ки барои ҳазм намудани хӯрок истеъмол менамуданд, муаллиф онро **гувориш** номидааст: «гувориш – таркибе бошад, ки ба ҷиҳати ҳазм намудани таом созанд ва хӯранд» [198, 38]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир ба маънои ҳазм, ҳазмкунӣ ва ё таркибе, ки барои зуд ҳазм кардани хӯрок меҳӯранд» [208, 276]; [210, 332] тафсир шудааст. Қобили зикр аст, ки вожаи мазкур дар забони муосири тоҷикӣ мавриди истифода қарор надорад.

Ҳамчун навъҳои ғизо, ки маҳсулоти асосии онҳо шир будааст ва бештар аз шир тайёр карда мешудаанд, бо вожаҳои **базр, мозёра, ричор, ричол ва даламак** шарҳ дода шудаанд, ки бештари онҳо дар забони адабии муосири тоҷикӣ дар истеъмол қарор надоранд.

3.1.4.3. Навъи ҳалво ва шириниҳо

Ҳалвопазӣ ва пухтани шириниҳои гуногун аз қадим дар Шарқ ва ҳосатан дар байни тоҷикон маъмул буд. Дар шаҳрҳои бузурги тоҷикнишини Осиёи Марказӣ ва Эрон Афғонистон дахҳо намуди ҳалво ва шириниҳо мепухтанд, ки бо номи шаҳрҳо маъруф буд. Мисли ҳалвои хучандӣ, истаравшанӣ, самарқандӣ, бухорӣ, балхӣ, хиротӣ, марвӣ ва ғайра. Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» навъҳои гуногуни ҳалво бо истилоҳҳои зерин тафсир шудаанд, ки маводи тайёри пазандагӣ ба шумор мераванд. Зикр бояд кард, ки имрӯз ҳам баъзе аз навъҳои ҳалво аз байн нарафтааст ва қадбонуҳо аз маҳсулотҳои гуногун аз қабилҳои орд, шакар, асал, рағани зард, рағани растанӣ, чормағз, pista, донаи офтобпараст ва ғайра ҳалвои гуногун омода менамояд. Баъзе аз вожаҳои дар фарҳанг зикршуда, ки номи ҳалворо ифода мекунад, мавриди истифода қарор надошта бошанд ҳам, ҷойи онро калимаҳои маъмули ҳалвои сурҳак, ҳалвои тар, кунҷитдор,

ҳалвои пашмак, ҳалвои сафед, ҳалвои офтобпараст, ҳалвои тутӣ, ҳалвои асалӣ ва ғайра гирифтааст.

Яке аз онҳо вожаи **обдандон** аст: «**обдандон** – номи навъе аз ҳалво ҳам ҳаст» [196, 37]. Вожаи «обдандон» дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» мафҳумҳои гуногунро ифода намуда, ҳамчун номи як навъ ширинии мулоим низ дарҷ гардидааст: «обдандон – 1. як навъ ширинӣ; 2. як навъ мурӯди ширини обдор; 3. нарм, мулоим» [209, 890]. Вале дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънои ҳалвои бисёр латиф ва хушхӯр [211, 8] низ тафсир шудааст. Дар байни мардум имрӯз вожаи «обдандон» ба маънои ҳалво хеле кам истифода мешавад.

Навъи дигари ҳалво, ки он бо асал тайёр карда мешавад, дар фарҳанг чунин омадааст: «**ангабина** – номи ҳалвоест; он асале бошад, ки нек ба қавом оварда бошанд ва бар табақе резанд, то саҳт шавад ва дандонгир гардад» [196, 120]. Вожаи мазкур дар забони адабии муосир роиҷ буда, чунин навъи ҳалворо аз орду асал мепухтаанд. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» он дарҷ нашуда, танҳо вожаи ангабин тафсир шудааст. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» бошад, вожаи ангубина ба маънои «ҳалвое, ки бо орду асал мепазанд ва ё асал» шарҳ дода шудааст [210, 66-67].

Аз решаи **ангабин** вожаи **газангабин** низ сохта шудааст, ки он дар моддаи алоҳидаи луғавӣ шарҳ дода шудааст. Аммо дар мазмун тафовут доранд: «**газангабин** – номи ҳалвоест» [198, 324]. Калимаи «газангубин» дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ҳамчун масолеҳи каннодӣ дарҷ шудааст [210, 294].

Навъҳои дигари ҳалво дар фарҳанг бо номҳои **мушкинак**, **барғӯл** ва **пониз** шарҳ дода шудааст, вале муаллиф тарзи тайёр намудани онҳоро муайян накардааст: «**мушкинак** – навъе аз ҳалво бошад ва онро аз асал ва гоҳе аз шакар ҳам пазанд» [198,100], «**барғӯл** – ҳалвоеро гӯянд, ки аз орд пазанд ва онро афрӯша низ хонанд; оше, ки аз гандуми далидакарда пазанд» [196, 168]; **пониз** – кандии сафед бошад; ва навъе аз ҳалво ҳам ҳаст

[196, 218]; «фониз – муарраби пониз аст, ки навъе аз ҳалво бошад» [197, 291].

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки агар маҳсулоти асосии ҳалвои «барғул» орд бошад, маҳсулоти асосии «пониз» қанди сафед мебошад. Вожаи мазкур дар забони адабии муосир мавриди истифода қарор надорад.

Ҳаммаънои вожаи «**пониз**» вожаи «**пора**» аст: «**пора** – навъе аз ҳалво бошад, ки ба шакарпора машхур аст» [196, 214]. Вожаи пора дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ифодакунандаи номи ҳалво буда, ба маънии навъе аз ҳалво, шакарпора [209, 86] омадааст.

Ҳамчунин, муаллиф вожаи «**шакарпора**»-ро низ навъе аз ҳалво шарҳ додааст: «шакарпора – навъе аз ҳалво бошад, ки ба арабӣ қитӯ мегӯянд» [198, 305]. Вожаи шакарпора дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои «пораи шакар, шакари яклухт, қанд» дарҷ гардида бошад [209, 561], дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ифодакунандаи «номи навъе аз харбузаи ширин» оварда шудааст [211, 620].

Номи дигари навъи ҳалво «**пешпора**» мебошад, ки муаллифи фарҳанг чунин шарҳ додааст: «**пешпора** – навъе аз ҳалво бошад бисёр нарм ва нозук ва онро аз орду равған ва дӯшоб пазанд» [196, 258]. Вожаи зерин дар фарҳангҳои муосир ифодакунандаи навъи ҳалвои нарм ва нозук омадааст [209, 57]; [211, 94]. Дар забони муосири тоҷикӣ навъи ҳалвое, ки аз орд, равған ва шарбати мева (ширинии ангур ва қандоб) тайёр мешавад роиҷ буда, онро «ҳалвои тар» меноманд, ки дар зер шарҳи худро ёфтааст.

Навъи дигари ҳалво «тарак» буда, ҳаммаънои вожаи **пешпора** аст, ки дар фарҳанг чунин ифода гардидааст: «тарак – ҳалвое, ки аз қанд ва нишоста ва тухми райҳон пазанд» [196, 279]. Вожаи мазкур дар забони адабии муосир бо номи «тарҳалво» машхур буда, маҳсулоти асосии он аз орд, равған, шакар иборат буда, дар боло шарҳ дода шудааст ва он дар фарҳангҳои муосир чунин ифода шудааст: «тарак – як навъ ҳалво, ҳалвои тар, тарҳалво» [209, 327]; [211, 311]. Инчунин, ин навъи ҳалво дар гӯйишҳои ҷанубӣ бо ҳамин вожаи «тарҳалво» машхур мебошад [194, 668].

Ба хамин монанд вожаи **шоҳӣ** шарҳ дода шудааст, ки номи ҳалвоест бисёр латиф ва лазиз ва аз нишоста ва тухми мурғ омода мешавад [197, 203].

Вожаи «**тӯбартӯ**» ифодакунандаи номи ҳалво буда, дар забони адабии муосир роиҷ нест: «**тӯбартӯ** – номи ҳалвое ҳам ҳаст» [196, 298]. Дар фарҳангҳои муосир бо дигар маъно дарҷ гардидааст [209, 381]; [211, 359]. Ва бо чунин ном дар забони имрӯзаи тоҷикӣ ҳалвое нест.

Навъи дигари ҳалвое, ки дар гузашта аз мағзи бодом тайёр карда мешудааст, «**чавзина**» ном доштааст, ки муаллиф онро чунин шарҳ додааст: «**чавзина** – он ҳалвое бошад, ки аз мағзи гирдакон пазанд ва баъзе гӯянд аз мағзи бодом» [196, 329]. Вожаи мазкур дар забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор нашофта, ҳалвое, ки аз чормағз, пиставу бодом тайёр карда мешавад, «**ҳалвои чормағзӣ**» меноманд ва вожаи «**чавзина**» дар фарҳангҳои муосир ба маънои «**ҳалвои чормағздор**» сабт гардидааст [211, 572], зеро чавз ҳам маънои чормағзро ифода мекунад.

Вожаҳои **кубайто**, **намакзӣ**, **молкона**, **мағзин** ҳаммаъноии вожаи «**чавзина**» буда, ҳалвое мебошанд, ки таркиби онҳо аз орду шакар, писта, бодом, гирдакон (навъи чормағз), кунчиду асал иборат буда, дар фарҳанг ҳамчун моддаҳои алоҳидаи луғавӣ шарҳ ёфтаанд. Масалан: «**кубайто** – ҳалвое бошад, ки аз мағзи бодом, писта, гирдакон ва кунчид ва амсоли он пазанд ва онро ҳалвои мағзӣ ҳам мегӯянд» [197, 355]. Қайд бояд намуд, ки вожаи мазкур дар замони муосир корбурд намешавад, вале навъи ҳалво вобаста ба масолеҳи истифодашудашон номгузорӣ шудаанд. Чунончи дар гӯйишҳои чанубӣ ҳалвое, ки аз кунчид тайёр мешавад, «**ҳавлои кунчитӣ**, **яъне** ҳалвое, ки аз кунчит ва шакар пухтаанд» онро «**ҳавлои кунчитӣ**» мегӯянд [194, 783].

«**Мағзин** – номи навъе аз ҳалво бошад» [198, 100] омадааст дар «**Бурҳони котеъ**». Калимаи мағзин дар «**Фарҳанги забони тоҷикӣ**» номи ҳалворо ифода намуда, дар шакли «**мағзӣ**» ба маънои ҳалвои мағзӣ шарҳ дода шудааст [208, 668]. Ин навъи ҳалво дар гӯйишҳои чанубӣ бо калимаи

«ҳавлои мағзӣ» маъруф будааст: «ҳавлои мағзӣ (Хов., Сх.) – ҳалвои бо мағзи бодом, чормағз, донак ва тут пухташуда» [194, 783].

Саману – чизест монанди ҳалвои тар ва онро аз шираи решаи гандуми сабзшуда пазанд [197, 172]. Ин навъи ҳалво дар гӯйишҳои чанубӣ дар шакли «ҳавлои сӯфедак» маъруф буда, тарзи тайёр намудани он чунин мебошад: «ҳавлои сӯфедак – як навъи ҳалво, ки аз шираи гандум ва шакар (мисли атола) тайёр кунанд» [194, 783-784]. Дар забони тоҷикӣ онро (ҳалвои тар аз шираи сабзаи гандум) суманак гӯянд. Ин хеле хушхӯр буда, хӯроки миллии тоҷикӣ ва рамзи асосии Иди байналмилалӣ Наврӯз аст.

Инчунин, дар фарҳанг вожаҳои **ғӯшана**, **калошкан//колошкан**, **гулоҷ//гӯлоҷ//гӯлонҷ**; **лукмаи халифа**, **лав**, **мӯза**, **майда** ифодакунандаи номи ҳалво мебошанд, ки онҳо дар гузашта аз маҳсулотҳои хоси ҳалвопазӣ омода карда мешуданд. Ва баъзеи онҳо, аз қабилӣ «мағзин, пашмаки қандӣ» дар шакли дарҷгардида дар забони адабии муосир маъмул аст. Вожаҳои мазкур бо шарҳи муаллиф дар шакли зерин оварда шудааст:

Вожаи **гулоҷ** низ дар «Бурҳони қотеъ» дар шаклҳои **гӯлоҷ** ва **гӯлонҷ** дар моддаҳои алоҳидаи луғавӣ шарҳ дода шудааст, ки як маъноро ифода мекунанд: «**гулоҷ** – номи ҳалвоест покиза ва арабон қатоиф мегӯянд; ва баъзе гӯянд нонест бисёр нозук ва тунук монанди қоғазӣ ҳарир ва онро аз нашоста ва тухми мурғ пазанд ва дар шарбати канду набот реза кунанд ва бо қошук ва чумча бихӯранд» [198, 27]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир низ ба ҳамин маънӣ омадааст [208, 286]; [210, 339].

«**Риштаи қатоиф** – он навъе аз ҳалво бошад дар ниҳояти латофат» [198, 287]. Дар забони муосири тоҷикӣ онро риштаҳалво гӯянд, ки дар тамоми Осиёи Марказӣ маъмул аст, он ҳалвои миллии тоҷикӣ аст.

Майда – орди гандуми дубора бехтаро гӯянд; ва номи ҳалвоест, ки аз шири гӯсфанд ва шакари сафед пазанд; ва баъзе гӯянд номи ҳалвоест, ки чанд меваро дар шакар бипазанд [198, 119]. Дар фарҳангҳои муосир чунин омадааст: «майда – орди баҳории дубез; ноне, ки аз орди баҳории дубез пухта мешавад» [208, 623]; [210, 744]. Вожаи «майда» ҳамчун номи ҳалво дар забони адабии муосири тоҷикӣ қорбурд нашудааст, вале дар гӯйишҳои

чанубӣ навъе ҳалвое, ки бо илова кардани шир тайёр карда мешавад, «ҳавловашир» мегӯянд: «ҳавловашир (Лахш, Пд., Хт.) – ҳалвои соҳти маҳаллӣ, ки аз шир, орд, равғану шакар пухта мешавад» [194, 784].

Вожаи дигари соҳаи пазандагӣ «пашмаки қандӣ» аст, ки муаллифи фарҳанг онро ба маънои ҳалвои пашмаки қандӣ шарҳ додааст [198, 254]. Вожаи «пашмаки қандӣ» дар шакли «ҳалвои пашмак» маъмул буда, дар фарҳангҳои муосир чунин омадааст: «пашмак – навъе аз ҳалвое, ки мисли мӯй тор-тор, вале сафед аст» [209, 47]; [211, 87]. Ин вожаро дар гӯйишҳои чанубӣ низ «ҳавлоии пашмак» мегӯянд: «ҳавлоии пашмак (Хов.) – як хел ҳалвост, ки аз орду шакар мепазанд ва даст-даст намуда, мӯйвор тор-тор мекунанд» [194, 381].

Гуфтан бамаврид аст, ки дар гузашта номи ин вожаҳо ҳамчун навъи ҳалво маъруф будаанд, вале имрӯз бештари онҳо дар истифода қарор надошта, таркиби онҳо низ бо мурури замон дигар шудаанд. Вобаста ба навъи ҳалво мураттибони «Фарҳанги гӯйишҳои чанубии забони тоҷикӣ» як қатор номгӯи ҳалворо, аз қабилӣ «*ҳавлоии бедуд*, ки он аз тутмавиз тайёр мешавад ва ё *ҳавлоии варуган*, яъне ҳалвои махсусе, ки аз орду равған омода мешавад, дарҷ намудаанд. Ин номгӯи ҳалво бештар вобаста ба минтақаҳои гуногун номгузорӣ шудаанд. Масалан, дар лаҳҷаи ноҳияи Лахш ҳалвое, ки аз орду шакар ва равғани зағир омода мешавад, *ҳавлоии сърхак* меноманд. Ва ё дар лаҳҷаи Қаротегин як навъи ҳалво, ки ба умоч монанд аст, *ҳалвоии умочак* мегӯянд» [194, 783-784].

Ҳалвои «пашмаки қандӣ» яке аз маъмултарин ҳалво ва ширинии суннати мардуми тоҷик аст, ки онро дар Хучанд, Самарқанд, Қуканд, Бухоро, Фарғона, Хоразм, Истаравшан ба таври хоса пазанд. Дар забони адабии муосир метавон навъҳои ҳалворо бо номҳои «*тарҳалво*, *ҳалвои лавз*, *ҳалвои кунҷитӣ*, *ҳалвои ришта*, *ҳалвои чормағзӣ*, *ҳалвои бодомӣ*, *ҳалвои офтобпараст*» қайд кард, ки хеле серистеъмоманд.

3.1.4.4. Навъҳои нон

Нонпазӣ аз қадимтарин суннатҳои мардумии инсоният аст. Ҳар халқу миллат санъату суннати нонпазии худро доранд. Нон нахустин ғизои

инсонӣ маҳсуб меёбад, ки аз орди гандум тайёр мекунанд. Аз чав нон тайёр мекунанд, аммо лаззати гандумро надорад. Аз чуғорӣ ва нахӯд низ нон пазанд, бо иловаи орди гандум. Умуман, навъҳои нон гуногунанд.

Ба маводи тайёри пазандагӣ навъҳои гуногуни нон, аз қабилҳои нони арзанӣ, нони жағора, нони қотурма, нони қотурмаи пиёзӣ, нони ҷағелак ва ширешак, нони картошкагин, нони чанголи (сумалак), нони барро, нони садри, нони лочираи дегӣ, нони гирдача, нони бодомӣ, нони ҷаззанок, нони ҷаззаноки пиёздор, кулча ва ғайраҳо дохил мешавад, ки маҳсулоти асосии онҳо аз орд, об, намак, хамиртуруш, равған иборат аст.

Омода намудани навъҳои гуногуни нон вобаста ба анъанаҳои миллии аҳолии тоҷик мебошад. Вожаҳое, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ифодакунандаи навъи нон мебошанд, дар замони муосир на ҳамаи онҳо мавриди истифода қарор доранд. Аз сарчашмаҳо бармеояд, ки номгузориҳои навъи нон вобаста ба минтақа ва масолеҳи истифодашуда ҳангоми омода намудани хамир ба вучуд омадааст. Масалан, ноне, ки дар он орди арзан илова карда шуда бошад, нони арзанин номида мешавад, ки муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» намудҳои гуногуни нонро бо вожаҳои гуногун қайд намудааст. Масалан, навъи нони **арзанин** бо мазмуни зерин оварда шудааст: «**арзанин** – нонеро гӯянд, ки аз орди арзан пухта бошанд» [196, 79]. Вожаи мазкур дар забони муосири тоҷикӣ роиҷ мебошад, вале айни замон аз орди арзан нон кам мепазанд ва худӣ арзанро ҳамчун хӯроқи парандагон истифода мекунанд. Ин навъи нон дар гӯйишҳои забони тоҷикӣ низ қорбурд мешавад: «нони арзанӣ – ноне, ки аз орди арзан тайёр карда мешавад» [194, 490].

Ҳаммаъноии вожаи **арзанин** вожаи **ҷағоза** шарҳ дода шудааст, ки як маъноии он ифодакунандаи нони арзанин бошад, мазмуни дигари он ашӯи ороишоти занона мебошад: «**ҷағоза** – нони арзанро низ гӯянд; сурхӣ ва ғоза бошад, ки занон бар рӯй моланд» [196, 318].

Вожаҳои «**жағора ва жағола**» низ ифодакунандаи нони арзан аст: «**жағора** – нони арзан бошад; сурхӣ ва ғозаро низ гӯянд, ки занон бар рӯй моланд» [197, 118]; [197, 118]. Шакли дигари жағора калимаи *зағора*

мебошад. Дар кӯхистони Зарафшон нони зағора маъмул аст, ки бо иловаи пиёзу кабудихо дар хамир пазанд. Дар фарҳангҳои муосир вожаи «жағора» маънии навъи нони арзаниро ифода намудааст: «жағора – нони арзан, зағора» [208, 421]; [210, 495].

Вожаи «сангола» дар фарҳанг ифодакунандаи нони арзан омадааст: «сангола – ноне бошад, ки аз орди говарс ва арзан пазанд» [197, 178]. Ин вожа дар фарҳангҳои муосир ҳаммаъно омадаст [209, 190]; [211, 203].

Муаллиф вожаи «сиёр»-ро дар фарҳанг чунин овардааст: «сиёр – кашкинаро гӯянд – ва он ноне бошад, ки аз орди чав ва орди бокло ва арзан пазанд» [197, 186]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир танҳо ба маънии кашк омадааст: «сиёр – кашк, кашки соида; оши кашк, қурутоба» [209, 234]; [211, 240].

Вожаҳои «кашкина ва кашкин»-ро муаллиф навъи ноне, ки аз орди чав омода карда мешавад, дарҷ намудааст: «кашкина – ноне бошад, ки аз орди чав, орди бокило, орди гандум ва орди нухӯд маҷмуъаро ба ҳам омехта хамир кунанд ва бипазанд» [197, 381]; [197, 381]. Вожаи «кашкин» дар фарҳангҳои муосир бо нони чавин маъмул буда, чунин омадааст: «кашкин//кашкина – чавин; нони чавин» маъмул аст [208, 546]; [210, 606].

Бояд қайд намуд, ки дар забони адабии муосир вожаи мазкур бо шарҳи овардашуда корбурд нашуда, ҷойи онро калимаҳои «нони чавӣ ё чавин» гирифтааст.

Инчунин, дар гузашта нонро аз орди омехта низ мепухтанд ва ин амал дар ҳунари нонпазӣ то ба имрӯз идома дорад, ки муаллиф онро бо вожаи «варҳамин» тавзеҳ додааст: «варҳамин – ноне бошад, ки аз орди гандуму чави ба ҳам омехта пазанд» [198, 175].

Навъи дигари ноне, ки дар фарҳанг бо вожаҳои **таку//такӯй, чоботӣ//чопотӣ//чапотӣ, басамот** шарҳ дода шудааст, ифодакунандаи нони тунуки равғанӣ аст. Масалан: **чапотӣ** – муҳаффафи чопотӣ аст, ки нони тунуки фатир бошад, ки бар рӯи тоба пазанд [196, 338]. Калимаи «чапотӣ» дар замони имрӯза номи яке аз навъи нони маъруф буда, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънии «нони тунук» омадааст [211, 534]. Дар

гӯйишҳои забони тоҷикӣ ин вожа маъмул буда, ба маънии нони тунук (нафис) дар истифода қарор дорад [194, 826]. Хаамири нони чапотӣ аз хаамири нон фарқият дошта, шаклаш низ хеле тунук аст.

Лавош – як навъ нони тунуке, ки имрӯз низ пухта мешавад. Муаллифи «Бурҳони қотеъ» дар мавриди **лавош** чунин мегӯяд: «лавош – нони тунуки нармро гӯянд» [198, 64]. Дар гӯйишҳои забони тоҷикӣ навъи нони нафис, ки онро ҳангоми тӯй мепазанд, *нони това* мегӯянд [194, 491]. Аз маъмултарин нони тунуки Эрон, Озарбойҷон ва Тоҷикистону Арманистон аст. Аслан нони тунуки эронист, ки ба русӣ ва озарию арманӣ онро «лавош» гӯянд.

Навъи дигари ноне, ки дар фарҳанг шарҳ дода шудааст, «чангол» мебошад: «**чангол** – нони гармеро гӯянд, ки бо равшан ва ширинӣ дар якдигар молида бошанд ва онро чанголи низ гӯянд» [196, 357]. Вожаи мазкур дар баъзе лаҳҷаҳои минтақаҳои кишвар роиҷ буда, дар гузашта нони гарме, ки нав аз танӯр мегирифтанд бо равшани зард бо даст омехта намуда, истеъмол мекарданд ва дар фарҳангҳои муосир ин гуфтаҳо низ дарҷ шудаанд. Аммо дар ҷойе «чанголи» [209, 523] ва дар ҷойе «чангола» [211, 530] номидаанд. Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ба ҳамин маъно вожаҳои «**чанголхаст** ва **чанголи**» низ шарҳ дода шудааст: «чанголхаст – ба маънии дуввуми чангол аст, ки нони гарм ва равшан ва ширинии дарҳам молидашуда бошад» [196, 357]; **чанголи** – нони гарм ва равшану ширинии ба ҳам молидашуда [198, 266]. Вожаи «чанголи» дар гӯйишҳои забони тоҷикӣ номи навъе аз нон набуда, балки номи як навъ таомро ифода намудааст: «чанголи (Ғк., Кх., Шк.) – як навъ таоме, ки аз равшани маска ва нони гарм ба таври ошурдан тайёр карда мешавад» [194, 821]. Ин вожа бо ҳамин мафҳум дар забони адабии муосири тоҷикӣ маъмул аст.

Доир ба вожаи «чанголи» ва тарзи тайёр намудани он мурағибони «Шеваи чанубии забони тоҷикӣ» Р. Л. Неменова ва Ғ. Ҷӯраев чунин овардаанд: «Маълум аст, ки бо нон ва орд як қатор хӯроқиҳои дигар алоқаманданд. Ин боиси ба вучуд омадани чандин калима-истилоҳҳо гардидааст. Чунончи, калимаҳои «фатирмаска» ва «чанголи» ҳамчун

муродифи якдигар дар ифодаи навъи хӯроке меоянд, ки аз фатири гарм ва равғани маска тайёр карда мешавад. Ин навъи хӯрок қатъи назар аз иду маросимҳо ҳар вақт аз рӯйи имконият омода карда мешавад. Ҳудуди интишори локалии ду калимаи боло нобаробар аст. «Фатирмаска» тақрибан дар ҳудуди лаҳҷаҳои ваҳиёӣ-қаротегинӣ, қаротегинӣ ва гурӯҳи Кӯлоб дучор меояд. Дар гурӯҳи кӯлобии Ҳисор бошад, ҳам «чанголӣ» ва ҳам «фатирмаска» вомехӯрад. Чанголӣ хӯроки кӯҳистониён буда, дар Яғноб маъмул аст.

Инчунин, вобаста ба тарзи омода намудани онҳо мурағибони фарҳанг чунин илова мекунанд: «Аз сохти лексии калимаи аввал – фатирмаска таркиби хӯрок (яъне маҳз аз «фатир» ва «маска») аён шуда истад, воҳиди луғавии дуҷум «чанголӣ» тарзи тайёр кардани хӯрокро нишон медиҳад. Ба тарзи дигар гӯем, ин ду унсури луғавӣ яке дигареро (дуҷуми якумиро) пурра менамоянд. Дар ҳақиқат, фақат бо омехта намудани фатиру равған қаноат накарда, онро бо чангол молиш медиҳанд [194, 143].

Дар гузашта ноне, ки дар равған бирён мекарданд, муаллиф онро бо вожаи **чувок** шарҳ додааст: «чувок – ноне бошад, ки онро ба равған бирён кунанд ва онро **чувокак** низ гӯянд» [196, 358]. Вожаи мазкур дар забони адабии муосир роиҷ набуда, чунин нони дар равған бирёншударо «чалпак» меноманд.

Ин навъи нонро, ки дар равған бирён мекунанд, ҳуди муаллиф онро дар фарҳанги худ бо вожаҳои **чалпал** ва ё **чалпак** низ шарҳ додааст: «чалпал – ноне бошад, ки онро **чалпак** хонанд ва дар равған чӯшонанд» [198, 266]. Вожаи «чалпал» дар замони имрӯза дар шакли «чалпак» маъмул буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» низ дар ҳамин шакл тавзеҳ ёфтааст: «**чалпак** – ҳамире, ки тунук бозгирифта ва дар равған бирён карда шудааст ва бештар дар мавридҳои азо ва иди мусулмонӣ пухта мешавад» [209, 520]. Чалпак низ аз маъмултарин нони тунуки равғанӣ аст. Дар шимоли Тоҷикистон ин навъи нонро дар маърақаҳои азодорӣ пазанд.

Ба хамин маънӣ навъи ноне, ки дар равған пухта мешавад, муаллиф онро «кулӯ» номидааст, ки он бо бузургии худ маъмул будааст: «кулӯ – нони бузурги равғаниро низ гуфтаанд» [197, 392].

Вожаҳои «хушкфо ва хушкво» дар фарҳанг ифодакунандаи нони фатир омадааст: «хушкфо – нони фатирро гӯянд; ва он нонест, ки пеш аз баромадани хамир пазанд» [196, 395].

Муаллифи фарҳанг дар шарҳи вожаи зикршуда калимаи «фатир»-ро корбурд намуда бошад ҳам, онро дар алоҳидагӣ ҳамчун моддаи луғавӣ шарҳу эзоҳ намодааст. Вожаҳои мазкур дар забони адабии муосир мавриди корбурд қарор надошта, чунин навъи нон бо номи «фатир» машҳур аст, ки он аз навъҳои гуногун, аз қабилҳои фатири қат-қат, фатири реза, хасфатир (беҳамиртуруш), хамфатир (бо ҳамиртуруш), фатири курак, фатири пиёздор, фатири чавин, фатири ҷаззакдор ва ғайра иборат аст. Вожаи «фатир» дар ҳамаи шеваҳои забони тоҷикӣ пурра мавриди истемол қарор дорад.

Вожаҳои «калуч ва кунчул»-ро муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотей» ҳамчун навъи ноне, ки нопухта меафтад, ки онро дар миёни оташ пазанд, тафсир намудааст: **кунчул** – хамири ноне, ки дар танӯр уфтода ва дар миёни оташ пухта шуда бошад [197, 401]. Ҳарчанд ин амал дар хунари нонпазӣ ба мушоҳида мерасад, яъне хамир дар ҳолати турш шуданаш аз танӯр меафтад, вале вожаҳои мазкур дар забони адабии муосири тоҷикӣ корбурд намешавад. Дар «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» он бо калимаи «мърғъкӣ (ш-к., Даҳана: ҷ-к) – ноне, ки нопухта меафтад» [114, 142] ва дар «Фарҳанги гӯйишҳои ҷануби забони тоҷикӣ» бо калимаҳои «нони сатрӣ (Ёз., Кк., Лан) – ноне, ки дар натиҷаи турш шудани хамир аз танӯр меафтад» шарҳ дода шудааст [194, 491].

Навъи дигари нон, ки дар рӯйи сангрзаҳои гарм пухта мешудааст, муаллиф онро **сангак** номидааст: «сангак – ва навъе аз нон ҳам хаст, ки бар рӯйи сангрзаҳои гарм пазанд» [197, 178]. Вожаи «сангак» дар забони тоҷикӣ роиҷ нест ва дар фарҳангҳои муосир низ ифодакунандаи навъи нон набуда, балки ба маънии «жола, яхча» омадааст [209, 188]; [211, 202]. Ин

вожа дар шеваи чанубӣ бо калимаҳои «ришок, това, тарактов (Бадахшон) – ноне, ки дар товаи сангӣ пухта мешавад» тавзеҳ дода шудааст [114, 141-142]. Дар «Фарҳанги гӯйишҳои чанубии забони тоҷикӣ» бошад, он бо вожаи «нони товагӣ (Хов.) – ноне, ки дар тобаи сангин пухта мешавад» дарҷ шудааст [194, 491]. Вале мураттибони фарҳанг ин навъи нонро на бо вожаи сангак, балки «нони товагӣ» ном бурдаанд, ки дар замони муосир пухтани ин навъи нон кам ба назар мерасад, танҳо ҷӯпонон дар ҷӯлу биёбон ва кӯҳистон ин навъи нонро дар рӯйи тобасанг мепазанд.

Дар гузашта нонеро, ки дар болои лахчаи оташ мепухтанд, **кумоч** меномиданд: «кумоч – нонеро низ гӯянд, ки бар рӯи ахгар ва зуғол пазанд» [197, 395]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънии зер омадааст: «кумоч//кумоч – нони ғафс, ки дар болои лахчаи оташ мепазанд» [208, 573]. Ин вожа дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» муфассалтар шарҳ дода шудааст [210, 634]. Ин навъи нон дар шеваи чанубии забони тоҷикӣ дар шакли «кумочқазон (в-к., Оксой) – ноне, ки ба зарфи маҳсус андохта, дар кӯри оташ пухта мешавад» корбурд шудааст [114, 142]. Вожаи мазкур бо муродифаш, яъне «кулчаи тағалобӣ» дар лахчаҳои водии Зарафшон корбурд мешавад.

Навъи ноне, ки дар гузашта бо номи **гирдак** маъмул буд, дар фарҳанг чунин омадааст: «гирдак – ноне, ки даруни онро пур аз ҳалвои канду мағзи бодом ва pista ва ғайра кунанд ва пазанд ва онро дар Хуросон кулнба гӯянд» [198, 14]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир ба ин маъно наомадааст [208, 265]; [210, 322]. Қобили зикр аст, ки нони бузурге, ки даруни онро пур аз мағзи чормағз, бодом, pista, мавиз ва дигар ширинихо намуда мепазанд, дар забони муосири тоҷикӣ бо номи «гирдача» машҳур аст. Ин вожа дар «Шеваи чанубии забони тоҷикӣ» дар шакли «гирда (Вк., Қ.) – навъи нон, ки нисбат ба нони муқаррарӣ каме нафистар аст» дарҷ шудааст [114, 153]. Айнан, дар ҳамин фарҳанг, калимаҳои «гирдача//гирдача (Вк., Қ.)» низ сабт шудааст, ки маънии «навъи ноне, ки аз фатир тунуктар аст» ифода мекунад [194, 173].

Қобили зикр аст, ки ҳар як нон вобаста ба хусусияти худ номгузори карда мешавад ва нони гирдак низ бо шакли гирд буданаш ин номро ба худ гирифтааст.

Вобаста ба ин навъи нон муаллифони китоби «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» чунин ибрази ақида намудаанд: «Натиҷаи таҳқиқот муайян кард, ки нуқтаи асосии интишори калимаи «гирдача» (бо вариантҳои) лаҳҷаҳои ваҳиёӣ-қаротегинӣ ва қаротегинӣ мебошад.

Гирдача ё гърдача//гирдакча – як навъи нони маҳаллӣ буда, диаметраш тақрибан 50 см ва ғафсиаш 1-1,5 см мешавад. Маънии луғавии решаи калима (гирда) моҳияту шакли онро муайян намуда, суффикси -ча ҳамчун пасванди калимасоз бештар мақом дорад» [114, 141].

Муаллифи фарҳанг кайд намудааст, ки дар вилояти Хоразм нонро «паканд» мегуфтаанд: «**паканд** – ба луғати вилояти Хоразм нонро гӯянд ва ба арабӣ хубз хонанд» [196, 243]. Забонҳои хоразмӣ дар забоншиносии тоҷик маълум аст, ки яке аз забонҳои шарқӣ-эронии давраи миёна мебошад. Ба гуфти забоншиноси тоҷик С. Матробиён вожаи паканд ҳоло дар шакли ҷуфти *perket pakand* (пъркът паканд) дар забони ваҳонӣ дар истифода қарор дорад, ки маънои нон ва нонрезаро дорад.

Мухаммадиева Ҳ. дар мақолаи худ кайд мекунад, ки навъи гуногуни нонҳо дар шаҳри Самарқанд истехсол мешаванд. Масалан: «нони яккафа, нони чахсақӣ, нони ҳиндӯӣ, нони кашқарӣ, нони ду ҷуфт, нони тарокӣ, нони осӣғӣ, нони пӯлодӣ, нони хона, нони ҷаззин, нони рағғанин, нони пиёзӣ, фатир, нони чим-чима, нони хомак, нони пайванд, нони тафтон, нони забони гов ва амсоли он» [101, 66].

Аз рӯйи маводи фарҳангҳои тафсири бармеояд, ки хелҳои нон бисёранд. Як қисми нонҳо, ки дар онҳо нақшунигор карда шудаанд, то ҳол боқӣ монда, имрӯз низ шумораи чунин нонҳо зиёд гардидааст. Аслан чунин нонҳои нақшинро дар рӯзҳои ид, ҷашну маросимҳои мавсимӣ бештару бештар ба анҷом расонида, нонпазҳо тамоми хунари нонвойии худро нишон медиҳанд. Доир ба ин масъала муаллифони китоби «Шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» ибраз намудаанд, ки «Дар лаҳҷаҳои Қаротегин,

вахийёй-каротегинӣ ва бадахшонӣ як катор калимаву истилоҳҳое мавҷуданд, ки навъи нонро аз рӯйи махсуси идҳо, маросимҳои тӯй ва мисли инҳо буданаш ифода мекунанд. Чунончи: холхолак (Қаротегин), шогункҷмоч, нонруған, нонмаска (Бадахшон) ва монанди инҳо» [114, 142]. Нони фатирмаска дар дигар минтақаҳо, аз ҷумла Яғноб низ маъмул аст.

Хулосаи боби III

Хулоса, вожаҳою истилоҳоти соҳаи пазандагӣ, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотей» тафсир шудаанд, таркиби луғавии забони тоҷикиро ташкил дода, аз он шаҳодат медиҳанд, ки хунари пазандагӣ дар гузашта хеле ташаккулёфта буда, дорои вожагони ҳосе мебошад.

1. Пазандагӣ хунаре мебошад, ки дар зиндагии инсонҳо нақши асосиро мебозад. Он дар баробари дигар хунарҳои мардумӣ дар гузашта ривочу раванқ ёфта, аз вожаву истилоҳоти ҳос иборат мебошад.

2. Вожагони пазандагӣ, ки дар фарҳангномаи «Бурҳони қотей» тафсир ёфтаанд, вобаста ба соҳаҳо ва хусусиятҳои худ гурӯҳбандӣ шуда, хусусиятҳои махсуси этнолингвистиро касб намудаанд. Чунончи, хӯрокҳои ҳоси чашну маросимҳо дар «Бурҳони қотей» тафсир ёфта, тарзи тайёр кардани онҳо низ баъзан нишон дода шудааст.

3. Дар фарҳангнома аз ҷониби муаллифи он масолах ва абзорҳои ҳоси пазандагӣ, ки ҳар яки онҳо дар алоҳидагӣ вазифаҳои ҳудро доранд, тавзеҳ дода шудаанд. Дар муқоиса бо замони муосир маълум мегардад, ки аксарияти онҳо имрӯз мавриди истифода қарор надоранд. Қисман шакл дигар гардида, номи онҳо низ ба таври дигар мустаъмал шудааст.

4. Ҳарчанд баъзе вожаҳои вобаста ба пухтани таомҳои гуногун дар фарҳанги «Бурҳони қотей» оварда шудаанд, дар замони муосир камистеъмол гардиданд, вале ҳангоми тафсири ин вожаҳо ва тарзи тайёр намудани онҳо хонанда дарк менамояд, ки сухан дар бораи кадом навъи таом меравад. Чунончи, муаллифи фарҳанг навъи таоми то имрӯз маъруф, яъне «ош»-ро дар шарҳи вожаҳои *бӯбо*, *бӯрак*, *гудоб*, *гавзоб* ва амсоли он истифода бурдааст, вале онро ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ тавзеҳ

надодааст. Новобаста аз ин, дар шарҳи вожаҳо фаҳмидан мумкин аст, ки барои тайёр намудани ош маҳсулот, аз қабили равған, гӯшти гов (гӯсфанд, буз, мурғ), сабзӣ, пиёз, нахӯд, зира, мавиз биринҷ истифода бурда мешавад.

ХУЛОСА

Забони тоҷикӣ аз ҷиҳати лексикӣ мукамал буда, таркиби лексии он аз ҳисоби чи вожаҳои худӣ ва чи иқтибосӣ хеле пурғановат гаштааст. Аммо забон ҳамеша дар ҳоли такомул ва ташаккул қарор дорад ва бешубҳа ҷанбаҳои гуногуни забон ба таҳаввулот дучор мегарданд. Аз ҷумла, дар таркиби лексии забон вожаҳои нав ворид мешаванд, баъзе аз онҳо мавриди истеъмоли дигар вожа ё истилохро маҳдуд мекунад ва худ ҷойгузини он мегардад. Қисме аз вожаҳо ба қабати камистеъмол ва ё умуман архаистии забон дохил мешаванд, ки чунин ҳодисаҳо дар забон пайваста ба амал меоянд. Вале фарҳангномаҳо ягона осоре мебошанд, ки вожаҳои азбайнрафта, кухнашуда, камистеъмол, асли, иқтибосӣ, умумистеъмол ё навро пурра дар худ фаро мегиранд ва шарҳу тафсир медиҳанд. Фарҳангномаи «Бурҳони қотеъ» аз зумраи чунин асарҳост, ки дар худ вожаҳои истилоҳоти бешумореро дар бар гирифтааст. Хусусан, вожаҳои марбут ба ҳунарҳои мардумӣ дар фарҳангномаи мазкур мавқеи хосаеро касб мекунанд.

Таҳлили вожаҳои ҳунарҳои мардумӣ дар фарҳангномаи «Бурҳони қотеъ» аз назари этнолингвистӣ, ки дар қисми мазкур анҷом пазируфт, нишон дод:

1. Фарҳангномаҳо вожаҳои гуногуни рӯзгор, анъанаҳои фарҳангӣ, шеваҳои лаҳҷаҳои гуногун, ҳаёти маънавии мардумро муаррифӣ намуда, дар онҳо хусусиятҳои фарҳангии таърихӣ ҳаёти инсоният маҳфуз нигоҳ дошта мешавад [2-М, 4-М, 5-М].

2. Фарҳангномаҳо маҳзани тафсирдиҳандаи вожаҳо, ки дар онҳо ин вожаҳои истилоҳӣ аз замонҳои хеле қадим маҳфуз нигоҳ дошта шуда, то замони муосир интиқол ёфтаанд, ҳамчун таҳқиқоти исботшуда дар илми забоншиносӣ қорбарӣ мешаванд [2-М, 4-М, 5-М, 9-М, 10-М].

3. Фарҳангномаҳои классикӣ тоҷикӣ форс дар таърихи забоншиносии тоҷик нақши муҳим мебозанд. Онҳо ҷаҳони андеша ва олами атрофи ниёгонро, ки ҳазорсолаҳо маҳфуз мондаанд, инъикос мекунанд. Онҳоро метавон дастоварди бузурги этнолингвистӣ доир ба

забон ва фарҳанги ориёитабори тоҷик номид, зеро тавассути ин фарҳангномаҳо аз ҷаҳони мардуми он давра, тарзи зисту зиндагонӣ, истифодаи номи ашёву асбобҳо, расму анъанаҳо, маросимҳо ва андешаву афкори онҳо огоҳӣ пайдо кард [2-М, 4-М, 5-М, 9-М, 10-М].

4. Фарҳанги «Бурҳони қотей» дар баробари дигар фарҳангномаҳо ҳамчун сарчашмаи таҳқиқоти этнолингвистика ба шумор меравад. Он дастоварди бузурги ҳамон давра буда, бо фаро гирифтани зиёда аз 20000 моддаи луғавӣ ҷойи намоёнро ишғол намудааст ва ҳамчун манбаи асосии пажуҳиши этнолингвистика махсуб меёбад [2-М, 4-М, 5-М, 9-М, 10-М].

5. Моддаҳои луғавии марбут ба вожаҳои ҳунарҳои мардумӣ дар фарҳангномаи «Бурҳони қотей» гувоҳи онанд, ки ҳунарҳои бофандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагӣ дар гузашта хеле ривож дошта, дорои истилоҳоти махсуси худ будаанд. Муаллифи фарҳангномаи «Бурҳони қотей» дар тафсири вожаҳои марбут ба соҳаҳои мазкури ҳунарҳои мардумӣ баъзе хусусиятҳои миллӣ, урфу одат ва анъанаҳои мардумиро низ тафсир намудааст, ки аҳаммияти махсуси этнолингвистиро касб намудаанд [1-М, 2-М, 3-М].

6. Калимаҳои вожаҳои ҳунарҳои ресандагӣ, бофандагӣ ва дӯзандагӣ барои муайян намудани мавқеи ин ё он ашё дар ҳаёти инсон меёри муҳим шуда метавонанд. Қайд бояд намуд, ки мақом ва моҳияти аслии ин вожаҳо чи қадар зиёд бошад, ба он ҳамон қадар гурӯҳи калимаҳою вожаҳо вобаста мегардад [1-М, 2-М, 3-М, 5-М].

7. Хусусиятҳо ва мавқеи корбурди вожаҳои марбут ба соҳаҳои бофандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагӣ дар фарҳангномаи «Бурҳони қотей», ки меҳвари пажуҳишро ташкил медиҳанд, аз ҷониби муаллиф хеле дақиқ ва мулоҳизакорона баррасӣ шуда, вожаҳо ва истилоҳҳои ин ё он моддаи луғавӣ шарҳу тафсир шудаанд [1-М, 3-М, 4-М].

8. Дар маҷмӯъ, барои соҳаҳои бофандагӣ 253, ресандагӣ 81, дӯзандагӣ 134, пазандагӣ ва хӯрокворӣ 247 маводи луғавӣ (вожа ё истилоҳ) дар асоси фарҳанги «Бурҳони қотей» тафсир шудаанд, ки онҳо, дар

маҷмуъ, 715 вожа ё истилоҳи тоҷикӣ ва калимаҳои иқтибосшударо аз забонҳои арабӣ, туркӣ, хиндӣ ва ғ. ташкил медиҳанд [1-М, 2-М, 3-М, 5-М].

9. Дар фарҳанги «Бурҳони қотей» ба ғайр аз тартиб ва тарзи ифода бо нигоҳ доштани сохтори лексикографияш ҳамчун принсипи маъмули шарҳу эзоҳдиҳии маънои вожаю истилоҳҳо, тафсири муфассал, тафсир ба воситаи муродифҳо, мутазодҳо, ҳамгунҳо ва ғайра ба воситаи муқоиса шарҳ додани маънои вожаю истилоҳҳои ҳамқолибу ҳамвазну ҳаммаъно мушоҳида мешавад. Қариб тамоми вожаю истилоҳҳои мавриди шарҳи фарҳанг бо якҷанд мазмун тасдиқ ва исбот шудаанд [9-М, 10-М].

10. Вожаҳои ҳунарҳои мардумӣ дар фарҳанги «Бурҳони қотей» хеле зиёд буда, дорои вижагиҳои хос мебошанд. Қисми зиёди вожаҳои марбут ба ҳунармандӣ, баҳусус, бофандагӣ, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотей» тафсир шудаанд, таркиби луғавии забони тоҷикиро ташкил дода, имрӯз низ дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон мавриди истифода қарор доранд, ки шаҳодат аз қадимӣ будани ҳунари бофандагӣ дар миёни мардуми тоҷикро медиҳад [9-М, 10-М].

11. Баъзе аз вожаҳои аслии тоҷикӣ ва иқтибосие, ки дар фарҳангномаи «Бурҳони қотей» маҳфуз мондаанд, имрӯз дар истифода қарор надоранд. Чунончи, а) *вожаҳое, ки номи касбро ифода мекунанд: бофкор, чулоҳ, чулоҳа, чулах, чашма, чашира, тортан, дебочӣ ва ғ.*; б) *вожаҳое, ки ифодакунандаи номи масолеҳи бофандагӣ мебошанд: кумола, лос, лоҳ, чағришта, тон, чилла, фалот, тона ва ғ.* в) *вожаҳое, ки ифодакунандаи абзори бофандагӣ мебошанд: парвон, почоҳа, чӯбкаш, чӯбакин, мушта, фахлама, чомаҳона, чомадон, шона, кафтарӣ ва ғ.* [5-М, 9-М, 10-М].

12. Фарҳангномаи «Бурҳони қотей» асари лексикографиест, ки маводи зиёди луғавиро фаро гирифта, аз як тараф, ҳамчун луғати мукаммали тафсирий ва аз тарафи дигар, ҳамчун асари бебаҳои этнолингвистӣ хизмат мекунад. Ҳарчанд фарҳанг дар асоси қонунҳо ва усулҳои асосии фарҳангномаҳои этнолингвистӣ таълиф нагардидааст,

аммо бо фарогирии маводи луғавӣ чун як асари пурқимати этнолингвистӣ арзёбӣ мегардад [1-М, 2-М, 3-М, 4-М].

13. Таҳқиқи вожаҳои ҳунарҳои мардумӣ дар фарҳангномаи «Бурҳони қотей», аз қабилӣ бофандагӣ, ресандагӣ, дӯзандагӣ ва пазандагӣ нишон дод, ки мавқеъ ва вазифаҳои лексии онҳо дар таркиби луғавии забони муосири тоҷик побарҷо буда, маъно ва ифодаҳои ин вожаҳо бо шарҳи луғавӣ, ҳатто, баъзан бо истифода аз тафсири дигар фарҳангномаҳо нишон дода шудааст [1-М, 2-М, 3-М].

14. Ворид гардидани калимаҳо аз дигар забон на танҳо тағйиротро дар таркиби луғавии забон ба вучуд меоварад, балки дар тафаккури соҳибзабонон низ дар робита ба ин ё он мероси моддиву маънавӣ таҳаввулотро ба вучуд меоварад, ки ба тағйироти фарҳангӣ низ бе таъсир наместонад. Вожаҳое, ки ҳамчун иқтибос аз дигар забон гирифта шудаанд, дар «Бурҳони қотей», аз ҷумла, дар таркиби моддаҳои луғавии марбут ба соҳаи ҳунармандӣ низ фаровон истифода шудаанд [1-М, 2-М, 9-М, 10-М].

15. Иқтибосшавии вожаҳо, аз қабилӣ воҳидҳои луғавии маъмули байни забонҳо ба ҳисоб меравад. Дар моддаҳои луғавии «Бурҳони қотей» низ вожаҳои зиёд аз забонҳои арабӣ, юнонӣ, туркӣ, хиндӣ, суриёнӣ бештар дар таркиби маводи луғавии ҳунарҳои мардумӣ ба мушоҳида мерасанд. Мавқеи истеъмоли вожаҳои ин гурӯҳ гуногун буда, баъзеашон аз ҷиҳати маъно ба ҳамдигар ягон муносибат надоранд ва баъзеашон бо сермаъноии худ фарқ мекунанд [5-М, 9-М, 10-М].

16. Баъзе вожаҳои ҳунарҳои мардумиро этнографизмҳо ташкил медиҳанд, ки маъно ва ифодаҳои онҳо дар раванди ташаккули таърихии забон ва фарҳангҳои мардумӣ ба вучуд омада, ҳар яке ҳамчун мероси моддӣ таърихи алоҳида доранд [1-М, 2-М, 4-М, 5-М, 10-М].

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

I. Адабиёти илмӣ

1. Абаев, В.И. О падаче омонимов в словаре // «Вопросы языкознания» / В. И. Абаев, 1957, №3 – 146 с.
2. Абдуллаева, К.Р. Арабская лексика в «Бадоеъ-ул-вакоеъ» Зайнуддина Васифи (грамматические и стилистические особенности): автореф. дисс...канд. филол. наук / К.Р. Абдуллаева. – Душанбе, 1987. – 24 с.
3. Абдуллоева, Г.З. Лексика каратагского говора. / Г.З. Абдуллоева. Душанбе, 2013. – 189 с.
4. Абдуллоева, Г.З. Таҳқиқи этнолингвистии вожағони соҳаи хунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор / Г.З. Абдуллоева // Рисола барои дарёфти унвони илмии доктори илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – 390 с.
5. Абдуқодиров, А. Забон ва услуби Мирзо Турсунзода / А. Абдуқодиров. – Душанбе: Дониш, 1978. – 124 с.
6. Абдурахимов, С. Забоншиносии тоҷик / С. Абдурахимов – Душанбе: Дониш, 1976. – 200 с.
7. Айнӣ, С. Восифӣ ва хулосаи «Бадое-ул-вакоеъ» / С. Айнӣ. Сталинобод, 1956. – 314 с.
8. Айнӣ, С. Забони тоҷикӣ. Ахтари инқилоб / С. Айнӣ. – Душанбе: Дониш, 1974. – 102 с.
9. Акрамова, Х.Ф., Акрамов Н.М. Востоковед Михаил Степанович Андреев: научно-биографический очерк / Х.Ф. Акрамова, Н.М. Акрамов. – Душанбе: Ирфон, 1973.-225 с.
10. Алиев, Б.П. Ягнобская этнографическая лексика: автореф. дисс...канд. филол. наук / Б.П. Алиев. – Душанбе, 1998. – 21 с.
11. Алимӣ, Ҷ.Ҳ. Ономастика (назария ва амалия): дастури илмӣ-методӣ / Ҷ.Ҳ. Алимӣ. – Душанбе, 2017. – 552 с.
12. Аминов С., Ванукевич А. Таджикская кулинария / С. Аминов, А. Венукевич. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 167 с.

13. Аминов С., Венукевич А. Таджикские национальные блюда / С. Аминов, А. Венукевич. – Душанбе: Ирфон, 1988. – 208 с.
14. Аминов, С. Тахлили лексии калима / С. Аминов. – Мактаби советӣ, №7. 1990. – С. 26-28.
15. Андреев, М.С. О таджикском языке настоящего времени // материалы по истории таджиков и Таджикистана. /М.С. Андреев. – С: 1945. – 70 с.
16. Андреев, М.С. Материалы по этнографии Ягноба (записи 1927-1928 гг.). / М.С. Андреев. – Душанбе: Дониш, 1970. – 192 с.
17. Андреев, М.С. Остатки языческих обычаев среди туземцев / М.С. Андреев // Окраина.- 1895.- №27 – 168 с.
18. Антропов, Н.П. Основные направления белорусской этнолингвистики / Н.П. Антропов // Славяноведение, 4, 2008. – Наука, 2008 – С.89-104.
19. Атаханова, А.М. Сравнительное и тематическое изучение лексики фархангов (на материале «Фархангнома» Хусейна Вафои) / А.М. Атаханова, афтореф. дисс...канд. – Душанбе, 1974. – 30 с.
20. Аҳадов, Ҳ. Калимаҳои сохта ва мураккаб дар «Фарҳанги Рашидӣ» // Армуғон (Масъалаҳои филологияи тоҷик) / Ҳ. Аҳадов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 122 с.
21. Аҳадов, Ҳ. «Фарҳанги Рашидӣ» ҳамчун асари лексикографӣ / Ҳ. Аҳадов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 122 с.
22. Байзоев, А.М. Роҷеъ ба як роҳи калимасозии махсус дар «Донишнома»-и Абӯалӣ ибни Сино / А.М. Байзоев // Материалы Республиканской научно-практической конференции молодых ученых и специалистов Таджикистан. – Ленинабад, 1990 – С. 63-67.
23. Байзоев, А.М. Забони «Донишнома»-и Абӯалӣ Ибни Сино (истилоҳ ва калимасозӣ) / А.М. Байзоев // Рисола барои дарёфти унвони илмии номзади илмҳои филологӣ. – Душанбе: Дониш, 1992. – 203 с.
24. Барт Р. Лингвистика текста // Текст: аспекты изучения семантики, прагматики и поэтики. М., 2001 – С. 170.
25. Баҳриддинов, Д. «Чароғи хидоят»-и Сирочиддин Аламхони Орзу ва муқоисаи он бо лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / Д.

- Бахриддинов. – Душанбе, 1981 (дастнависи диссертатсия тахти раками 28, китобхонаи ИЗА ба номи Рӯдакӣ), 184 с.
26. Бахриддин, Д. «Чароғи ҳидоят»-и Орзу ва забони тоҷикии форсӣ / Д. Бахриддин. – Душанбе: Дониш, 1992. – 108с.
27. Бахриддин, Дарвеш. «Чароғи ҳидоят»-и Орзу ва забони тоҷикии форсӣ / Д. Бахриддин. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
28. Березович, Е.Л. Этнолингвистическая проблематика в работах по ономастике (1987-1998) / Е.Л. Березович // Известия Уральского государственного университета. – 1999. – №13. – С. 128-141.
29. Блинова О.И. Теория → словарь → теория → словарь... // Вопросы лексикографии/ О.И. Блинова. – 2012. № 1 – С. 6–26.
30. Бобомуродова М. Лексикаи зебу зинат ва ороиши занона / М. Бобомуродова. – Душанбе, 2012. – 187 с.
31. Брагина, А.А. Синонимы в литературном языке / А.А. Брагина. – М.: Наука, 1986. – 127 с.
32. Броимшоева, М.Қ. Этнолингвистический анализ шугнанских примет и предсказаний //Диссертация на соисканий уч. степени канд. фил. наук. /М. К. Броимшоева; Науч. рук. М. М. Аламшоев. Ин-т гуманитарных наук Памирского филиала АНРТ. –Душанбе , 2006. Б.ц. 178 с.
33. Бурхонова, Ҳ. Оид ба лексикаи кулолӣ. Забоншиносии тоҷик. / Ҳ. Бурхонова. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 69-77
34. Буслаев, Ф.И. Исторические очерки русской народной словесности и искусства: сборник научных трудов. Том 1.; Том 2.; / Ф.И. Буслаев. – М.: Директ-Медиа, 2014. – 138 с.
35. Виноградов, В.В. Об омонимии в сметных явлениях / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1960, №5 – С. 8-17.
36. Виноградов, В.В. Лексикология и лексикография / В.В. Виноградов (Избранные труды). Том 3. – М.: Наука, 1977. – 310 с.
37. Волкова, И.Н. Стандартизация научно-технической терминологии / И.Н. Волкова. М.: Наука, 1984 – 210 с.

38. Воробьев В.В. Лингвокультурология: Теория и методы / В.В. Воробьев. М. : Изд-во РУДН, 1997 – 331 с.
39. Вохидов, А. Характеристикаи структурӣ-семантикии калимаҳо дар «Ғиёс-ул-лугот» / А. Вохидов. – Душанбе: Дониш 1975. – 193 с.
40. Вохидов, А. Аз таърихи луғатнависии тоҷику форс / А. Вохидов. – Самарқанд, 1980. – 212 с.
41. Гадоев, Н. Лексика тағновского говора: из группы юго-восточных говоров кулябского диалекта: автореф. дисс... канд. филол. наук / Н. Гадоев. – Душанбе, 2009. – 184 с.
42. Гаспаров Б.М. Язык. Память. Образ: Лингвистика языкового существования / Б.М. Гаспаров. М.: Наука, 1996. – 156 с.
43. Грамматикаи забони адабии тоҷик, к. 1. – Сталинобод, 1956. – 301 с.
44. Гаффуров, Б.Г. История таджикского народа / Б.Г. Гаффуров. – Москва, 1952. – 504 с.
45. Герд, А.С. Введение в этнолингвистику / А.С. Герд – СПб, 2005. – 457с.
46. Гаффуоров, Р. Синонимҳо ва хусусиятҳои услубии онҳо / Р. Гаффуоров // Мактаби советӣ, №8. – 1971. – С. 25-30.
47. Гаффуоров, Р. Мутаазодҳо ва вазифаҳои услубии онҳо / Р. Гаффуоров //Мактаби советӣ, № 7. – 1990. – С. 16-18.
48. Гаффуоров, Р. Вазифаҳои услубии калимаҳои омонимӣ ва сермаъно / Р. Гаффуоров // Мактаби советӣ, № 8. – 1990. – С. 16-18.
49. Гаффуорова, З. Ташаккул ва инкишофи адабиёти форсизабони Кашмир дар асрҳои XVI-XVII / З. Гаффуорова. – Хучанд, 2001. – 575 с.
50. Гаффуоров, Б. Тоҷикон. Қисми 1. / Б. Гаффуоров. – Душанбе: Ирфон, 1988. – 702 с.
51. Гаффуоров, Б. Тоҷикон. Қисми 2. / Б. Гаффуоров. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 416 с.
52. Додыхудоева, Л.Р. Этнолингвистическая характеристика памирских языков / Л.Р. Додыхудоева // Языковые союзы Евразии и этнокультурное взаимодействие (история и современность). – М., 2005. – С. 45-61.

53. Жумабекова, А. Основные направления современной казахстанской лингвистики / А. Жумабекова // *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 2016. №VII (2). – С. 223-238.
54. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Китоби дарсӣ барои факултетҳои мактабҳои олии (муҳаррири махсус Ш. Рустамов). – Душанбе: Маориф, 1982. – 450 с.
55. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 2. Китоби дарсӣ барои факултетҳои мактабҳои олии (муҳаррири махсус Ш. Рустамов). – Душанбе: Маориф, 1982. – 450 с.
56. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексика. Қисми 1. – Душанбе: УДТ, 1981. – 105 с.
57. Зехнӣ Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Дониш, 1987. – 236 с.
58. Зехнӣ Т. Санъати сухан / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 184 с.
59. Исмоилов, Ш. Топонимия Каратегинской долины Таджикистана (лингвистическое исследование): автореф. дисс... канд. филол. наук / Ш. Исмоилов. – Душанбе, 1999. – 38 с.
60. Истамова М.Д. Лексика швейного и вышивального искусства в Самаркандских говорах таджикского языка: автореф. дис. канд. филол. наук / М. Д. Истамова – 1983. – 25 с.
61. Кабакова, Г.И. Французская этнолингвистика: проблематика и методология / Г.И. Кабакова // *Вопр. языкознания*. – 1993; №6. – С. 14-32.
62. Кабиров, Х.Ш. Этнолингвистическое исследование бытовой лексики языка таджиков Китая / Х.Ш. Кабиров.– Душанбе: Дониш, 2016. – 332 с.
63. Калонтаров, Я.И. Инкишофи лексикографияи тоҷик дар солҳои ҳокимияти Советӣ / Я.И. Калонтаров // *Мактаби советӣ*. – 1974; №11. – С. 21-24.
64. Калонтаров, Я.И. Принципҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ / Я.И. Калонтаров. – Душанбе, 1971. – 62 с.

65. Камолиддинов, Б. Хусусиятҳои услубии сарфу нахви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. Душанбе: Маориф, 1992. – 128 с.
66. Камолиддинов, Б. Услубшиносӣ / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 127 с.
67. Камолова, Г. Воҳидҳои луғавии забони адабӣ дар «Маҷмаъ-уттаворих» / Г. Камолова // Армуғон (Масъалаҳои филологияи тоҷик). – Душанбе: Дониш, 1971. – 110 с.
68. Капранов, В.А. Фонетическая вариантность слов и синонимия / В.А. Капранов // Лексическая синонимия. – М., 1967. – С. 137-141.
69. Капранов, В. А. «Луғати фурс»-и Асади Тӯси и его место в истории таджикской лексикографии, Изд-во АН Тадж. ССР / В.А. Капранов–Душанбе, 1964. – 212 с.
70. Касимов, О. Лексика и словообразование в «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси / О. Касимов – Душанбе: Дониш, 2016. – 348 с.
71. Конобродская, В.Л. Украинская этнолингвистика: направления, развития, проблемы и задачи / В.Л. Конобродская // Славяноведение, 2008, №4. – С. 104-114.
72. Қосимова, М.Н. Хат ва имлои матни классики тоҷик / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2000. – 391 с.
73. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. (асрҳои IX-X) / М.Н. Қосимова. Қисми 1. – Душанбе, 2003. – 490 с.
74. Қосимова, М.Н. Мухтасар оид ба истилохоти забоншиносии пешини тоҷик / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 113 с.
75. Қосимова, М.Н. Истилохоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти мухтасар) / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2007. – 172 с.
76. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик / Қосимова, М.Н. Қисми 2. – Душанбе, 2016. – 490 с.
77. Левицкий, Ю.А., Боронникова, Н.В. История лингвистических учений: Учеб. пос. / Ю.А. Левицкий, Н.В. Боронникова. – М.: Высш. Шк., 2005. – 302 с.

78. Мақсудов, Т. Баъзе хусусиятҳои иқтибосоти туркӣ - ўзбекии шеваҳои Исфара / Т. Мақсудов. // Маҷмуаи илмии институти давлатии педагогии Ленинобод. - Ҷ. 34. – Ленинобод, 1970. – 84 с.
79. Маслова, В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова: учеб. пособие для вузов. М. : Академия, 2001 – 202 с.
80. Матробиёв, С.Қ. Маҷмуаи таълимӣ-методӣ аз фанни «Этнолингвистика (забоншиносии қавмӣ) / С.Қ. Матробиёв. – Душанбе: 2011. – 50 с.
81. Матробиён С., Давлатшоева М., Ибрагимов В.М. Таомнома/ Матробиён С., Давлатшоева М., Ибрагимов В.М. – Душанбе, 2018. – 16 сах.
82. Матробиён, С.Қ. Этнолингвистикаи тоҷик: пажӯҳиши назариявӣ ва амалӣ / С.Қ. Матробиён. – Душанбе: Шохин-С, 2022. – 256 с.
83. Маҳмадҷонов, О.О., Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолии водии Ҳисор / О.О. Маҳмадҷонов. – Душанбе: Шучоён, 2010. – 228 с.
84. Маҳмадҷонов, О., Раҷабова С. Курси лексионии забони адабии ҳозираи тоҷик (Бахши лексикология). – Душанбе: Деваштич, 2008. – 146 с.
85. Маҳмадаминов, А. Асари арзишманди Абдуррауфи Фитрат дар бораи забони тоҷикӣ // А. Маҳмадаминов. Қоидаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 2009. – 128 с.
86. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ. Мачидов ҷ. 1 (Луғатшиносӣ) – Душанбе: Дониш, 2007. – 243 с.
87. Мачидов, Ҳ. Мулоҳизае чанд роҷеъ ба баъзе масъалаҳои грамматикаи забони адабии тоҷик / Ҳ. Мачидов // Садои Шарқ, 2010. №2.
88. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 296 с.
89. Мирзоев, С. Суннатҳои маҳаллӣ ва сурудҳои яғнобӣ / С. Мирзоев. – Душанбе, 2012. – 167 с.

90. Мирзоева, Б. Омода намудани омӯзгорони ояндаи технология ва соҳибкорӣ тавассути ҳунарҳои анъанавии занонаи тоҷикӣ дар замони муосир / Б. Мирзоева. – Кӯлоб, 2020. – 193 с.
91. Мурватов, Ҷ. Забоншиносии тоҷик / Ҷ. Мурватов – Душанбе: Дониш, 1980. – 280 с.
92. Мурватов, Ҷ. Назаре ба лексикаи кордсозӣ / Ҷ. Мурватов // Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 89-103.
93. Муҳаммадиев М. Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. /Монография. М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1961. – 179 с.
94. Муҳаммадиев, М. Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1962. – 162 с.
95. Муҳаммадиев, М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Монография / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1968 – 76 с.
96. Муҳаммадиев, М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 63 с.
97. Муҳаммадиев, М. Калима ва шаклҳои ба омоним монанд / М. Муҳаммадиев. // Мактаби советӣ, №11. – 1988. – С. 21-24.
98. Муҳаммадиев, М. Омонимҳо дар забони тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев. // Мактаби советӣ, №4. – 1990. – С. 22-25.
99. Муҳаммадиев, М., Талбакова, Ҳ., Нурмахмадов, Ю. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев, Ҳ. Талбакова, Ю. Нурмахмадов. – Душанбе, 1997 – 189 с.
100. Муҳаммадиев, Ш. Тарҷумаи осори хиндӣ ба форсӣ дар даврони Бобуриён / Ш. Муҳаммадиев // Суханшиносӣ. №1. – 2015. – С. 45-62.
101. Муҳаммадиева Ҳ.Н. Профессиональная и бытовая лексика кулинарного искусства в таджикском языке. Ҳ.Н. Муҳаммадиева.– АКД. – Душанбе, 1979. – 21саҳ.
102. Муҳаммадиева Ҳ. Қайдҳо оид ба баъзе хусусиятҳои лексикаи нонвойӣ // Забоншиносии тоҷик. Ҳ. Муҳаммадиева. – Душанбе, 1980. – с. 89-103.
103. Мӯъминов, А. Полисемия ва мутақодия / А. Мӯъминов, // Маҷмуаи филологӣ. – Душанбе: УДТ, 1971. – С. 72- 76.

104. Набиева, Г.В. Инкишофи лексикаи сарулибос / Г.В. Набиева // Забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1980. – С. 38-42.
105. Набиева, Р. Баъзе андешаҳои Сомӣ дар бораи содагии забон / Р. Набиева // Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1976. – С. 17-22. – 200 с.
106. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот / С. Назарзода. – Душанбе: Дониш, 2003. – 148 с.
107. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар асри ХХ / С. Назарзода. – Душанбе: Дониш, 2004. – 303 с.
108. Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо / С. Назарзода. – Душанбе, Дақиқӣ, 2013. – 370 с.
109. Назарзода, С. Пояҳои густариши забони миллӣ / С. Назарзода. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 272 с.
110. Назарзода, С. Забони тоҷикӣ ва худшиносии миллӣ / С. Назарзода. – Душанбе, 2018. – 208 с.
111. Назарова, З.О. Картина мира памирцев: структурно-семантический анализ формулы клятвы / З.О. Назарова // Лексика, этимология, языковые контакты. К юбилею доктора филологических наук, профессора Джой Иосифовны Эдельман: Сборник статей. – М.: ТЕЗАУРУС, 2011. – 312 с.; – С. 233 – 243.
112. Насриддинов, А. Лексикаи «Шамс-ул-луғот» ва муносибати он ба забони ҳозираи тоҷик / А. Насриддинов // Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1984. – 296 с.
113. Насруллоев, М.Н. Иқтибосоти арабӣ дар осори мансури Убайди Зоконӣ. Монография / М.Н. Насруллоев. – Душанбе, 2012. – 178 с.
114. Неменова, Р.Л. Ҷӯраев, Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ / Р.Л. Неменова, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – 336.
115. Неъматзода, Ф. Хусусиятҳои лексикӣ-семантикии достони «Ҳафт пайкар»-и Низомии Ганҷавӣ / Ф. Неъматзода. – Душанбе, 2001. – 150 с.
116. Ниёзмухаммадов, Б. Забоншиносии тоҷик. Асарҳои мунтахаб / Б. Ниёзмухаммадов. – Душанбе: Дониш, 1970. – 386 с.

117. Норматов, М. Муқаддимаи забоншиносӣ / М. Норматов. – Душанбе: Маориф, 1995. – 176 с.
118. Ожегов, С.И. Лексикология. Лексикография. Культуры речи / С.И. Ожегов. – М., 1974.
119. Отахонова, А. Масъалаи муайян кардани фонди вохидҳои луғавии фарҳангҳои пешин / А. Отахонова // Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1976. – С. 91-100.
120. Отахонова, А. «Фарҳангнома»-и Хусайн Вафой / А. Отахонова // Армуғон (Масъалаҳои филологияи тоҷик). – Душанбе: Дониш, 1986. – 124 с.
121. Офаридаев, Н.К. Микротопонимия Ванджа и Дарваза (лингвистический анализ) / Н.К. Офаридаев. – Душанбе: Дониш, 1991. – 176 с.
122. Перехвальская, Е.В. Этнолингвистика: учебник для академического бакалавриата / Е.В. Перехвальская. – М.: Юрайт, 2019. – 351 с.
123. Рауфов Х. «Фарҳанги Чаҳонگیرӣ» ҳамчун сарчашмаи лексикографии тоҷику форс / Х. Рауфов. – Душанбе, 1973. – 191 с.
124. Раҳмон, Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён / Раҳмон, Эмомалӣ. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 132 с.
125. Раҳмон, Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби дуюм. Аз Ориён то Сомониён / Раҳмон, Эмомалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 128 с.
126. Раҳмон, Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби сеюм. Аз Ориён то Сомониён / Раҳмон, Эмомалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 516 с.
127. Раҳмон, Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби чорум. Аз Ориён то Сомониён / Раҳмон, Эмомалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 704 с.
128. Раҳмон, Эмомалӣ. Забони давлатӣ арзиши волои миллӣ (ба муносибати Рӯзи забон) / Раҳмон, Эмомалӣ // Тоҷикистон, 2012, №9-10.
129. Раҳмон, Эмомалӣ. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 1. Ба сӯйи пояндагӣ / Раҳмон, Эмомалӣ – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 491 с.

130. Раҳмон, Эмомалӣ. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 2. Забон ва замон / Раҳмон, Эмомалӣ. – Душанбе, 2020. – 432 с.
131. Реформатский, А.А. Введение в языкознание / А.А. Реформатский. – М.: 1967. – 94 с.
132. Реформатский, А.А. Термин как член лексической системы. – В кн.: Проблемы структурной лингвистики / А.А. Реформатский. – М., 1967-1968.
133. Реформатский, А.А. Мысли о терминологии. – В кн.: Современные проблемы русской терминологии / А.А. Реформатский. – М., 1986.
134. Розиков, Б.А. Лексикаи хунарҳои заргарию мисгарӣ дар забони тоҷикӣ / Б.А. Розиков. – Хучанд, 2000.
135. Рустамов, Ш. Забон ва замон / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 256 с.
136. Рустамов, А. Сарчашмаи файзбахши забони тоҷикӣ / А. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1977. – 32 с.
137. Рустамов, А. Умумият ва тафовути омонимия ва полисемия / А. Рустамов // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Дониш, 1983. – С. 46-53.
138. Рустамов, А. Тағйири маъноӣ калима ва пайдоиши омонимҳои нав / А. Рустамов // Забоншиносӣ тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1984. С. 274-281.
139. Сабзаев, С. Роҳҳои омонимшавии калимаҳо дар забони тоҷикӣ / С. Сабзаев // Мактаби советӣ. – №12. – 1979.
140. Саймиддинов, Д. Фарҳангомаҳои форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 1994. – 246 с.
141. Саймиддинов, Д. Вожашиносӣ забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. – 310 с.
142. Саймиддинов, Д. Пажӯҳишҳои забоншиносӣ / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – 208 с.
143. Сангинов, А. Фарҳанги «Баҳори Аҷам» ва характеристикаи лексикографии он / А. Сангинов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 206 с.
144. Сангинов, А. Доир ба алоқаи калимаҳо дар фарҳанги «Баҳори Аҷам» / А. Сангинов // Забоншиносӣ тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1976. – 128 с.

145. Сангинова, Р.И. Лексика канибадамского говора таджикского языка: автореф. дисс... канд. филол. наук. / Р.И. Сангинова. – Душанбе, 2012. – 24 с.
146. Сепир, Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии (пер. с англ.) / Э. Сепир. – М.: Изд. группа «Прогресс»: Универс, 1993. – 464 с.
147. Соболева, П.А. Словообразовательная полисемия ва омонимия / П.А. Соболева. – М.: Наука, 1980. – 294 с.
148. Сулаймонов, И. Лексика говора горного Гиссара: автореф. дисс... канд. филол. наук / И. Сулаймонов. – Душанбе: Дониш, 2019. – 24 с.
149. Султон, Мирзо Ҳасан. Мушкилоти забони илм ва истилохот. – Душанбе: Дониш, 2015. – 324 с.
150. Талбакова, Ҳ. Истеъмоли калимаҳои ифодакунандаи касбу ҳунар (дӯзандагӣ) дар «Маъвои дил»-и Раҳим Ҷалил // Мақолаҳо доир ба забон ва адабиёти тоҷик / Ҳ. Талбакова. – Душанбе, 1973. – 53-73.
151. Талбакова, Ҳ. Истеъмоли калимаҳои ифодакунандаи касбу ҳунар (дӯзандагӣ) дар «Маъвои дил»-и Раҳим Ҷалил / Ҳ. Талбакова // Мақолаҳо доир ба забон ва адабиёти тоҷик. – Душанбе: Нашри УДТ, 1973. – С.71-80.
152. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингво-культурогический аспекты / В.Н. Телия. – М.: Школа «Языки славянской культуры», 1996. – 288 с.
153. Толстой, Н.И. Некоторые проблемы и перспективы славянской и общей этнолингвистики / Н.И. Толстой // Изв. АН СССР. 1982. Сер. лит. и яз. – М., 1982. – Е.60.№5. – С. 397-405.
154. Толстой, Н.И. О предмете этнолингвистики и ее роли в изучении языка и этноса / Н.И. Толстой // Ареальные исследования и языкознания и этнографии (Язык и Этнос). – Л., 1983. – С. 181-190.
155. Толстой, Н.И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н.И. Толстой. – М: Индрик, 1995. – 512 с.

156. Толстой, Н.И. Этнолингвистика в кругу гуманитарных дисциплин / Н.И. Толстой // Славянская лингвистика: вопросы теории. – Москва, 2013. – 194 с.
157. Тохилова, Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (материалҳо) / Қ. Тохилова. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 80 с.
158. Усманова, С. Об изучении профессиональной терминологии в таджикском языке / С. Усманова // Известия АН Тадж ССР- Отд. обществ, наук – №3. –1963.
159. Фозилов, Д.Ф. Хусусиятҳои лексикии «Сафарнома»-и Носири Хусрав / Д.Ф. Фозилов. – Душанбе: Дониш, 2006. – 171 с.
160. Хоркашев, С. Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ / С. Хоркашев. – Душанбе, 2014. – 64 с.
161. Хоҷаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Дониш, 2013. – 343 с.
162. Хромов, А.Л. Говоры таджиков Матчинского района / А.Л. Хромов. – Душанбе, 1962. – 215 с.
163. Ҳотам Муҳтарам. Таҳқиқи шеваҳо ҳамчун омилҳои таркиби луғавии забони адабӣ (дар мисоли забони санскрит) / М. Ҳотам. – Душанбе, ҶДММ «Истиқлол – 2019» - 2022, - с. 179-191.
164. Ҳоҷиев, С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX / С. Ҳоҷиев. – Душанбе: Дониш, 1977. – 116 с.
165. Ҳоҷиев, С. Оид ба таърихи луғатшиносии арабӣ-форсӣ / С. Ҳоҷиев // Исследования по восточным языкам. – Душанбе: Дониш, 1988. С. 90-105.
166. Ҳошимов, С. Баъзе хусусиятҳои синонимҳо дар «Гулистон»-и С. Шерозӣ / С. Ҳошимов // Мақолаҳо доир ба забон ва адабиёти тоҷик. – Душанбе: Нашри УДТ, 1971. – С. 19-27.
167. Ҳошимов, С. Калимаҳои иқтибосии «Гулистон»-и Саъдӣ / С. Ҳошимов // Маҷмуаи илмӣ аспирантони факултети филологияи тоҷик ва забонҳои шарқи УДТ. – Душанбе: Нашри УДТ, 1972. – 162 с.

168. Ҳошимов, С. Лексикаи «Гулистон»-и С.Шерозӣ / С. Ҳошимов // Рисолаи номзади илми филологӣ. – Душанбе: Нашри УДТ, 1972. – 188 с.
169. Шанский, И.М. Лексикология современного русского языка // И. М. Шанский. – М: Наука, 1972. – 186 с.
170. Шарифов, Б. Хусусиятҳои морфологии «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ / Б. Шарифов. – Душанбе: Дониш, 1985. – 232 с.
171. Шарофов, Н.О., Ҷӯраев Т.Қ. Лексикаи касбу ҳунар – сарчашмаи терминологияи техники тоҷик / Н.О. Шарофов, Т.Қ. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1991. – 92 с.
172. Шердилова С. Таҳқиқоти этнолингвистии лексикаи гӯйиши тоҷикони водии Форон (аз гурӯҳи лаҳҷаҳои шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ) / С. Ф. Шердилова. – Душанбе, 2022. – 199 с.
173. Шодиев Р. Таҳқиқи этнолингвистии гӯйишҳои Кӯлоб/ Р. Шодиев. – Душанбе, ҶДММ «Нӯшобод», 2022. – 250 с.
174. Шукуров, М. Ҳар суҳан ҷоғу ҳар нуқта мақома дорад / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 368 с.
175. Шукуров, М. Забони мо - ҳастии мост / М. Шукуров. – Душанбе: Маориф, 1991. – 231 с.
176. Юсупов, М.А. Тюркские (узбекские) слова в таджикском литературном языке / М.А. Юсупов. – АКД. – Боку, 1971. – 43 с.
177. Яъқубшоҳ, Юсуфшоҳ. Таърихи пайдоиши этноним ва забони тоҷик / Юсуфшоҳ, Яъқубшоҳ. – Душанбе, 2018. – 120 с.
178. Calame-Griaule G/ Ethnologie et sciences du langage / G. Calame-Griaule // les sciences du langage en France au XX-ème siècle / Ed. Par Prottier B. P., 1992. – 84 с.
179. Garde, Paul/ Histoire de l'accentuation slave / P/ Garde. – Paris, 1976/
180. Hale, Kenneth L. The Paman group of the Pama-Nyungan family/ Languages of the World: Indo-Pacific fascicle 6. Anthropological Linguistics 8: 162-167, 1966.
181. Harris, A., Campbell, L. Historical linguistics in cross – linguistic perspective / A. Harris, L. Campbell. – Cambridge: CUP, 1995.

182. Lass, Roger. Historical linguistics and language change / L. Roger. – Cambridge: CUP, 1997.
183. Miller, R. L. The Linguistics Relativity Principle and Humboldtian Ethnolinguistics / R. L. Miller. – The Hague; P., 1968.
184. Tomashcek, W. Centralasiatishce Studien 2. Die Pamir-Dialekte / W. Tomashcek. – Wien, 1980. – 78 с.

II. Донишномаҳо ва фарҳангномаҳо

185. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷилди 12. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони тоҷикӣ / С. Айнӣ – Душанбе: Ирфон, 1975. – 362 с.
186. Бобомуродов Ш., Мӯъминов А. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик / Ш. Бобомуродов., А. Мӯъминов. – Душанбе: Маориф, 1983. – 116 с.
187. Бобомуродов Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ / Ш. Бобомуродов., З. Мухторов. – Душанбе: Дониш, 2015. – 322 с.
188. Гиёсиддин, Гиёсиддин Муҳаммад. Гиёс-ул-луғот. Ҷ.1. – Душанбе: Адиб, 1987. – 416 с.
189. Гиёсиддин, Гиёсиддин Муҳаммад. Гиёс-ул-луғот. Ҷ. 2. – Душанбе: Адиб, 1988. – 480 с.
190. Деххудо, А. Луғатнома / А. Деххудо. – Техрон. Ҷ. 36. – 1337. – 200 с.
191. Деххудо, А. Луғатнома / А. Деххудо. – Техрон. Ҷ. 38. – 1337. – 696 с.
192. Калонтаров, Я.И., Капранов В.А. Луғати мухтасари русӣ-тоҷикӣ ва тоҷикӣ-русии терминҳои забоншиносӣ / Я.И. Калонтаров., В.А. Капранов. – Душанбе: Дониш, 1974. – 95 с.
193. Калонтаров, Я.И. Луғати имлои забони тоҷикӣ. Луғат / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Дониш, 1974. – 331 с.
194. Махмудов, М., Ҷӯраев, Ф., Бердиев, Б. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / М. Махмудов., Ф. Ҷӯраев., Б. Бердиев. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 946 с.
195. Муҳаммадқосим ибни Ҳочӣ Муҳаммади Кошонӣ (мутахаллис ба Сурурӣ). «Маҷмаъ-ул-фурс»- ҷ.1, 2. – Техрон, 1338.

196. Муҳаммадхусайн, Бурхон. Бурҳони қотей. Ҷ. 1. (тахияи А. Нуров) / Б. Муҳаммадхусайн.– Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
197. Муҳаммадхусайн, Бурхон. Бурҳони қотей. Ҷ. 2. (тахияи А. Нуров) / Б. Муҳаммадхусайн.– Душанбе: Адиб, 2004. – 424 с.
198. Муҳаммадхусайн, Бурхон. Бурҳони қотей. Ҷ. 3. (тахияи А. Нуров) / Б. Муҳаммадхусайн.– Душанбе: Адиб, 2014. – 400 с.
199. Муҳаммадиев, М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Маориф, 1993. – 272 с.
200. Нуров, П. Фарҳанги мухтасари русӣ ба тоҷикии истилохоти илмҳои дақиқ ва техникӣ / П. Нуров. – Душанбе: матбааи Royal Gigin, 2013. – 620 с.
201. Назарзода, С., Мискинов, И. Воҷаномии Маснавии маънавӣ / С. Назарзода, И. Мискинов. – Душанбе: Дониш, 2007. – 230 с.
202. Насриддинов, А. Толковый словарь «Шамс-ул-луғот» / А. Насриддинов. – афтореф. дисс...канд. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 22 с.
203. Насриддин, А. Фарҳанги тафсирии «Шамс-ул-луғот» (сарчашмаҳо, лексика, хусусиятҳои лексикографӣ) / А. Насриддинов // Куллиёти осор – Хучанд, 2013. – 584 с.
204. Нуров, А. Мулҳақот бар «Ғиёс-ул-луғот». Ҷ. 3. / А. Нуров. – Душанбе: Адиб, 1989. – 304 с.
205. Сирочиддини Алихон, Орзу. Чароғи хидоят / Орзу, Сирочиддини Алихон. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 288 с.
206. Стеблин-Каменский И. М. Этимологический словарь ваханского языка. – СПб., 1999. – 475 с. ISBN 5-85803-093-9
207. Талбакова, Ҳ. Луғати мутақодҳои забони тоҷикӣ / Ҳ. Талбакова. – Душанбе, 2000. – 102 с.
208. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. – 951 с.
209. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. – 949 с.

210. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – Ҷ. 1. 949 с.
211. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – Ҷ. 2. 945 с.
212. Ҳофизӣ Убаҳӣ. Тухфат-ул-аҳбоб / Ҳофизӣ Убаҳӣ. – Душанбе, 1992. – 288с.
213. Ҳусейнов, Х., Шукурова, К. Луғати терминҳои забоншиносӣ / Х. Ҳусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 255 с.
214. Чароғи ҳидоят. Таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот ва луғатномаи А. Нуров. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 288 с.
215. Ҷӯраев, Т. Луғати касбу ҳунар оид ба металлкоркунӣ / Т. Ҷӯраев. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 112 с.
216. Энциклопедияи Советии Тоҷик. Ҷ. 1. – Душанбе: Советская энциклопедия, 1978. – 672 с.
217. Энциклопедияи Советии Тоҷик. Ҷ. 2. – Душанбе: Советская энциклопедия, 1980. – 640 с.
218. Энциклопедияи Советии Тоҷик. Ҷ. 3. – Душанбе: Советская энциклопедия, 1981. – 640 с.
219. Энциклопедияи Советии Тоҷик. Ҷ. 4. – Душанбе: Советская энциклопедия, 1983. – 640 с.
220. Энциклопедияи миллии тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2011. – 608 с.
221. Энциклопедияи миллии тоҷик. Ҷилди 2. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2013. – 664 с.

III. Сарчашмаҳо

222. Айнӣ, С. Куллийёт / С. Айнӣ. Ҷилди 1. – Душанбе: Ирфон, 1958.–127 с.
223. Айнӣ, С. Куллийёт / С. Айнӣ. Ҷилди 11, қ. 2. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 436 с.
224. Аҳмади Дониш. «Наводир-ул-вақоъ». – Душанбе, 1988. – 288 с.
225. Бедил, Абдулқодири Бедил. Осор. Ҷ. 1. – Душанбе: Адиб, 1990. – 352 с.

226. Бедил, Абдулқодири Бедил. Осор. Ҷ. 4. – Душанбе: Адиб, 2004. – 438 с.

**Мухимтарин вижагиҳои диссертатсия дар таълифоти
зерини муаллиф инъикос ёфтааст:
Маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи ҚОА ҚТ**

- [1-М]. **Буриева Ш. Б.** Инъикоси истилоҳоти бофандагӣ дар «Бурҳони қотеъ» / Б. Ш. Буриева // Ахбори Академия, серияи филологӣ. – Душанбе: Дониш, 2019.– № 2 (256). – С. 226-229.
- [2-М]. **Буриева Ш. Б.** Тафсири истилоҳоти дӯзандагӣ дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» / Б. Ш. Буриева // Суханшиносии Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2019, №3. - С. 83-94.
- [3-М]. **Буриева Ш. Б.** Лексикаи пазандагӣ дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» / Б. Ш. Буриева // Ахбори Академия, серияи филологӣ. – Душанбе: Дониш, 2019.– № 3 (256). – С. 181-186.
- [4-М]. **Буриева Ш. Б.** Тобишҳои услубию маъноии вожаҳои марбут ба хунармандӣ бар маънои фарҳанги «Бурҳони қотеъ» / Б. Ш. Буриева // Паёми Донишкадаи забонҳо (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2020, №4 (40) - С. 76-83.
- [5-М]. **Матробиён С. Қ., Буриева Ш. Б.** Вижагиҳои этнолингвистии моддаҳои луғавии лексикаи бофандагӣ, ресандагӣ ва дӯзандагӣ дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» / Қ. С. Матробиён // Б. Ш. Буриева // Ахбори Академия, серияи филологӣ. – Душанбе, 2024.– № 3 (256). – С. 181-186.

2) Мақолаҳо ва фишурдаи интишорот дар дигар маҷмуаҳои илмӣ:

- [6-М]. **Буриева Ш. Б.** Сиёсати давлатӣ оид ба забон дар замони Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б. Ш. Буриева // Забоншиносӣ. Маҷаллаи «Масъалаи илмҳои гуманитарӣ». – Хоруғ, 2020. – №3. – С. 73-82.
- [7-М]. **Буриева Ш. Б.** Забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯкни тамаддунсози миллат / Б. Ш. Буриева // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ таҳти унвони «Тоҷнома» – суботи сиёсӣ-фарҳангӣ ва ваҳдати миллӣ». – Душанбе, Китобхонаи миллии Тоҷикистон, 2021. – С. 252-259.

- [8-М]. **Буриева Ш. Б.** Муаррификунандаи забону фарҳанги миллати тоҷик / Б. Ш. Буриева // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Пешвои миллат ва рушди забони давлатӣ». – Душанбе, ҶДММ «Истиқлол – 2019», 2022. – 362 с.
- [9-М]. **Матробиён С. Қ., Буриева Ш. Б.** Лексикаи ҳунарҳои мардумӣ дар асоси фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ва рушди он дар замони муосир / Қ. С. Матробиён // Б. Ш. Буриева // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ таҳти унвони «Забондонӣ, ҷаҳондонӣ». – Хучанд, 2023. – С. 288-298.
- [10-М]. **Буриева Ш. Б.** Манобеи ташаккули лексикаи ҳунарҳои мардумӣ дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» / Б. Ш. Буриева // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи байналмилалӣ таҳти унвони «Нақши Пешвои миллат дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва таъсири он дар рушди муносибатҳои байналмилалӣ». – Душанбе: ҶДММ «Аршам», 2024. – С. 53-62.